

font

EL 23-F A VILA-REAL. RÀDIO POPULAR I EL MANTENIMENT DE LA DEMOCRÀCIA

Santiago Vilanova Añó

LA MECANITZACIÓ DE L'AGRICULTURA. EL MOTOCULTOR

Onofre Flores Sacristán

ELS ATACS DE LA PIRATERIA BARBARESCA I LA VINCULACIÓ DE VILA-REAL EN LA DEFENSA DEL REGNE DE VALÈNCIA

Cristian Pardo Nácher

CATEDRÀTIQUES I CIENTÍFIQUES EN ELS DIETARIS DELS IL·LUSTRATS VALENCIANS

Gemma Gil Tellols

TEMPS DE BLAT I TRILLADORES A VILA-REAL

Fèlix Quirós Candau

LA PRESENCIA DE VILA-REAL EN LA NARRATIVA DE VICENT USÓ

Enric Forner i Valls

CONSELL DE GUERRA SUMARÍSSIM 213-V-38: MANUEL EIXEA VILAR

Vicent Gil Vicent

JOSEP RAMON BATALLA, BENEFactor DE L'HOSPITAL

Joan Baptista Llorens Cantavella

DEL MANUAL DEL CONSELL DE LA VILA DE VILA-REAL ANYS 1649-1652

Mn. Vicent Gimeno Estornell

Publicació del Departament de Promoció Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Departament de Promoció Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mónica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Canós Impressors, SL

PATROCINADORS: Bancaixa, Facsa i Caixa Rural

Fotos facilitades pels autors dels articles

ISSN: 2171-4983

DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

MAIG 2011

El Departament de Promoció Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font³

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

Presentació

Ja teniu en les vostres mans l'edició número 13 de **Font**, revista d'investigació i estudis vila-realencs, nascuda per a difondre tot allò que estiga relacionat amb la història del nostre poble. Totes aquelles dades que cal recuperar i difondre perquè la nostra joventut sàpiga d'on ve i aquests coneixements els serveixen per a projectar-se cap al futur. Un futur que desitge que siga millor i que algun dia puguem plasmar en aquestes pàgines perquè esdevinga de nou història.

En aquesta edició, han participat col·laboradors habituals de la nostra revista, en companyia d'altres que hi col·laboren per primera vegada –com ara Cristian Pardo, Gemma Gil i Enric Forner– als quals, els desitgem un futur molt profitós i fructífer en la seua tasca investigadora. A tots ells, els volem donar les gràcies per la seua desinteressada participació; ja que, sense el seu treball, la revista **Font** no podria veure la llum.

Enguany podrem gaudir dels treballs de Santiago Vilanova que, amb motiu dels 30 anys del colp d'estat del 23-F, fa una entrevista a Joan Soler que conta com es va viure aquella nit a Ràdio Popular a Vila-real; a continuació, Onofre Flores ens explica l'aparició del motocultor i la seua importància en el desenvolupament del conreu del taronger, fins a la seua desaparició total, els tallers que es dedicaven a la seua construcció i els models que van aparèixer en el mercat; Cristian Pardo ens explica els atacs de la pirateria barbaresca i la vinculació de Vila-real en la defensa del Regne de València; Gemma Gil ens descobreix la presència de les catedràtiques i científiques en els dietaris dels il·lustrats valencians; Enric Forner analitza la importància que té Vila-real en l'obra de l'escriptor Vicent Usó i de quina manera es materialitza aquesta en les seues novel·les; Vicent Gil ens aporta l'exclusiva de la publicació literal i anàlisi prèvia del Consell de Guerra Sumaríssim 213-V-38 que desembocà en l'assassinat del coronel republicà Manuel Eixea Vilar; Joan Baptista Llorens ens parla de la tasca benefactora que exercí durant tota la seua vida Josep Ramon Batalla i, concretament, la importància de les seues donacions per a la supervivència de l'Hospital. I, finalment, un altre dels col·laboradors fidels de la nostra revista, Mn. Vicent Gimeno, que ens apropa al Manual del Consell de la Vila entre els anys 1649 i 1652, una documentació que dona testimoni de la vida social, civil i religiosa dels nostres avantpassats.

Si anteriorment féiem referència als col·laboradors de la revista que ens han acompanyat des del naixement d'aquesta publicació; ara, volem agrair a les entitats i empreses patrocinadores BANCAIXA, FACSA i CAIXA RURAL, que han contribuït des de primera hora a l'aparició d'aquesta edició, any rere any, perquè us arribe puntualment a les vostres mans de manera totalment gratuïta.

Espere que gaudiu com a lectors dels articles que us oferim enguany a través de la nostra revista, que és alhora de tots els vila-realencs i vila-realenques. Una publicació que construïm entre tots i que és per a tots.

El nom és Vila-real

QUIQUE

Promoció Lingüística. Ajuntament de Vila-real

ÍNDEX

1. EL 23-F A VILA-REAL. RÀDIO POPULAR I EL MANTENIMENT DE LA DEMOCRÀCIA Santiago Vilanova Añó	13
2. LA MECANITZACIÓ DE L'AGRICULTURA. EL MOTOCULTOR Onofre Flores Sacristán	27
3. ELS ATACS DE LA PIRATERIA BARBARESCA I LA VINCULACIÓ DE VILA-REAL EN LA DEFENSA DEL REGNE DE VALÈNCIA Cristian Pardo Nácher	65
4. CATEDRÀTIQUES I CIENTÍFIQUES EN ELS DIETARIS DELS IL·LUSTRATS VALENCIANS Gemma Gil Tellols	81
5. TEMPS DE BLAT I TRILLADORES A VILA-REAL Fèlix Quirós Candau	101
6. LA PRESENCIA DE VILA-REAL EN LA NARRATIVA DE VICENT USÓ Enric Forner i Valls	137
7. CONSELL DE GUERRA SUMARÍSSIM 213-V-38: MANUEL EIXEA VILAR Vicent Gil Vicent	153
8. JOSEP RAMON BATALLA, BENEFactor DE L'HOSPITAL Joan Baptista Llorens Cantavella	181
9. DEL MANUAL DEL CONSELL DE LA VILA DE VILA-REAL ANYS 1649-1652 Mn. Vicent Gimeno Estornell	195

1

Santiago Vilanova Añó

EL 23-F A VILA-REAL: RÀDIO POPULAR I EL MANTENIMENT DE LA DEMOCRÀCIA

EL 23-F a Vila-real: Ràdio Popular i el manteniment de la democràcia

“Una nit com aquella justifica tota una vida com a periodista”, Joan Soler

Han passat trenta anys ja del que ha estat el darrer *pronunciamiento* militar en la història d'Espanya. El vespre del dia 23 de febrer de 1981 (23-F), mentre un escamot de la Guàrdia Civil entrava al Congrés dels Diputats i segrestava els allí reunits –tots els congressistes i el Govern en ple–, el capità general de la regió militar de València feia públic un bàndol en el qual deixava clar que a partir d'aquell moment les llibertats democràtiques s'havien acabat. Que els militars prenen el control de la situació i que tot *reculava* a la dictadura.

En aquestes circumstàncies, un grup de periodistes radiofònics, ací a Vila-real, optaven clarament per la democràcia... i se la jugaven. “Aquella va ser la nit de la ràdio” de les ràdios ens dirà Joan Soler, aleshores director de Ràdio Popular de Vila-real.

Anem, però, per parts.

Qui era Joan Soler? Quina relació tenia amb la ràdio?

Antonio Tejero en el Congrés durant el fallit colp d'estat

La dimissió de Suárez, el 29 de gener de 1981, per problemes interns en la UCD provoquen un clima sense precedents

Joan Soler: Jo m'havia enamorat de la ràdio des de molt menut, als catorze anys, i, després de diversos intents de posar en marxa emissores locals, quan el 1967 es funda Ràdio Popular (que jo mateix em vaig encarregar de tirar endavant), que entra a formar part de la cadena d'emissores de l'Església, vaig passar a fer-me càrrec de la direcció. La meua experiència en el moment del colp d'estat ja era llarga.

Cal recordar que Ràdio Popular de Vila-real havia emés programes de la qualitat del *Nosaltres els valencians*, en els darrers anys de la Dictadura.

La dimissió de Suárez

Santiago Vilanova: Els darrers mesos de l'any 1980 i el gener del 1981 són moments molt complexos. Vosté com a home del periodisme, preveia que podia passar alguna cosa com aquella?

Joan Soler: La premsa sabia que podia passar *alguna cosa*; aquells eren moments molt atractius de la història del país. Pensa que s'havia produït allò de l'operació Galaxia (a) i quan Suárez dimiteix ens preguntem: i ara, què? La UCD era una mescla de moltes coses, de moltes sensibilitats, de molts polítics distints. I no estava clar què o qui podia amalgamar tot això.

Santiago Vilanova: El 29 de gener de 1981, Suárez presenta la seua dimissió al rei i, en la TVE, declara "yo no quiero que el sistema de democracia sea, una vez más, un paréntesis en la historia de España".

Gutiérrez Mellado encara els colpistes

Joan Soler continua explicant: *el ruido de sables* era continu en aquell moment.

Santiago Vilanova: Per tant, a vosté, no el va sorprendre el que va passar?

Joan Soler: No, no em va sorprendre; però haig de dir que tampoc m'haguera sorprés que no hagués passat.

Els fets d'aquella vesprada

Cal recordar que el divendres dia 20 de febrer s'havia intentat una primera votació al Congrés per tal que Leopoldo Calvo Sotelo fóra elegit president del Govern, en substitució de Suárez. Però aquell dia no havia aconseguit la majoria absoluta i, per això mateix, el dilluns 23 la votació es repetia.

Joan Soler: Nosaltres, en la ràdio, estàvem retransmetent en directe, un servei que oferia la central des de Madrid, i jo em trobava per allí treballant. De moment comença tot el soroll.

18.23 hores “¡Quietos(sic) todo el mundo!” paraules del tinent coronel Tejero, que la televisió enregistrarà, però que no s'estaven retransmetent en directe.

La premsa informant

Forces especials a les portes del Congrés

Joan Soler: Comença tot el soroll i el locutor de la nostra cadena de ràdios al Congrés, parlant cada vegada més baixet, comenta que probablement és l'ETA, que han entrat disfressats de guàrdies civils al Congrés. Van ser moments de molta confusió. De seguida em vaig adonar que allò no era l' ETA. Comence a pensar que allò és la Guàrdia Civil de veritat i que en passa alguna de grossa. A la nostra emissora central, la fan callar, diu que no pot seguir amb la retransmissió que estaven fent. A la Cadena Ser, la fan callar.

Tinc al meu abast un teletip de l'agència EFE i un altre d'Europa Press. Llavors treballàvem així.

Aquella, de veritat, ja et dic que és la nit de la ràdio.

Llavors pense que el que no puc fer és tenir tota aquella informació al meu abast i no donar-la; no passar-la als nostres oients. Reunesc la gent que estàvem a l'emissora i els dic que allò és un colp d'estat i que pot passar qualsevol cosa. Aneu-vos-en a casa, els dic, que jo em quede. I decideixen quedar-se a l'emissora Manolo Molina, Gonzalo Juan, que és el tècnic, i Xavier Manzanet.

Cap a les vuit es presenta a l'emissora un tinent de l'exèrcit amb dos soldats armats amb els Cetme (el fusell reglamentari). Porten el bàndol del capità general Milans del Bosch i ordenen que cal emetre'l cada trenta minuts, i també m'ordenen que, entremig, cal posar música militar exclusivament.

El tema es plantejava de la manera següent: ací, a la regió militar de València, el General Milans del Bosch havia emés una proclama (b) que posava tot el poder civil sota la jurisdicció militar; així que una cosa és el que està passant en el conjunt de l'Estat i una altra cosa és el que passa a la regió militar de València. Recorda que els tancs han eixit al carrer des de l'aquartermament de Bètera i ocupen els carrers de la capital valenciana.

Nosaltres decidim, o jo decidesc, que la nostra emissora emetrà allò que arriba als teletips. (Gonzalo Juan em confirma que si bé durant la primera mitja hora després de la

Els tancs per València

visita dels militars van haver d'emetre el bàndol, després ja no ho tornaren a fer en tota la nit). Així és que la decisió és no emetre el bàndol militar i jo mateix em pose al micròfon i donem informació continuada.

Santiago Vilanova: I, en tota la nit, no tornaren a aparéixer els militars?

Joan Soler: No, no tornaren. Ja saps com van aquestes coses. Una vegada donada l'ordre ells pensaren que tots obeirien. Si hagueren tornat a venir no sé el que haguera passat; però evidentment res de bo.

Els fets objectius són els següents:

- Poc abans de les 20 hores, un destacament militar ocupa les instal·lacions de RTVE.
- Poc abans de les deu de la nit, el rei demana un equip de gravació a la TV per adreçar-se a la nació.
- A mitjan nit, sobre les dotze, la jerarquia eclesiàstica publica una declaració instant els espanyols a resar; i en paraules de l'historiador William Callahan, el més destacat especialista en història de l'Església a Espanya (veure bibliografia): "en lo que en el mejor de los casos, era una declaración ambigua, no estaba claro si se les pedía que rezaran por el fracaso o por el éxito del golpe" (p. 446).

Sí, diu **Soler**, aquesta és una actitud típica de l'Església, molt vaticanista.

Santiago Vilanova: Però vostés, no reberen cap escrit de l'Església per a emetre'l?

Joan Soler: Cap ni un.

Santiago Vilanova: Però la gent, esglaiada, ací a la Plana, procura no circular per carrers i carreteres.

Joan Soler: Ja ho crec que circularen! Et contaré una cosa. A les sis del matí

Manifestació a Barcelona per la llibertat i la democràcia

em telefona una persona que amb el pas del temps seria regidor del Partit Comunista d'Espanya del nostre Ajuntament, Víctor Leal, i em telefona des d'Andorra. En el moment que ha tingut notícies del colp militar ha agafat el cotxe, i amb tota la seua família, ha fet el viatge per posar-se a recer de les possibles represàlies.

Ens telefona molta gent aquesta nit, a l'emissora. També gent molt de dretes d'ací del poble, però no et donaré els noms. Tots volen saber el que passa, perquè veuen que aquesta emissora continua emetent lliurement.

Una hora i vint minuts de la nit. El rei, vestit de militar surt a la televisió i exposa davant el país que cal que prevalga la Constitució

Però una cosa és l'actitud del rei i una altra és l'actitud del principal militar colpista amb comandament sobre les tropes: Milans del Bosch. A les quatre de la matinada, el rei es posa en contacte amb Milans per tal que aquest retire els tancs dels carrers de València i la seua rodalia. Sembla que durant el transcurs de la nit Milans s'havia posat en contacte amb el coronel que comandava la base aèria de Manises per tal d'ordenar-li que posara els avions de caça al servei del colp militar. Sembla que aquest li va respondre "que no recibo más órdenes que las del Estado Mayor del Aire, y por si se atreve a acercarse a Manises con sus carros, he colocado mis aviones de forma que defiendan la entrada de la base a golpe de misiles." (c)

Joan Soler: Hi ha una cosa que vull que conste en l'entrevista. En aquella nit, hi ha un periodista que em telefona, Luis Herrero, que llavors és director del periòdic *Mediterráneo*, i em diu "¿Cómo lo ves?". Li dic: Luis açò és el que és, un colp d'estat en tota regla.

El rei en el vídeo on va desautoritzar el colp militar suposadament realitzat en el seu nom

Un guàrdia civil ix per la finestra del Congrés

Durant tota la nit mantenim converses contínues i compartim informació. Ell havia publicat en el periòdic, feia poc, una fotografia d'un ametler en flor, i alguns havien interpretat que aquesta era la contrasenya per tal d'advertir els partidaris del colp que allò anava ja a posar-se en marxa. Recorda que hi havia un grup de l'extrema dreta que es deia Colectivo Almendros (d). Estic convençut, però, que Luis Herrero havia publicat la fotografia simplement perquè al febrer és això el que els passa als ametlers, que comencen a florir. Vull donar fe que, aquell dia, ell es va comportar com calia.

Aquell dia vam tenir la impressió que vam fer el que havíem de fer.

Recorde que a les vuit del matí, eixírem a prendre el solet un moment i jo mirava els meus companys que havien aguantat tota la nit, me'ls mirava i pensava "en quina ens hem posat avui". Allí vaig tenir clar que, de veritat, la nostra actitud havia valgut la pena.

Aquella nit justifica tota una vida de periodista.

El dia 27 de febrer es va fer una manifestació a Castelló i em demanaren que llegira jo el comunicat, el mateix per a totes les manifestacions d'Espanya, que havien signat conjuntament tots els partits i sindicats de l'Estat.

Santiago Vilanova: Era una forma de reconèixer el que vosté havia estat capaç de fer!

Joan Soler: Sí. Però crec que a partir d'aquell moment calia tornar a plantejar-se si no estava tot per fer de cap de nou. Perquè aquella va ser una societat que va fer aflorar uns individus que després ja s'han acabat -diu amb certa nostàlgia-. I no em referesc només als polítics, que també.

Unes persones, o un càrrec com el de president de la Conferència Episcopal Espanyola, per exemple. No té res a veure un Rouco Varela amb un Tarancón. Tarancón

era una persona que tenia autoritat per ell mateix.

Santiago Vilanova: Per cert li ha agradat a vosté la sèrie de televisió sobre el cardenal Tarancón?

Joan Soler: No, no m'ha agradat. Crec que no han sabut retratar bé la *retranca*, per dir-ho així, que aquell home tenia. Aquell home era un llaurador valencià, fill d'una societat agrària molt particular.

I així, a poc a poc, la conversa amb Joan Soler s'extingeix. Li agraesc novament la seua amabilitat i no deixe de pensar que potser sí, potser que aquells que van fer la transició democràtica eren d'una pasta especial. Demòcrates de veritat.

Entrevista realitzada durant el mes de febrer de 2011.

NOTES

a) Operació **Galaxia**. Anomenada així perquè es va preparar en aquesta cafeteria de Madrid. En ella va participar el tinent coronel Tejero, que al novembre del 78 va ser detingut i processat per planejar un colp militar que anticipava el del 23-F. Es tractava de segrestar el govern legítim al Palau de la Moncloa i, amb l'ajut de l'exèrcit, obligar després el rei a formar un govern de *salvació nacional*. Tejero va ser condemnat a mitjans dels anys 1980 a una pena insignificant que, d'altra banda, ja havia complit.

b) Comunicat colpista de Jaime Milans del Bosch a València la vesprada del 23-F.

Capitanía General de la III Región Militar. Excelentísimo Don Jaime Milans del Bosch y Ussía. Hago saber

Ante los acontecimientos que se están desarrollando en estos momentos en la capital de España y el consiguiente vacío de poder, es mi deber garantizar el orden en la Región Militar de mi mando hasta que se reciban las correspondientes instrucciones de Su Majestad el Rey. En consecuencia dispongo :

Artículo primero. Todo el personal afecto a los servicios públicos de interés civil quedan militarizados con los deberes y atribuciones que marca la Ley.

[...]

Artículo cuarto. Quedan prohibidos los "lock out" y huelgas. Se considera como sedición el abandono del trabajo, siendo principales responsables los dirigentes de sindicatos y asociaciones laborales.

Artículo quinto. Quedan prohibidas todas las actividades públicas y privadas de todos los partidos políticos, prohibiéndose igualmente las reuniones superiores a cuatro personas, así como la utilización por los mismos de cualquier medio de comunicación social.

Artículo sexto. Se establece el toque de queda desde las 21 a las 7 horas.

[...]

Artículo noveno. Igualmente, asumo el poder judicial, administrativo, tanto del ente autonómico y los provinciales y municipales.

[...]

Por último, se espera la colaboración de todas las personas, patriotas, amantes del orden y de la paz, respecto de las instrucciones anteriormente expuestas.

FONT: <http://www.generalisimofranco.com/23f/25>

c) Aquestes paraules li les refereix el rei Joan Carles a José Luis de Vilallonga, en el llibre *El Rey, conversaciones con Don Juan Carlos I de España*, p. 159.

d) El col·lectiu Almendros foren una persona o un grup de persones que a les darreries dels anys setanta i principis del vuitanta publicaren una sèrie d'articles en el periòdic madrileny ultradretà *El Alcázar*, de marcat caràcter franquista. Aquests articles propugnaven una eixida anticonstitucional a la situació política que es vivia en els anys finals del mandat de Suárez. Un d'aquests articles, "La decisión del mando supremo", fou publicat el dia u de febrer del mateix any 1981, pocs dies abans del colp. Va ser un advertiment molt clar dels fets que anaven a ocórrer el 23-F.

Petita bibliografia

Si bé la bibliografia sobre el colp és enorme, esmentaré solament quatre títols que m'han semblat interessants. I que ajuden un poc més a entendre aquell moment.

De **Gregorio Morán**, periodista i escriptor, hi ha una biografia de Suárez absolutament magnífica: *Adolfo Suárez, ambición y destino*, en l'edició de l'editorial Debate, 2009. Molt interessant el capítol “La quiebra del liderazgo” i sobretot les pàgines dedicades a explicar la dimissió del president al gener de 1981.

D'un cortesà monàrquic, el ja desaparegut **José Luis de Vilallonga**, tenim la biografia *El Rey, conversaciones con Don Juan Carlos I de España*, en l'edició de Salvat, 1995. És força interessant el que el rei pensa (p. 158) de Milans del Bosch.

En els darrers anys ha tingut molta anomenada, i molts premis, el llibre de l'escriptor **Javier Cercas**, *Anatomía de un instante*. L'edició que jo he utilitzat és la primera en català de l'editorial La rosa dels vents (setembre de 2009). Ell compara les figures de Gutiérrez Mellado, Santiago Carrillo i Suárez, en les vigílies del colp d'estat, i en la tarda-nit del 23-F, amb les dels tres colpistes més destacats: Milans del Bosch, el tinent coronel Tejero i Alfonso Armada.

Un llibre fonamental per a entendre les relacions entre l'Església catòlica i l'Estat és el del canadenc **William J. Callahan**, *La Iglesia católica en España*, publicat per l'editorial Crítica el 2003. Especialment interessant és el capítol 22, en les seues pàgines 445-447. Ací analitza quina va ser la reacció al si de la Conferència Episcopal aquella nit.

Com a historiador pense, però, que com que el més important dels actors d'aquella nit encara es troba viu -el monarca- la veritat encara haurà d'esperar uns anys per tal que la coneguem del tot [...].

Si és que hi ha una veritat, clar.

Onofre Flores Sacristán

LA MECANITZACIÓ DE L'AGRICULTURA. EL MOTOCULTOR

©Foto cedida per Pascual Babiloni

La mecanització de l'agricultura.

El motocultor

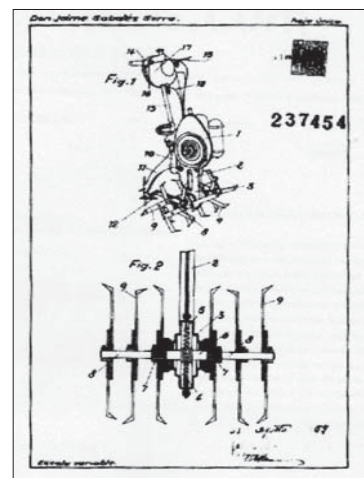
El motocultor és originari d'Anglaterra. En el poble d'Ipswich, el 1936, un manyà anomenat Ransomes Jacobsen va inventar el primer motocultor per a rompre la terra. Al final de la Segona Guerra Mundial, la tendència era l'abaratiment de la mà d'obra, la qual cosa va comportar la industrialització i mecanització en tots els sectors industrials. D'aquesta mecanització no es va alliberar l'agricultura.

França va ser la primera que es va fixar en aquesta màquina apareguda deu anys abans i el 1945, trobem ressenyes del motocultor Ransomes, en els treballs de les vinyes d'aquell país,

La mecanització del camp també va arribar a Espanya i arribà a la nostra ciutat a últims de la dècada dels anys cinquanta; marcà un abans i un després en els treballs del camp.

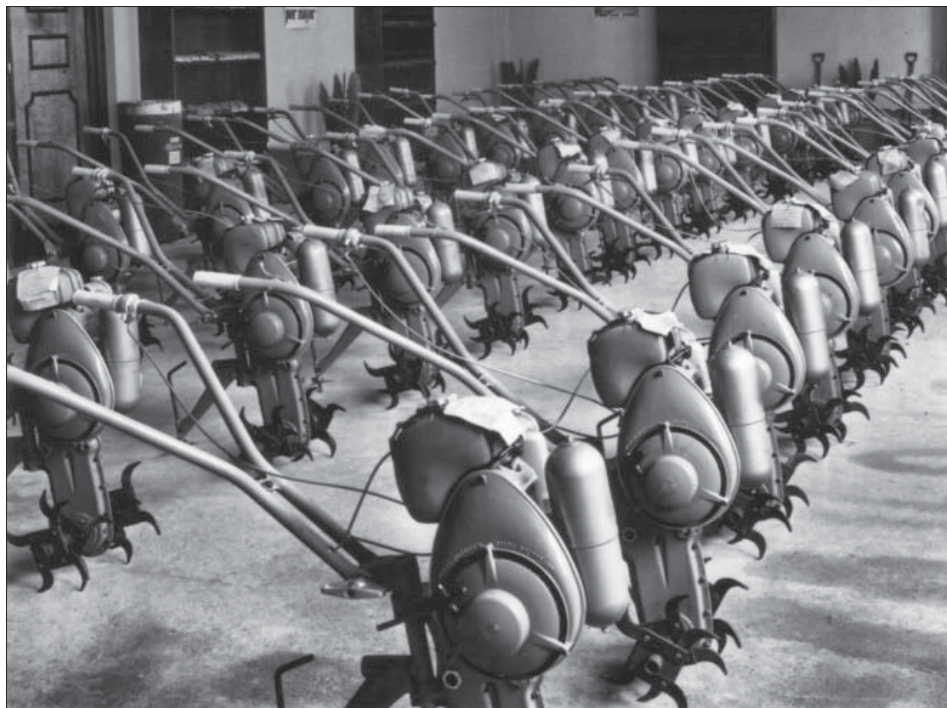
El 1948, una firma alemanya, basant-se en l'invent anglés, va llançar al mercat una màquina de reduïdes dimensions i poc de pes, capaç de rompre la terra. Es tractava d'una motoaixada¹, pensada i fabricada per al treball del camp, especialment per a policultius i xicotets jardins amb un motor de 98 cc que aconseguia una potència de 4 CV. La seua aparició en el mercat mundial va ser un dels majors èxits de la indústria alemanya, per a la mecanització de l'agricultura. El 1957, és patentada a Espanya. L'expedient presentat en l'Oficina de Patents diu el següent:

Máquina motocultivadora, especialmente construida por un soporte vertical a modo de caja alargada y plana, atravesada en su parte inferior por un eje provisto de una rueda de cadena y a cuyos extremos quedan unidos unos tubos provistos de unas piezas salientes que constituyen los cultivadores, presentando la parte posterior de esta caja, una articulación en la que gira una pieza curvada a modo de timón, provista en su extremo inferior de un apoyo o cuña y constituyendo la parte superior de la caja de referencia el bloque o carcasa de un motor de explosión, provisto de un mecanismo de reducción al eje de los cultivadores.

Expedient de patent del motocultor Solo ©Arxiu de Patents i Marques

¹ Encara que el seu nom vertader és motoaixada, nosaltres la coneixem com a motocultor.

Solo model Minor, en l'exposició de Metalúrgica Santa Helena ©Arxiu Flores-Llorens

Havia arribat a Espanya el motocultor Solo. La firma Klaebisch de Barcelona va ser l'encarregada de comercialitzar aquesta nova màquina.

Quan va aparèixer al nostre país, a Europa ja se'n portaven construïts un milió d'unitats.

Es fabricava en tres versions: el Minor, el Senior posteriorment i, quan el mercat exigia màquines de més potència, apareixeria el model Chaparro. El Solo Minor va ser el primer que es va llançar al mercat, per la firma Klaebisch, que tenia els drets per a tot Espanya per a la seua comercialització. Va arribar a la nostra ciutat de la mà de Pascual Cataluña, gerent de l'empresa Metalúrgica Santa Helena.

Per les seues característiques, ja que no era molt robust, pareixia incapaç de fer les meravelles que pregonava el seu representant. Al poc de temps, aquesta minúscula màquina va revolucionar el sistema de treball de les nostres hortes.

Les primeres proves d'aquest *artefacte*, como el van qualificar alguns sectors agrícoles de la ciutat, al qual no li auguraven una llarga vida, van ser efectuades en una finca acabada de plantar de tarongers, propietat de Pascual Ferrer Gimeno, farmacèutic i terratinent i, en aquell moment, president de la Caixa Rural. El resultat va ser al·lucinant. Aleshores, un peó treballava una fanecada al dia en la modalitat de raure. En canvi,

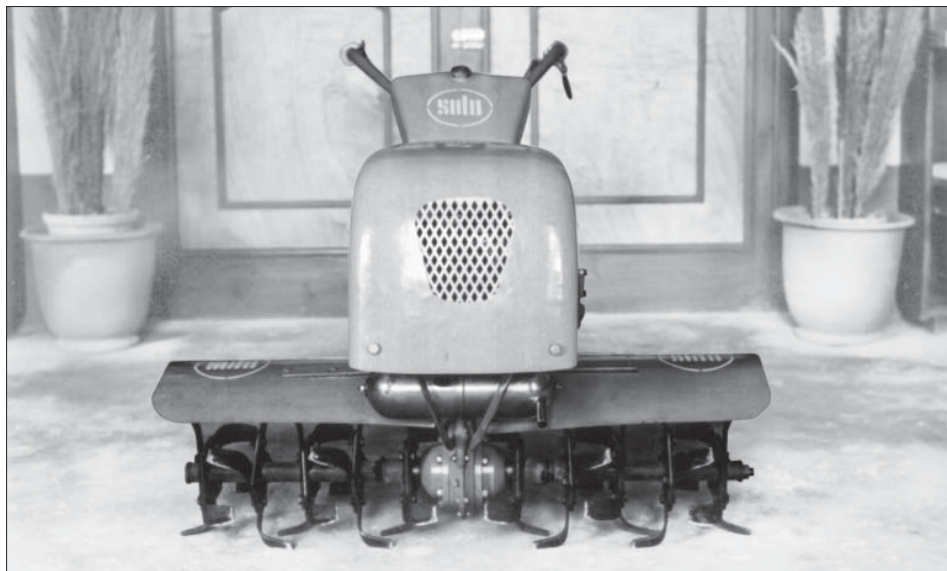
Realitzant proves amb el motocultor Solo ©Arxiu Flores-Llorens

aquesta xicoteta màquina ho feia només en una hora. Els primers que es van adonar de l'estalvi que suposava aquest *sorprenent aparell* van ser els rics terratinents, perquè a més de la superfície que era capaç de laborar, hi havia altres qualitats en la màquina, que prompte van començar a valorar.

En primer lloc, amb ella s'estalviaven el jornal de deu homes, que era el més important. Però, a més a més, no havien de mantenir una o diverses cavalleries que s'usaven en les faenes del camp, i el que era més important, que quan no treballava no generava cap despesa. No necessitava tampoc un ampli estable per al seu acomodament.

La seua introducció en la nostra agricultura va ser fulgorant, a causa dels molts avantatges que tenia el seu ús. Aquella frase que va pronunciar un cert agricultor que “quan no treballa no menja”, prompte va tenir el seu efecte i va començar a substituir el sofert cavall, que durant segles havia sigut el company inseparable de l'home en els treballs del camp, per les màquines. Llaurar, xarugar, passar gansos... van ser les faenes que van passar a l'oblit. El 1964, el cens cavallí de la nostra ciutat era de 1.219 caps i, cinc anys més tard, el 1969, el seu nombre s'havia reduït a 302. Aquest descens continuà fins a la seua desaparició completa del panorama agrícol a pocs anys.

Als motocultors, se'ls va dotar d'un remolque xicotet. Amb ell, construït per a una

Solo model Chaparro ©Arxiu Flores-Llorens

càrrega màxima de 500 kg, es transportaven ferramentes, abonaments, puntals i inclús va ser molt usat per al transport dels sacs de bajoques, en els temps en què la nostra ciutat era una de les majors productores d'aquesta hortalissa.

Prompte la firma alemanya va crear un altre model més robust, amb més força i menys altura, adaptat per al cultiu en els tarongerars. Aquest va ser batejat amb el nom de **Chaparro**.

Molts van ser els que van eixir perjudicats amb la seua introducció en l'agricultura. Als jornalers que eixien totes les vesprades-nits a la plaça Major a contractar-se per a l'endemà, l'arribada d'aquesta màquina els va caure com un poal d'aigua freda, ja que veien com perillava el seu mitjà de vida, i no els faltava la raó, perquè la gran capacitat de treball de la maquinària va ser suficient perquè s'obriera camí amb molta rapidesa; les faenes agrícoles van deixar de ser un treball d'homes per a dependre de les màquines.

Durant el període comprés entre 1960 i 1980, es van matricular en la nostra ciutat al voltant de 3.500 motocultors.² A aquesta xifra calia afegir alguns dels que van ser adquirits pels xicotets agricultors, i que eren transportats en carro o en unes bicicletes especials que van aparéixer en aquell moment i que no constaven en el cens municipal.

Amb l'aparició del motocultor, no van ser els bracers del camp els únics perjudicats, en reduir-se les seues activitats professionals. Les tasques relacionades amb el cavall també van patir un fort revés, fins al punt que si bé alguns van intentar sobreviure

² Samuel Garrido, *Història de Vila-real*, p. 104.

L'enginy dels vila-realencs prompte va adaptar una bicicleta per al transport del Solo, gasolina, un cabàs i fins i tot el gos © Arxiu Flores-Llorens

enfocant l'ofici cap a altres menesters, abans dels deu anys ja havien desaparegut quasi tots els cavalls.

Els oficis de ferrador, esquilador, fabricant de carros, guarnicioner, proveïdor de pinsos (alfals, garrofes, palla, etc.), tots van desaparèixer de la nostra ciutat com per art de màgia. També cal dir en la seua defensa que es van crear altres activitats al seu voltant, que abans no existien, com les empreses on es fabricaven les fulles o els tallers de reparació que es van crear amb la seua arribada.

Les exigències de la demanda van fer que els tallers mecànics de la nostra ciutat concentraren el seu interès en aquest tipus de màquina i prompte es van dedicar a la seua fabricació. Tots els models que es van construir estaven concebuts i dissenyats a partir del Solo. El que sí que van tenir en compte els nostres fabricants va ser traure al mercat màquines de baixa altura, amb més pes i major potència, que era el que necessitava la terra de la nostra horta i que les feia ideals per a treballar els tarongerars, així cobrien les exigències dels nostres llauradors que ja estaven demanant a crits màquines més potents.

Estand del motocultor Solo a la Fira de Vila-real © Arxiu Flores-Llorens

Els tallers que van començar a fabricar motocultors eren xicotetes empreses, però no per això menys importants, perquè encara que no comptaven amb un gran nombre d'operaris, van ser les que van proporcionar als nostres agricultors la maquinària ideal i necessària per a la seua mecanització.

La seua fabricació va tenir una certa importància durant els anys seixanta, quan es venia tot el que es fabricava, a causa de la gran demanda existent. Van existir 17 tallers dedicats a la fabricació i muntatge dels 27 models, que van ser creats durant els següents deu anys, sense comptar les cavadores, que en van ser 5. Aquesta xifra és molt major, si comptem la gran quantitat de variacions que es van fabricar d'un mateix tipus, o bé amb motors de major potència, o més robustes, amb la inclusió d'un nombre més gran de marxes, o bé equipades amb motors dièsel. Si comptàrem tot açò, la xifra es dispararia espectacularment.

Fins i tot va haver-hi, llavors, la nota pintoresca de què a la nostra ciutat se la coneguera com “el xicotet Japó”. Els models que es van fabricar eren tots de les mateixes característiques: transmissió per mitjà d'engranatges amb bany d'oli i forma semblant en tots ells, quant al seu aspecte exterior. La majoria dels fabricants van adoptar la sigla

1960.-Proves de la cavadora Kavator. En aquesta foto, podem observar Vicent de Casilda, Vicente Vilanova i Manuel García. Al fons, Manuel Amorós ©Arxiu Flores-Llorens

M- amb el número corresponent darrere, per a referenciar els models que apareixien de cada sèrie, per la qual cosa només se'ls podia identificar per mitjà de la tapa exterior que tancava la caixa del canvi, en la qual amb lletres de fosa estava ressenyada la marca, i en alguns, la sèrie i model a la qual pertanyia.

La cavadora

Després del motocultor va aparéixer la cavadora, màquina potentíssima capaç de trencar i cavar la terra.

Aquesta, dotada amb un motor dièsel Lombardini, va acabar amb el treball manual del cultiu que encara es practicava: cavar. En la nostra ciutat, allà a principis dels anys seixanta es va fer una demostració en la finca de José Pascual Sanz, *el Povil*, d'una màquina que segons s'afirmava “realitzava la cava de vint homes en una jornada”. Ningú s'ho creia. Aquesta prova va ser efectuada en presència d'algunes persones vinculades al món agrícola, que van ser invitats per la casa constructora perquè se'ls considerava com futurs compradors de la mateixa.

Aquesta màquina, fabricada per la firma S.B., es dedicava a la construcció de motocicletes de la mateixa marca, les persones de més edat encara les recordem perquè portaven la transmissió per mitjà d'un cilindre estriat adaptat a la roda posterior i quan

aquest s'omplia de fang, patinava la transmissió i creava els problemes d'arrossegament consegüents.

Aquesta cavadora, registrada amb el nom de **KAVATOR**, va fer la demostració amb resultats satisfactoris davant dels sorpresos ulls d'un bon nombre d'invitats. En un obrir i tancar d'ulls va cavar el que un home treballava durant tota la jornada. Però la impressió que va causar aquest nou enginy no va ser tan bona com haguera volgut el constructor. La terra treballada, darrere de la seua estela, no era del grat dels *entesos* presents en la prova, que van posar alguns peròs.

L'opinió generalitzada després de la prova era que “el guaret el feia tot a la mateixa altura” i no feia la “puntaeta” que era repetir de tant en tant amb l'aixada aquest colp a fi que s'endinsara més dins de la terra, tal com es feia amb la cavada a mà, per la qual cosa segons deien, creava una sola.

Els comentaris posteriors, alguns d'ells lloats i altres condemnats, van donar molt a parlar i van recórrer totes les tertúlies, fins que un xicotet grup de terratinents es van traslladar a València a fi de negociar la compra conjunta d'algunes d'aquestes màquines amb la finalitat d'estalviar-se algunes pessetes. S'ignora la quantitat de màquines que es van adquirir en aquestes conversacions.

L'eufòria per aquest tipus de maquinària va fer que a Vila-real es crearen unes quantes màquines de cavar. Segons pareix i tots ho consideren així, la cavadora té el seu origen en la nostra ciutat, amb la invenció per José Pérez Brun de la cavadora Macaper.

Tallers Truss, Tallers Font, Tallers Cavasola, Tallers Aleixandre, Tallers Llac i Macaper també van crear les seues corresponent cavadores.

L'OCÀS DEL MOTOCULTOR

Una vegada que els motocultors es van consolidar, als pocs anys, de sobte la seua venda va caure en picat i en poc de temps, el que havia sigut una indústria florent, va passar a ser un negoci trencat. Què havia succeït? L'arribada dels herbicides i el no cultiu de les parcel·les va acabar amb ells. El motocultor ja no era aquell aparell imprescindible que va revolucionar el treball en la nostra horta. Prompte les empreses van entrar en crisi. Aquest fet resulta molt curiós si tenim en compte que en menys de vint anys es va passar de la no existència de maquinària a la crisi total que va determinar la seua desaparició.

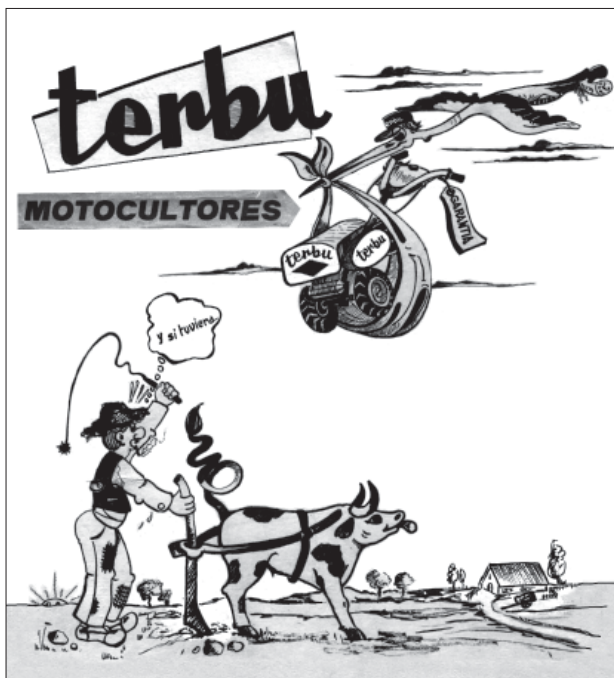
A banda de l'aparició dels herbicides que van frenar l'ús del motocultor, el que va accelerar la seua ràpida desaparició va ser el mateix agricultor, que quan va començar a

Propaganda dels motocultors AR y ER
©Arxiu Flores-Llorens

La firma Raygar també va construir tractors.
Propaganda del model 700T ©Arxiu Flores-Llorens

Propaganda del motocultor Terbu ©Arxiu Flores-Llorens

Fonent peces en els tallers d'Antonio Tomás Sanz d'Almassora, on es fonien la majoria de les peces dels motocultors © Arxiu Flores-Llorens

no necessitar-lo, el va posar a la venda. En pocs mesos es va crear en la nostra ciutat un mercat de segona mà tan impressionant, que les noves màquines que eixien dels tallers no hi havia manera de poder vendre-les, tal era la quantitat de màquines usades que s'oferien.

Aquesta circumstància va ser la que va determinar que sobtadament es deixaren de produir motocultors. El que va ajudar gradualment a la desaparició de les distintes firmes comercials que es dedicaven a la seua construcció, que van desaparèixer una a una del padró industrial de la nostra ciutat, fins i tot algunes van vendre els drets de fabricació a empreses de fora de la nostra província. En l'actualitat alguns dels seus models es fabriquen en la província de Múrcia, com és el cas dels fabricats sota les marques: Movicam, Truss o Helena.

Per què van desaparèixer totes les indústries que es van dedicar a la fabricació de maquinària agrícola? La resposta és ben simple. Tots els motocultors que es fabricaven en la ciutat estaven dissenyats per al treball en les nostres hortes. Eren màquines de molt poca altura que els permetia el seu pas per sota de l'arbratge dels tarongerars, però no tenien més mercat que el local o comarcal. No eren rendibles per a altres cultius, en els

quals es necessitava maquinària de més potència, com els xicotets tractors, i els nostres motocultors no tenien més mercat que el cultiu del tarongerar. A més, els tallers locals dedicats a la seua fabricació eren simplement empreses quasi familiars, amb suficients mitjans mecànics per al seu muntatge, però faltats de màrqueting i de mitjans econòmics per a suportar un canvi de producció.

Per què aquestes indústries no van dirigir el negoci cap a altres productes agrícoles per a poder subsistir com ho han fet altres? Com ja hem dit anteriorment, aquestes empreses no estaven preparades per a un canvi de producció. No disposaven de cadenes de muntatge. Les màquines eren muntades una a una per una sola persona. Al taller arribaven des de la fosa les distintes peces que eren muntades per un mecànic, fins al seu acabat complet. No es disposava d'un organigrama per a afrontar una producció en sèrie perquè resultara més rendible la seua construcció, ja que la majoria de les empreses que es dedicaven al seu muntatge estaven compostes per un parell de mecànics (que la majoria de les vegades eren socis), que disposaven d'un xicotet taller de reduïdes dimensions amb un torn i poca cosa més. Com ja hem apuntat anteriorment, no estaven dotades del capital necessari ni de personal adequat per a crear una gran producció. Per això, les distintes empreses que van existir en la nostra ciutat, excepte un parell d'elles, mai van aconseguir un mercat considerable per a fer rendible la seua producció. Va haver-hi empreses en les quals es poden comptar amb els dits de les mans les unitats que van eixir del seu taller.

Les disset empreses vila-realenques que es van dedicar a la fabricació de motocultors van ser les següents:

Tallers Raygar SL	Tallers Vicente García
Tallers Truss SL	Tallers Cavasola SL
Tallers Pascual Bort	Macaper SA
Tallers Pascual Claramonte	Tallers Llac SL
Metalúrgica Santa Helena	Tallers Ángel Rubert
Tallers Casaña Ramos	Motocultors Ar y Er
Tallers Autocaf	Tallers Cambid
Tallers Font	Tallers Aleixandre
Tallers Jois	

MODELS FABRICATS PER LES DISTINTES FIRMES COMERCIALS

Tallers Raygar SL

El primer motocultor que va fabricar aquesta empresa va ser batejat com a motocultor **RG**, que corresponia a les inicials dels dos socis, dotada d'un motor de 2 CV i d'una sola marxa.

A continuació van posar en el mercat un altre model denominat **Girmet**, dotat d'un motor Villiers de 1,5 CV de potència i d'una sola marxa que va tenir una alta acceptació.

Els va seguir el model **Ciclón**, que va ser un model amb una força de 10 CV proveïda de tres marxes avant, una marxa arrere i una altra reductora, invent de l'empresa. Aquesta màquina estava pensada per als jornalers que anaven contractats per compte d'altri a tant per fanecada.

Després van fabricar el model **Titán**, que encara que tenia la mateixa potència ja estava proveït d'una marxa curta per al treball i una llarga per als desplaçaments.

L'aparició del model **Pluma 100** de gasolina els va donar una dosi de prestigi. Va ser una de les que va tenir major acceptació per als usuaris per ser una màquina lleugera, com el seu nom indica, dotada de la força i lleugeresa necessàries, que la feien apta per al seu maneig entre els tarongerars. Per a abastir una gran part dels usuaris que demanaven una màquina més potent va aparéixer el model **Pluma Súper**. Aquesta estava equipada amb tres marxes i marxa arrere, era diferent de les altres, inventada per aquesta empresa.

La invenció d'aquesta marxa arrere va ser motivada pels continus accidents que produïen els motocultors en el seu ús quotidià. La característica més rellevant d'aquesta nova marxa era que en el cas que la màquina s'enganxara contra algun arbre o alguna arrel, en passar-se de punt, es parava automàticament.

Aquesta màquina, a causa del seu èxit, es va fabricar en diverses cilindrades, la més venuda va ser la **Pluma Súper** de 2,5 CV de potència, posteriorment les van fabricar també amb motors dièsel.

Bambina va ser el model més lleuger de tots els que va fabricar aquesta firma. Va introduir molt pocs exemplars en el mercat, per la inclinació dels consumidors cap a les màquines dièsel.

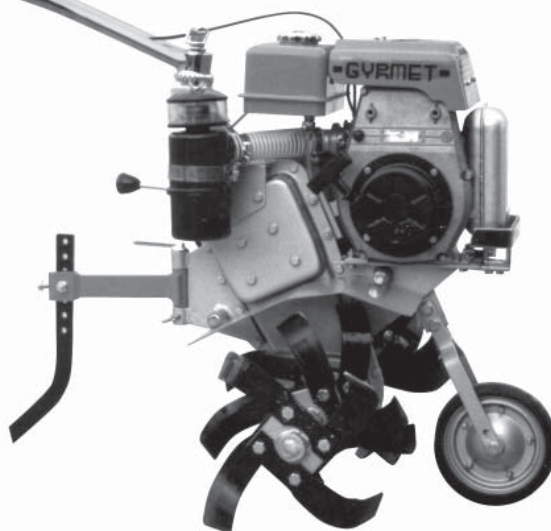
Girmet Model B-150

Motor: Ilo de 2 temps

Cilindrada: 148 cc

Potència: 1,5 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

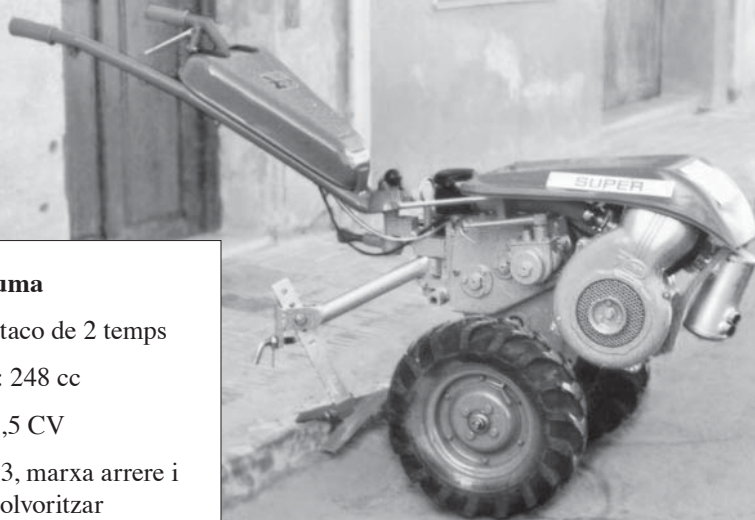
Model: Pluma

Motor: Bultaco de 2 temps

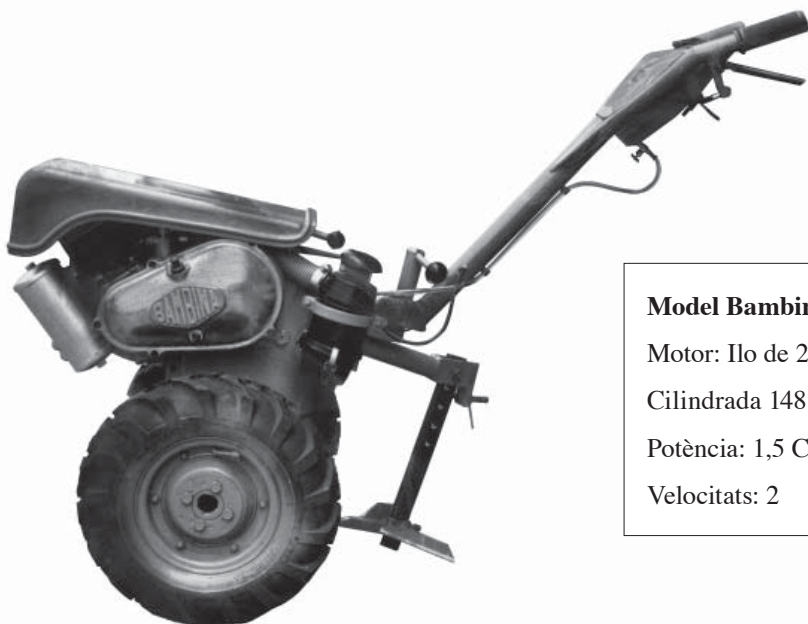
Cilindrada: 248 cc

Potència: 2,5 CV

Velocitats: 3, marxa arrere i una per a polvoritzar

©Arxiu Flores-Llorens

Model Bambina SE

Motor: Ilo de 2 temps

Cilindrada 148 cc

Potència: 1,5 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

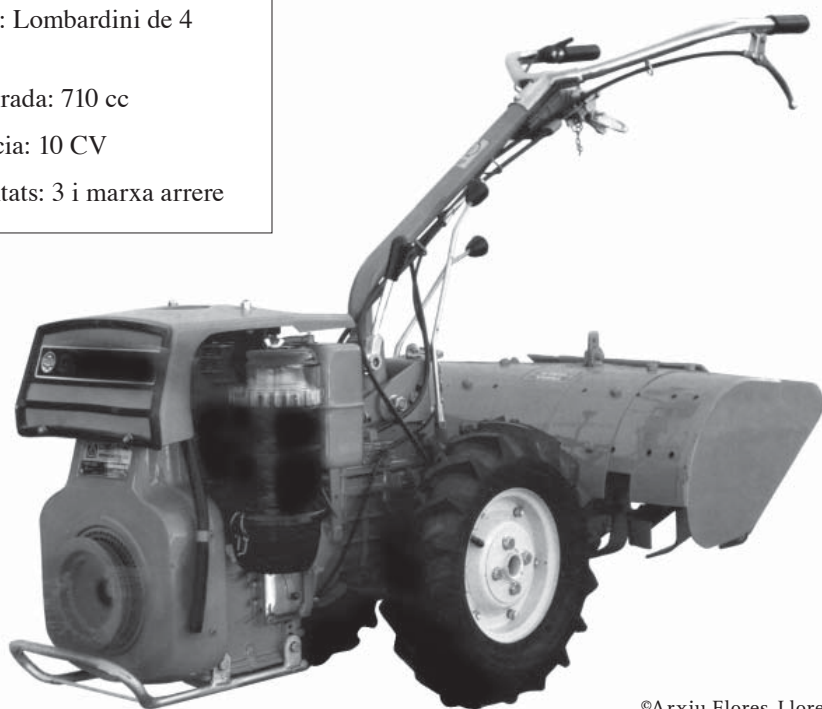
Model: 610-D

Motor: Lombardini de 4 temps

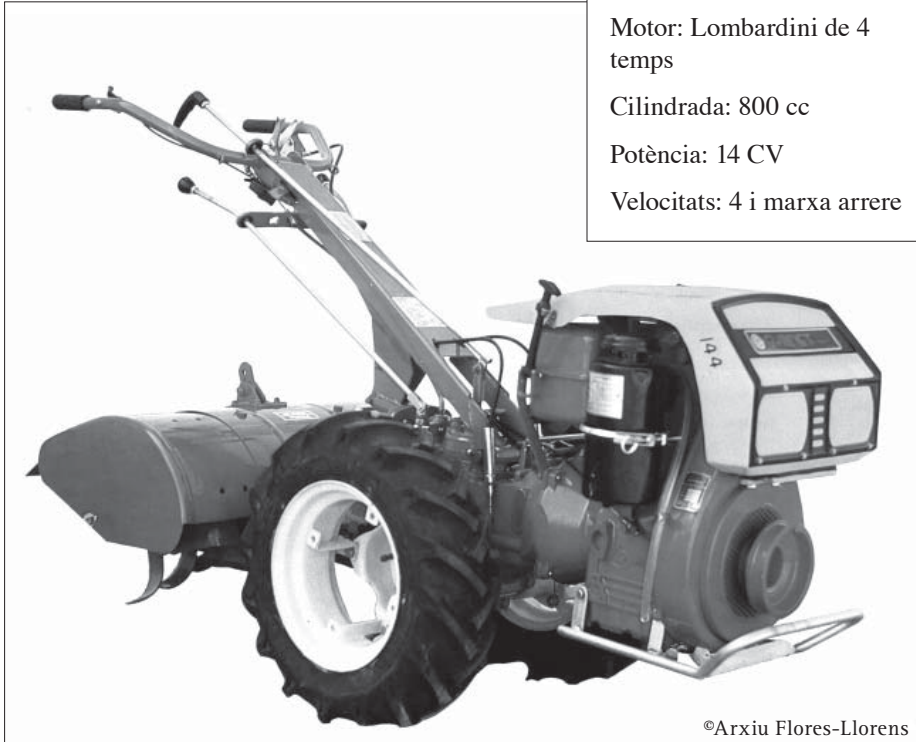
Cilindrada: 710 cc

Potència: 10 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Model: 144 dièsel

Motor: Lombardini de 4 temps

Cilindrada: 800 cc

Potència: 14 CV

Velocitats: 4 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Truss SL

Va ser una altra de les firmes més potents quant a fabricació de màquines es refereix. Dels seus tallers van eixir una sèrie de models, tots ells d'un gran prestigi i de diverses cilindrades per a poder triar segons el treball a què s'havia de destinar.

Al primer model **Truss M-1**, el van seguir altres models de la mateixa sèrie, cada vegada dotats dels avanços que l'empresa anava introduint i amb l'augment també de la seua potència. Aquests models s'entregaven generalment muntats amb motor Villiers, o també amb un motor alemany anomenat JLO de menys consum, però menys rabiós.

Aquest taller va posar també en el mercat la **cavadora Truss**³ per a atendre les peticions dels clients que demandaven una màquina per a poder cavar la terra.

³ Creiem convenient incloure també les cavadores per la importància que van tenir llavors.

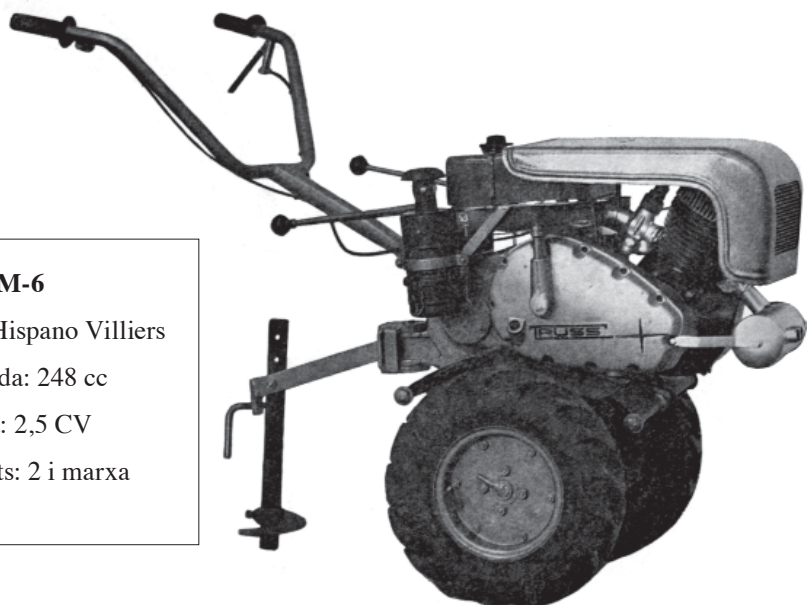
Model: M-6

Motor: Hispano Villiers

Cilindrada: 248 cc

Potència: 2,5 CV

Velocitats: 2 i marxa
arrere

©Arxiu Flores-Llorens

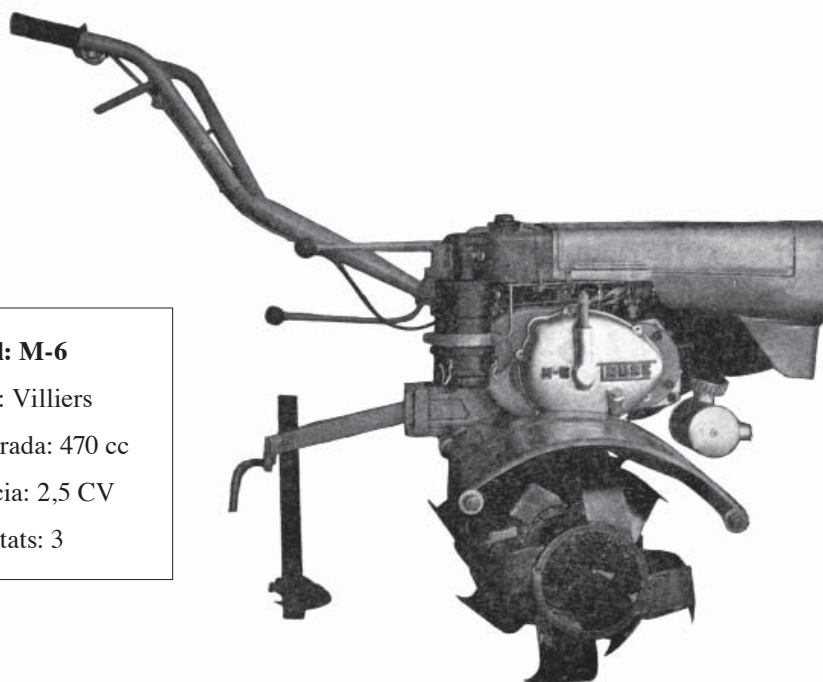
Model: M-6

Motor: Villiers

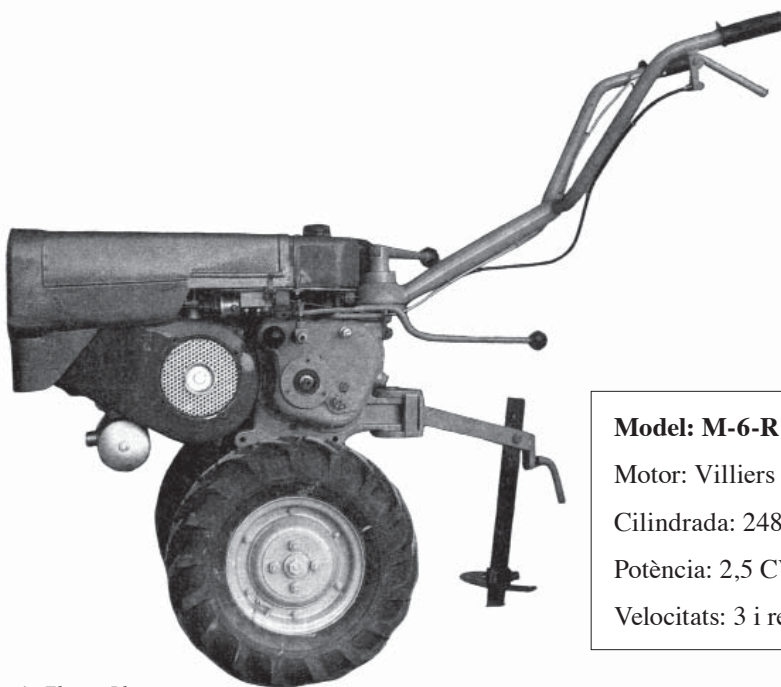
Cilindrada: 470 cc

Potència: 2,5 CV

Velocitats: 3

©Arxiu Flores-Llorens

Model: M-6-R

Motor: Villiers

Cilindrada: 248 cc

Potència: 2,5 CV

Velocitats: 3 i reductora

©Arxiu Flores-Llorens

Model: M-7-4

Motor: Ilo

Cilindrada: 470 cc

Potència: 5 CV

Velocitats: 3 i
marxa arrere

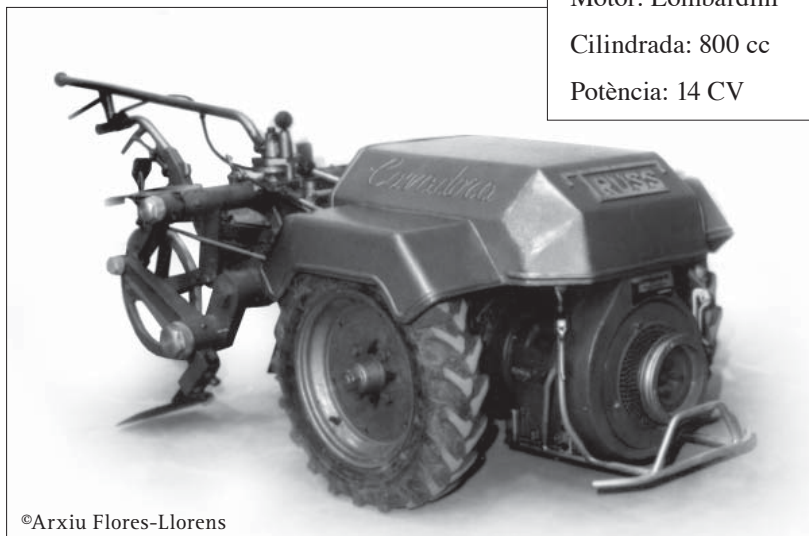
©Arxiu Flores-Llorens

Model: Cavadora Truss

Motor: Lombardini

Cilindrada: 800 cc

Potència: 14 CV

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Pascual Bort

El 1965 va eixir al mercat el motocultor **Bronco model ME-1**, amb una potència de 125 cc i una sola marxa. Posteriorment apareixerien els models **ME-2** proveïts de tres marxes i marxa arrere i el **M-3** de major potència.

Els va seguir el model Bronco dièsel que va donar un alt rendiment.

Model: M-1

Motor: Villiers

Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 2 cap avant

©Arxiu Flores-Llorens

Model: Bronco dièsel

Motor: Lombardini de 4 temps

Cilindrada: 500 cc

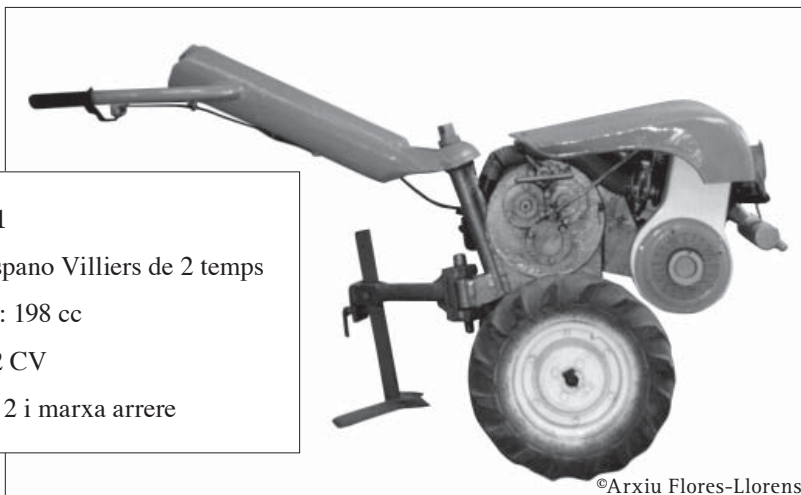
Potència: 5 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Pascual Claramonte

Claramonte també es va unir a la llista de fabricants amb el llançament al mercat del motocultor **Jocla**, dotat d'un motor Villiers de 197 cc amb 8 CV de potència i tres velocitats, una d'elles marxa arrere. Aquesta màquina era una de les més baixes del mercat ja que només tenia cinquanta centímetres d'altura, amb la novetat que el manillar era el dipòsit de combustible.

Model: J-1

Motor: Hispano Villiers de 2 temps

Cilindrada: 198 cc

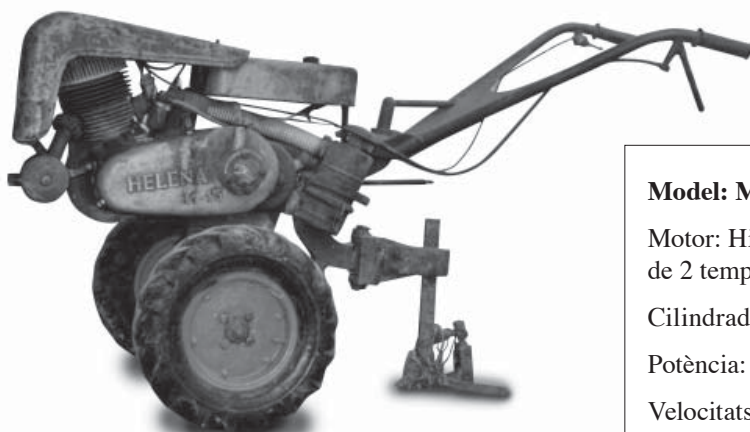
Potència: 2 CV

Velocitats: 2 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Metalúrgica Santa Helena

Aquesta firma comercial va ser la que va introduir en la nostra província el motocultor d'origen alemany Solo. Quan els usuaris van començar a abandonar les compres del Solo a causa del seu poc pes i van començar a adquirir màquines més pesades i potents, aquesta empresa va llançar al mercat el motocultor **Helena**, de característiques semblants al Truss. Quan aquesta empresa va deixar de fabricar-les, la seua patent va ser venuda a una empresa de Tarrassa, on en l'actualitat encara continua fabricant-se.

©Arxiu Flores-Llorens

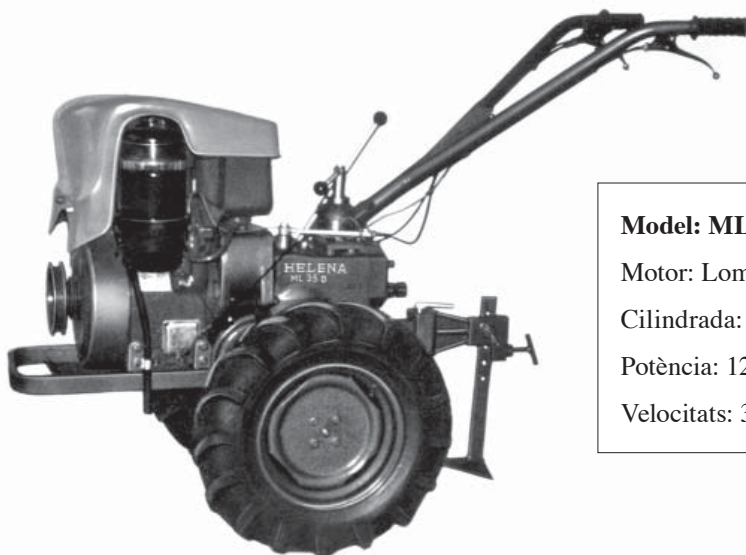
Model: M-2

Motor: Hispano Villiers
de 2 temps

Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

Model: ML-35 dièsel

Motor: Lombardini

Cilindrada: 450 cc

Potència: 12 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

Tallers Casaña Ramos

Vicente Casaña Ramos també es va unir a la llista de fabricants amb l'eixida del seu taller de tres models. El model **Casaña**, que va ser el que més acceptació va tenir, constava d'una caixa de transmissió amb dents, embragatge metàl·lic i quatre velocitats amb un motor Villiers de 2 CV que aconseguia una força a l'eix del rotovato de 12 CV.

També va fabricar i va posar en el mercat el motocultor **Coronet** amb tres marxes cap avant i una arrere d'una potència major que l'anterior i el motocultor **Reyna**, que quasi no va arribar a comercialitzar-se per la baixada del mercat.

Model:M-1

Motor: Hispano Villiers
de 2 temps

Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 3 i marxa
arrere

Gentilesa de Vicente Casaña

Tallers Autocaf

Aquest motocultor, de poc de pes, va aparèixer en el mercat en un temps en què els agricultors apostaven per una màquina de més pes per als treballs en terrenys durs i argilosos. Va ser, potser, per aquesta circumstància el que tinguera poca difusió en el mercat i se'n fabricaren poques unitats.

Model: 1

Motor: Villiers

Cilindrada: 148 cc

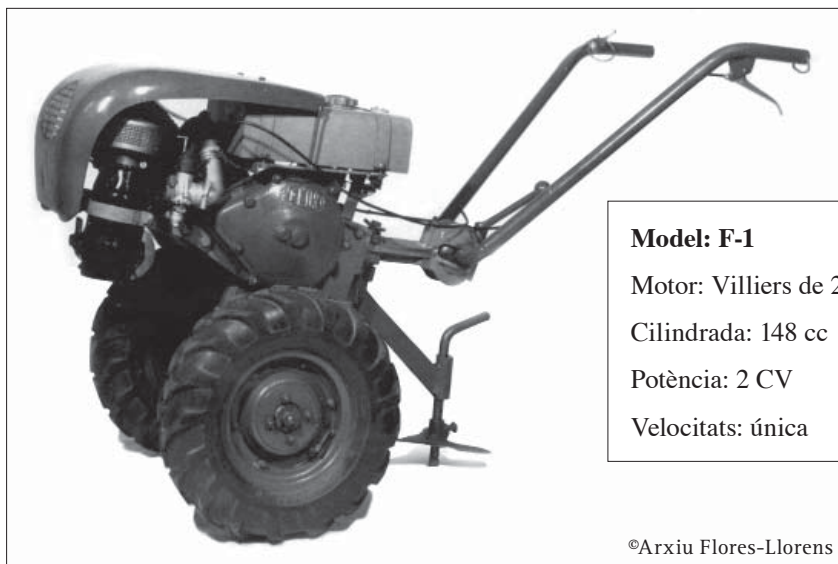
Potència: 1,5 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers José i Manuel Font

Aquests dos germans, excel·lents mecànics, fabricants del motor Font, d'un gran rendiment, el 1963 van llançar al mercat el motocultor **Record**. Era una màquina lleugera, d'una sola velocitat de treball i transport, amb embragatge de disc amb bany d'oli i transmissió per engranatges. D'aquest model es van fabricar pocs exemplars, ja que aquesta empresa es va dedicar posteriorment a la fabricació d'una excel·lent cavadora, anomenada **cavadora Font**, de la qual només es van fabricar sis o set exemplars, en fusionar-se amb un altre soci i crear la firma Cavasola.

Model: F-1

Motor: Villiers de 2 temps

Cilindrada: 148 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: única

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Jois

Va fabricar dos models batejats amb el nom de **Demeter** en honor a la deessa de l'agricultura; un de dues velocitats i un altre de tres, els dos equipats amb un motor Hispano Villiers i transmissió al rotor mitjançant engranatges, amb una potència de 2 CV els dos models. La reconversió del taller cap al mercat del taulellet va truncar l'aparició de nous models.

Model: Demeter F-1

Motor: Villiers de 2 temps

Cilindrada: 148 cc

Velocitats: 2 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Vicente García

Aquest taller va fabricar tres potentíssims models, concebuts per a qualsevol classe de treballs amb un alt rendiment. Els models **Batalla M-1** i **M-2**. El primer era una màquina amb 2 CV de potència, dotada de sis marxes amb reductora, que la feien ideal per als treballs durs. El segon constava de tres marxes també dotat de reductora. Van fabricar també el model **EV-1**, de quatre marxes i retrocés. Aquests motocultors eren descrits en la propaganda d'aquella època com “fabricados sin cadenas, solamente con engranajes de aceros especiales”.

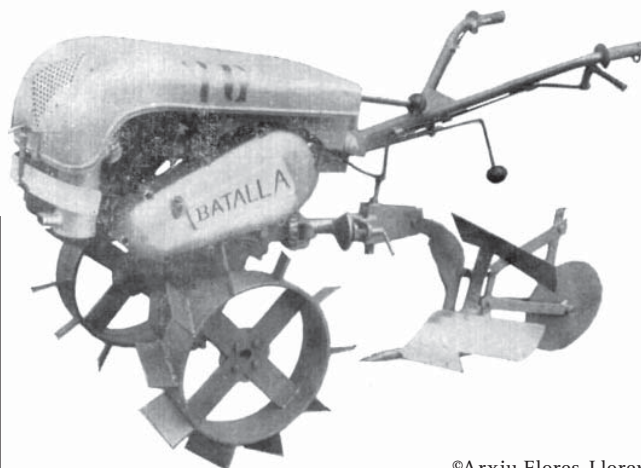
Model: Batalla

Motor: Villiers de 2
temps

Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 6 amb
reductora i 3 cap
arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Model: EV-1

Motor: Hispano Villiers
de 2 temps

Potència: 2,5 CV

Cilindrada: 240 cc

Velocitats: 4 i 2 arrere

Cedida per Pascual Esteller

Tallers Cavasola SL

Aquesta firma va començar la fabricació de cavadores **Cavasola** de la mà dels germans Font i va crear una gran varietat de models de molt distintes potències i un gran rendiment de treball.

També va llançar el motocultor **Cavasola**, que segons la propaganda de l'època, tot desmuntat, totes les peces cabien dins d'un cabàs.

Cavadora model: Júnior Sèrie 1

Motor: Lombardini

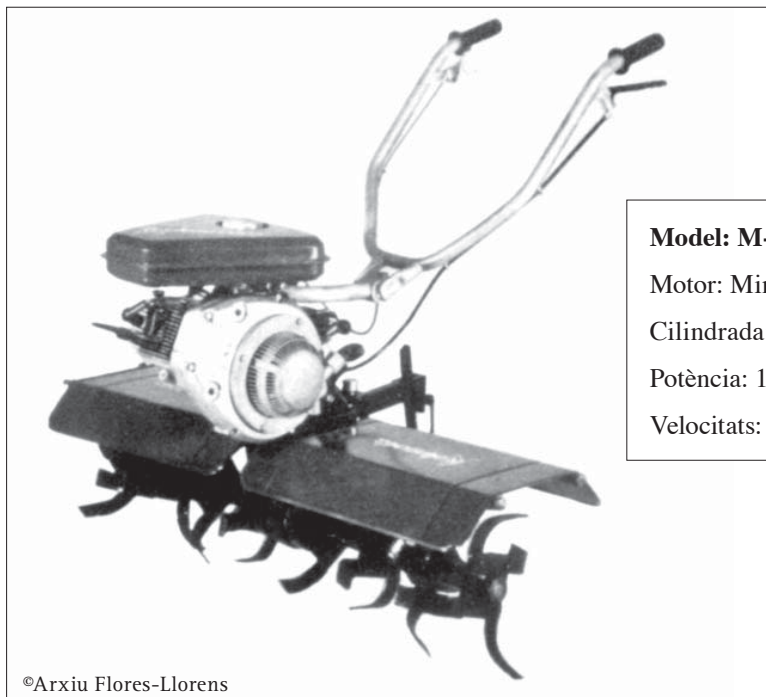
Cilindrada: 710 cc

Potència: 10 CV

Velocitats: 4 i marxa
arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Model: M-150

Motor: Minsel de 2 temps

Cilindrada: 148 cc

Potència: 1,5 CV

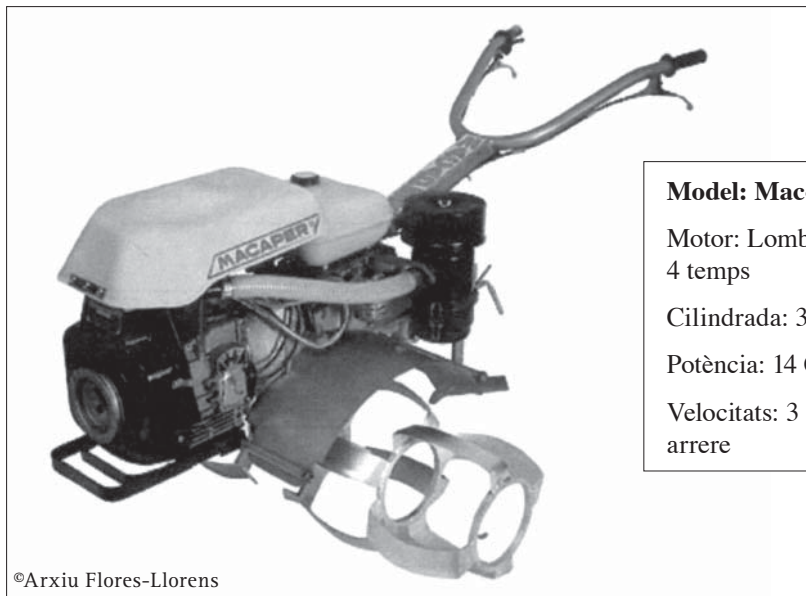
Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

Macaper SA

Aquesta firma, creadora de la cavadora **Macaper**, també va fabricar un motocultor per a satisfer les necessitats de la seua clientela. Aquest era de reduïdes dimensions, però va donar un excel·lent resultat.

Però la cavadora va ser la seua fabricació estrella, va posar en el mercat centenars d'elles entre la gran varietat de models que va fabricar.

Model: Mac-dièsel

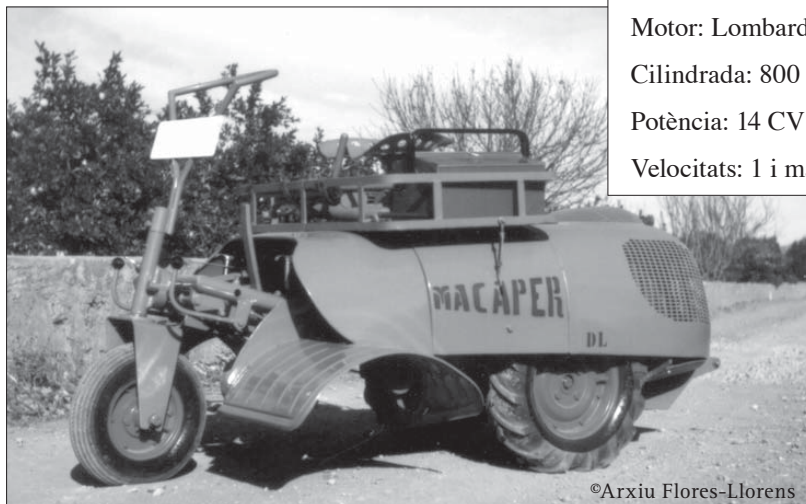
Motor: Lombardini de 4 temps

Cilindrada: 350 cc

Potència: 14 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Cavadora model: DL

Motor: Lombardini

Cilindrada: 800 cc

Potència: 14 CV

Velocitats: 1 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

©Arxiu Flores-Llorens

Cavadora model: Z-2018

Motor: Lombardini

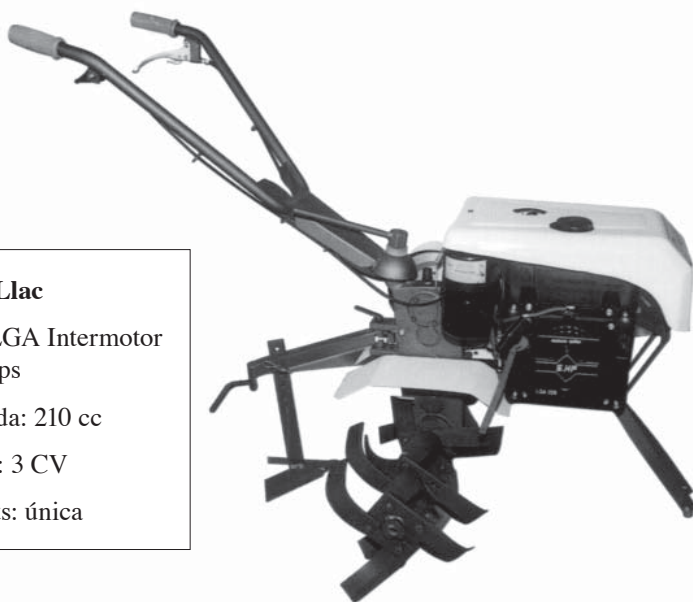
Cilindrada: 800 cv

Potència: 14 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

Tallers Llac SL

Aquest taller va fabricar una gran varietat de cavadores i motocultors, amb distintes cilindrades i diferents potències que s'adaptaven a qualsevol tipus de necessitats, tant dins com fora de la nostra província.

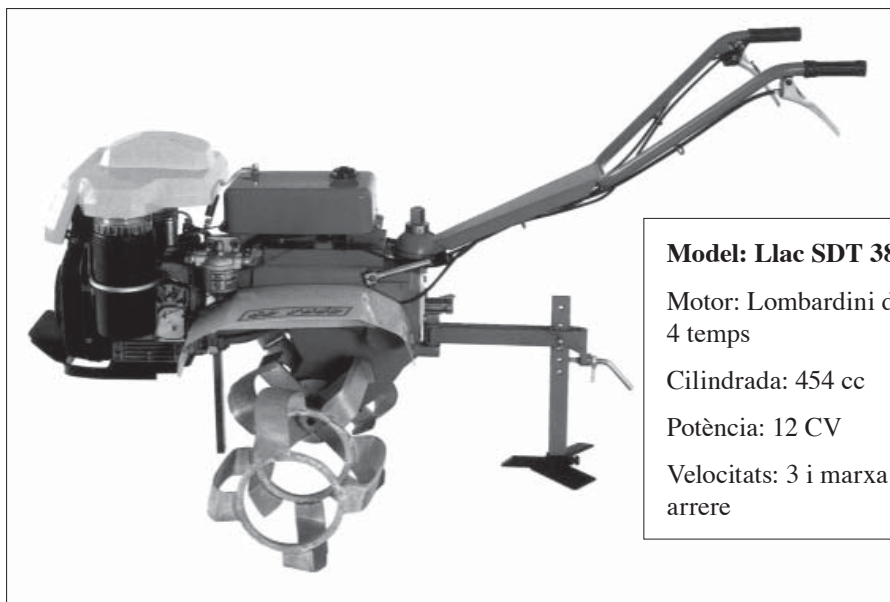
Model: Llac

Motor: LGA Intermotor
de 2 temps

Cilindrada: 210 cc

Potència: 3 CV

Velocitats: única

Model: Llac SDT 380

Motor: Lombardini de 4 temps

Cilindrada: 454 cc

Potència: 12 CV

Velocitats: 3 i marxa
arrere

Model: Llac 8-D-9-Z dièsel

Motor: Lombardini de 4 temps

Cilindrada: 535 cc

Potència: 7 CV

Velocitats: 3 i 3 marxa
arrere

Cavadora model: 3-D-9-G

Motor: Lombardini

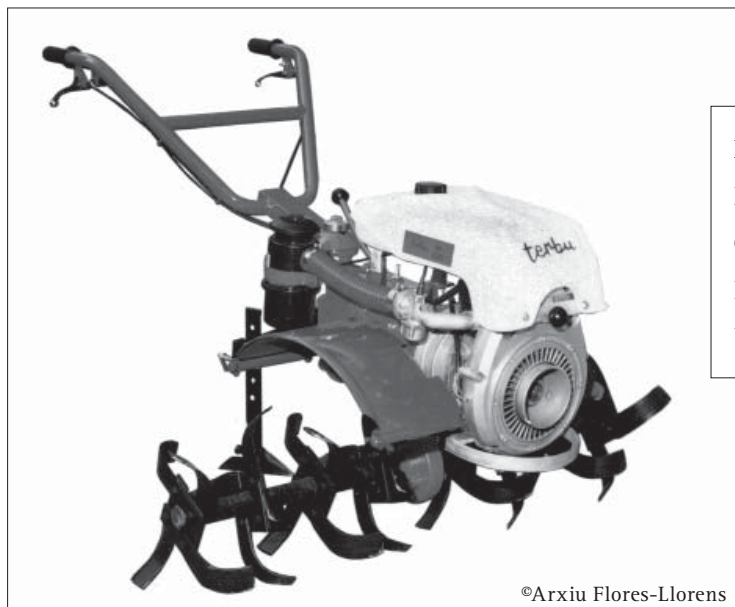
Cilindrada: 707 cc

Velocitats: 3 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Àngel Rubert

Aquesta firma, en un principi, va llançar al mercat màquines amb la sèrie M, que eren un poc més pesades que el Solo. D'aquesta sèrie van aparèixer el **M-100**, el **M-150** i el **M-250**, per a posteriorment unir-se a les exigències del mercat i fabricar aquests mateixos models amb motors dièsel, que van arribar fins a una potència de 14 CV.

Model: M-100

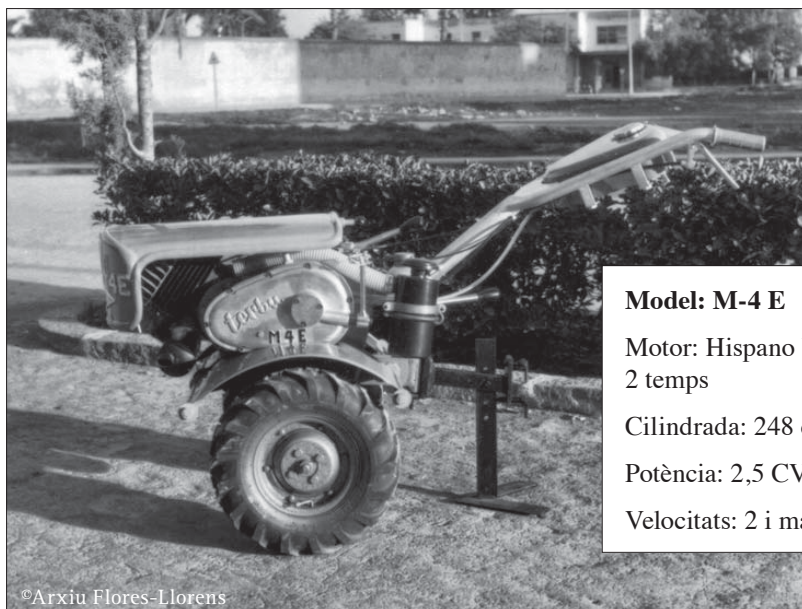
Motor: Campeón

Cilindrada: 98 cc

Potència: 1 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

Model: M-4 E

Motor: Hispano Villiers de 2 temps

Cilindrada: 248 cc

Potència: 2,5 CV

Velocitats: 2 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Model: F-1 dièsel

Motor: Lombardini

Cilindrada: 350 cc

Potència: 13 CV

Velocitats: 3 i marxa arrere

©Arxiu Flores-Llorens

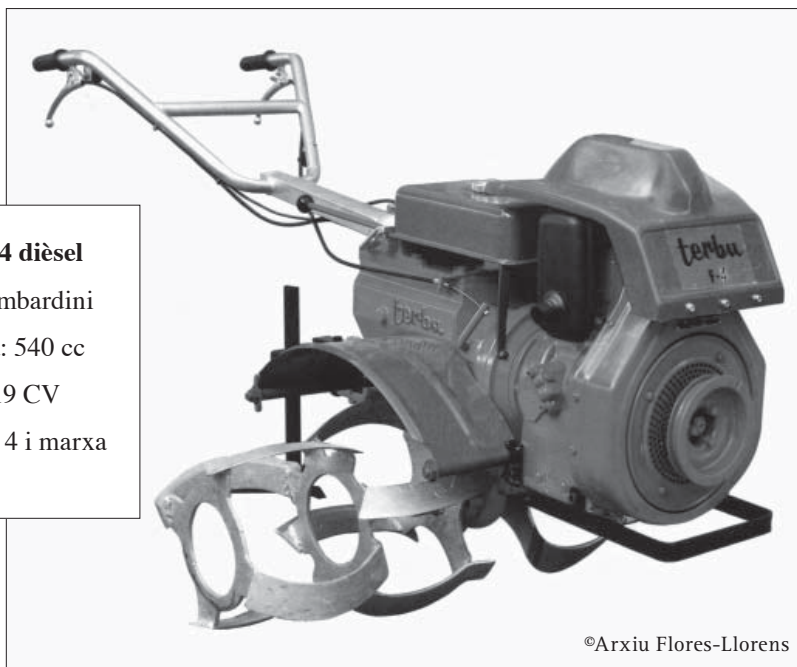
Model: F-4 dièsel

Motor: Lombardini

Cilindrada: 540 cc

Potència: 19 CV

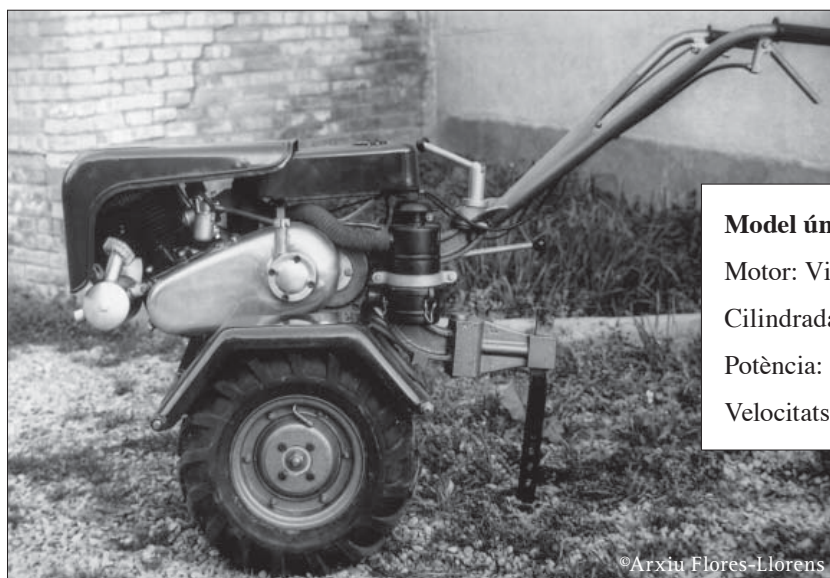
Velocitats: 4 i marxa
arrere

©Arxiu Flores-Llorens

Motocultors AR y ER

Aquesta firma va tenir una vida relativament curta i només es coneix un exemplar eixit del seu taller.

Model únic

Motor: Villiers

Cilindrada: 148 cc

Potència: 1,5 CV

Velocitats: 2

©Arxiu Flores-Llorens

Tallers Cambid

Fabricants dels motocultors **Movicam**, aquest es va fabricar en diverses potències i sèries, segons eren de gasolina o dièsel. De la sèrie M, es van fabricar els models **M-1**, **M-2** i **M-3**; posteriorment, aquesta mateixa sèrie es va fabricar amb motors dièsel.

Yapa va ser una altra de les màquines que va eixir dels seus tallers. Aquesta era de proporcions més xicotetes, més lleugera i més manejable. Després va arribar la sèrie M, de la qual es van fabricar diversos models.

Conesa va ser l'últim model que va traure aquesta empresa al mercat.

Model: Yapa

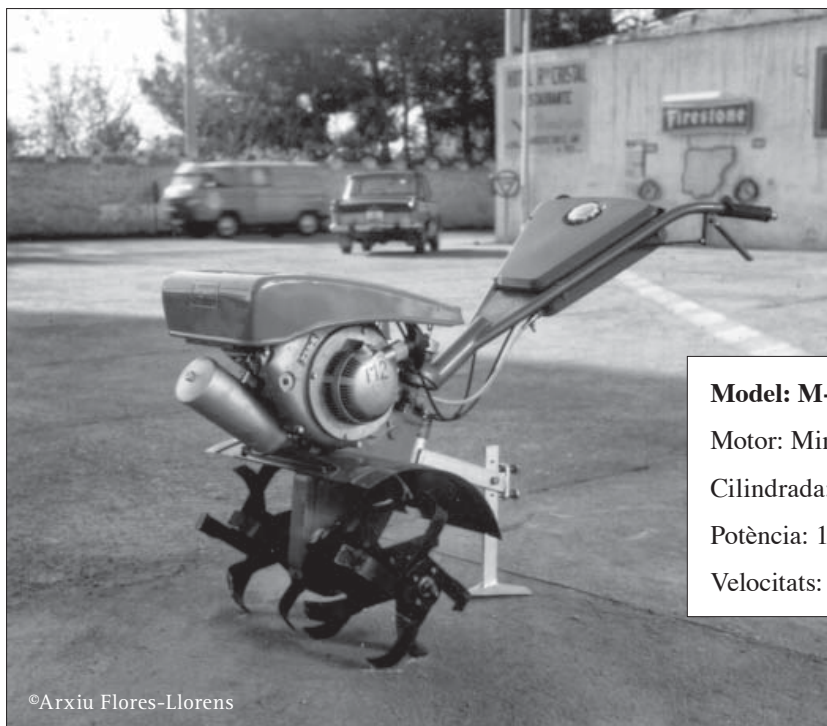
Motor: Villiers

Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 2

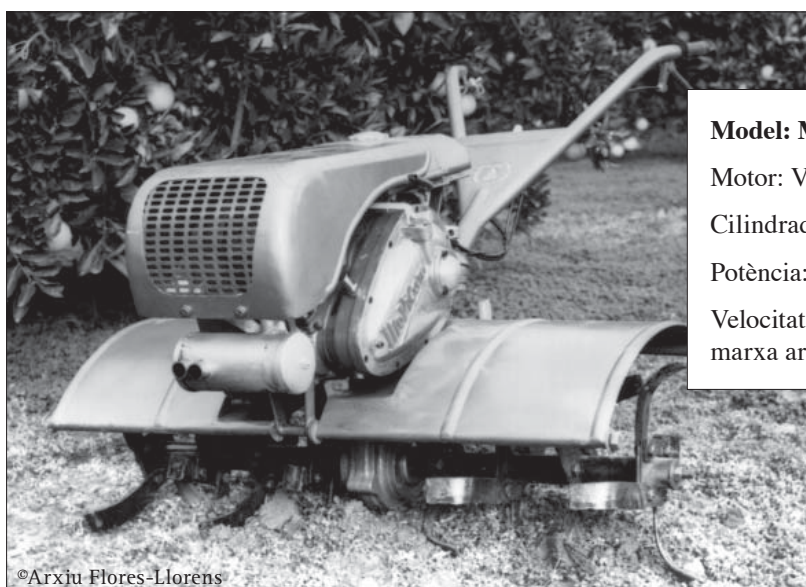
Model: M-2

Motor: Minsel

Cilindrada: 149 cc

Potència: 1,5 CV

Velocitats: 2

Model: M-4

Motor: Villiers

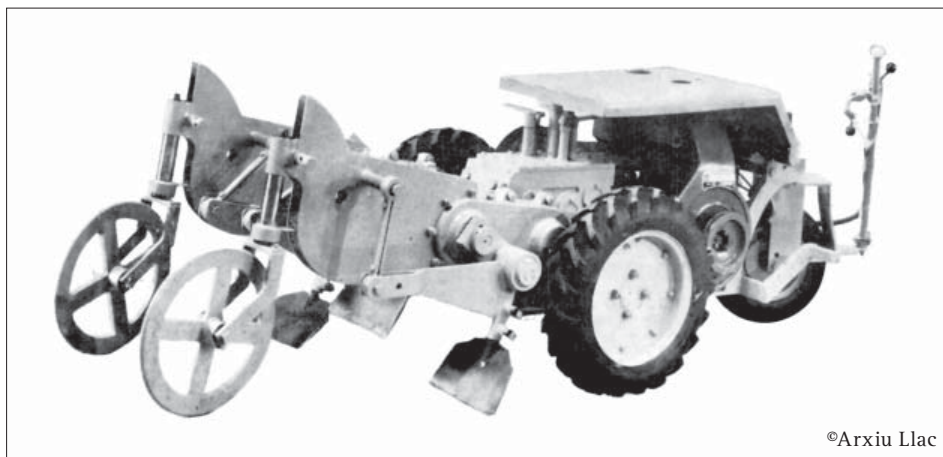
Cilindrada: 198 cc

Potència: 2 CV

Velocitats: 3 i
marxa arrere

Tallers Aleixandre

Aquest taller, de la mà del seu propietari, va inventar una de les primeres cavadores que van aparéixer en la nostra ciutat. Es caracteritzava perquè quan acabava el treball, les ferramentes eren pujades dalt de la mateixa, per mitjà d'un dispositiu que acurtava la seua longitud. Era la cavadora **Komforta**, model **Rotal KL-1**.

©Arxiu Llac

©Arxiu Llac

Cristian Pardo Nácher

**ELS ATACS DE LA
PIRATERIA
BARBARESCA I LA
VINCULACIÓ DE VILA-REAL EN
LA DEFENSA DEL
REGNE DE VALÈNCIA**

ELS ATACS DE LA PIRATERIA BARBARESCA I LA VINCULACIÓ DE VILA-REAL EN LA DEFENSA DEL REGNE DE VALÈNCIA

Durant gran part del segle XVI, les costes del Regne de València van ser atacades per un enemic procedent de l'altra banda del mar Mediterrani. Era una amenaça que vestia amb turbant i túniques, s'armava amb dagues i utilitzava uns vaixells temuts per tots els racons del nostre mar. Aquest enemic era la pirateria barbaresca, procedent de la costa barbària, al nord d'Àfrica¹.

El més famós i temut líder d'aquests pirates fou el sultà Barba-rossa², que s'alià des de 1523 amb Solimà II el Magnífic, cap de l'imperi Otomà³. Imperi que durant la primera meitat del segle XVI, va aconseguir tenir un domini a l'Orient i al nord d'Àfrica, a més de produir molts problemes als monarques europeus.

El sultà Jaderí Barba-rossa, Hızır bin Yakup

Les ambicions i pretensions d'aquest conjunt van arribar fins a les terres castellenques i com podem veure en el quadre que us mostrarem a continuació, serà una costant veure durant l'època moderna i més concretament durant el segle XVI, un seguit d'atacs barbarescos en les nostres costes.

¹ La costa barbaresca o barbària es trobava a les actuals costes del Marroc, Algèria, Tunísia i Líbia.

² El terror que difongué tant Jaderí Barba-rossa com el seu germà Aruj Barba-rossa fou tanta, que la tradició convertí el mot de Barba-rossa en un sinònim de corsari.

³ L'imperi Otomà es correspon amb l'imperi turc, però estariem en un error si en aquesta època els denominàrem així, ja que fins a la caiguda de l'imperi Otomà, després de la Primera Guerra Mundial, aquesta gent veia la denominació de turc com un insult.

QUADRE 1: Problemàtiques relacionades amb la pirateria a la província de Castelló (1397-1766)

ANY	VILA	ANY	VILA
1397	Torreblanca	1547	Alcalà de Xivert
1493	Orpesa	1552	Borriol
1499	Orpesa	1552	Cabanes
1518	Xilxes	1554	Benicarló
1519	Orpesa	1556	Benicarló
1519	Borriana	1583	Xilxes
1536	Orpesa	1586	Alcalà de Xivert
1537	Vila-real	1619	Orpesa
1545	Vinaròs	1619	Borriana
1547	Alcalà de Xivert	1758	Orpesa
1554	Benicarló	1766	Orpesa

García Martínez (1980) i Doñate Sebastià (1973). Elaboració pròpia

Avui, encara podem veure proves d'aquesta amenaça per tot el litoral castellonenc, ja que, com podem veure en el quadre següent, van haver fins a divuit torres de defensa disperses del nord al sud de la Costa Azahar.

QUADRE 2: Torres de vigilància a la província de Castelló

NOM	LOCALITZACIÓ	NOM	LOCALITZACIÓ
Torre d'Almenara	Almenara	Torre del Rei	Orpesa
Torre de Biesma	Moncofa	Torre de la Sal	Orpesa
Torre de Borriana	Borriana	Torrenostra o Torreblanca	Torreblanca
Torre Mijares	Almassora	Torre Cap i Corp	Alcalà de Xivert
Grau de Castelló	Castelló	Torre Sant Benet de Campanilles	Alcossebre
Torre de Sant Vicent	Benicàssim	Torrenueva o Irta	Peníscola
Torre de Sant Julià	Benicàssim	Torre de Badum	Peníscola
Torre Colomeres	Orpesa	Torre de Benicarló	Benicarló
Torre de la Cuerda	Orpesa	Torre Sol del Riu	Vinaròs

Seijo (1978). Elaboració pròpia

Una vegada explicat açò, i contextualitzat el lector, intentarem veure el paper actiu que tingué la nostra vila en tota aquesta problemàtica, doncs que Vila-real no tingués mar, no la va lliurar d'estar amenaçada pel fet d'estar situada a segona línia de platja. A més, serà constant que Vila-real intervinga doblement en la protecció del Regne de València, ja que vam haver de col·laborar tant en diners, per ajudar a la corona a fer front als elevats costos de la defensa, com en homes, utilitzant-los com a instruments de guerra.

Certament, podríem dir que aquests atacs otomans eren tota una amenaça per al nostre regne, ja que aquestes incursions moltes vegades eren acompanyades de desembarcaments, on saquejaven i destruïen pobles de la costa valenciana, a més de l'habitual captura de presoners.

El monarca Carles I diverses vegades va enviar cartes a Vila-real demanant diners per poder fer front a aquests atacs. En el document que mostrarem a continuació podem veure com el rei, d'una forma molt cordial, ens demana una ajuda econòmica el 16 d'agost de 1534, ja que necessita 6.000 ducats per a reparar i preveure els castells i les fortaleses, podia ser una d'elles la Torre del Rei d'Orpesa.

El Rey Amados y fieles míos. Por las nuevas y recelo que se tiene de armada del Turco, Nos escribimos al excelente duque nuestro primo Lugarteniente y Capitán General. Luego haga reparar y proveer los castillos de este reino en que se ofrece gasto de seis mil ducados los cuales con voluntad de los que en ellos sois interesados los tome prestados del dinero que está consignado para el quitamiento de los censales de las villas reales y nos los demandaremos restituir y pagar de otra parte, y por ser tal la necesidad presente os rogamos y encargamos que por servicio nuestro y bien universal de este reino, seáis contentos de consentir en ello y hacer lo que os sea dirá, o escribirá de mía parte que allende que haréis lo que siempre habéis acostumbrado y de vosotros se confía, nos lo estimaremos mucho y seremos de ello muy servido.

Data en Palencia a 16 días de agosto año MCXXXIII.⁴

Podríem deduir que l'amenança barbaresca era molt forta i temuda, doncs, tan sols cinc dies després, el 21 d'agost de 1534, l'emperador va enviar una altra carta als jurats de Vila-real demanant de nou 6.000 ducats entre totes les viles reials, uns diners que estaven en possessió de mossén Benet Bidal Alpont.

L'encarregat de replegar els 6.000 ducats fou mossén Gaspar Marrades⁵, i a més, el monarca assegurà en aquesta ocasió, que els diners serien tornats en breu. Per altra banda, podem observar en les paraules del monarca molta pressa i un to quasi alarmista, ja que assegurava que la defensa del regne seria molt costosa i a més afirma que les nostres costes eren la porta de la monarquia hispànica en la península, i per tant, era de vital importància defendre-la perquè no hi hagués danys majors.

El Rey Amados y fieles míos, vistos los avisos que de cada hora nos vienen de la gruesa armada que el turco tiene en el mar y los designios, faze para

⁴ Arxiu Municipal de Vila-real, doc. 3425

⁵ Tant Gaspar Barradas, lloctinent de tresorer general, com Benet Bidal Alpont no són homes de Déu, encara que en els documents aparega la paraula *mossén*, era una forma de dir *En* o el *Don* castellà.

venir en esas partes y otras de mis reinos se nos ofrecen tantos gastos cuantos podéis considerar, y porque así en pronto no podemos hacer el dinero que queríamos para fortificar y proveer las fortalezas de este reino que son las puertas de él y que de quedar así podrían seguir grandes daños no fallando al presente otro expediente ni mejor remedio, hemos determinado que se tomen de los dineros que están en poder de mosén Benet Bidal Dalpont para el quitamiento de los censales⁶ que se cargaron en vuestra bailía general de que vosotros decís que sois fiadores o estáis obligados a la evicción de ellos hasta la firma de seis mil ducados para devolverlos en breves días allí. Y porque para dar presta conclusión en ello enviamos a mosén Gaspar Marradas, gentil hombre de nuestra casa el cual os hablará o escribirá de nuestra parte. Encargamos vos mucho que demás de le dar fe y creencia de vuestro consentimiento en lo susodicho que en ellos haréis grandes beneficios a vosotros mismos y a nos serviréis mucho en ello sin pérdida vuestra.

Data en Palencia a 21 de agosto del año 1534.⁷

Tan sols un any després, el 1535, l'emperador Carles I decidirà contraatacar. A finals de maig va embarcar a Barcelona i navegant per Menorca, Cagliari i Cartago va aconseguir conquerir Tunísia triomfalment, però, açò no era més que un somni, ja que Solimà II tenia, en aquesta època, un major control militar del Mediterrani i havia aconseguit importants victòries tant a Rodes (1522), d'on va expulsar els cavallers de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, com a Mohacz (1526), on va causar la mort de Lluís II el pòstum, rei d'Hongria i de Bohèmia.

A la península Ibèrica, el perill estava agreujat, perquè encara que el 1492 els reis catòlics conqueriren Granada, encara hi haurà mudèjars i moriscos valencians convertits en les Germanies, que simpatitzaran amb l'amenaça otomana. L'existència d'aquest tipus de població encara té molta més importància si tenim en compte la gran quantitat de cristians nous que hi haurà en el Regne de València, i també en la nostra plana, encara que Vila-real des de 1502 era totalment cristiana per l'expulsió dels mudèjars de la moreria del raval de Castelló, no ocorria el mateix en pobles molt propers a nosaltres com per exemple Betxí o Onda.

Com he dit anteriorment, Vila-real intervingué en la defensa del Regne, tant en diners - com hem vist en les dues cartes mostrades -, com en homes. Seria interessant, en el futur investigar si va haver vila-realencs presents en importants lluites nàutiques contra els turcs en el Mediterrani, des dels reis catòlics fins a la batalla de Lepant (7-10-1571), però ho deixarem per més endavant i ara ens centrarem a explicar actuacions defensives dutes a terme per vila-realencs. Ens referim, més concretament, a maniobres dins de les nostres fronteres, realitzades per a evitar intrusions barbaresques.

⁶ Aquests censals eren com un tipus de préstec, d'on el prestador després treia uns beneficis.

⁷ Arxiu Municipal de Vila-real, doc. 3426

Vila-real almenys va contribuir com a mínim dues vegades amb homes per defensar el Regne en batalla. La primera fou el 1499, en el moment en què cinc fustes⁸ de moros van atacar Orpesa. Vila-real, doncs, va enviar 50 homes, els quals cobraren a raó de 3 sous cada dia i nit si eren infanteria i el doble si eren cavalleria.

Die mercuri, III mensis aprilis anno predicto Consell cridat e ajustat... mana esser notat que per la letra que lo senyor governador a trames, que serien arribades cinch fustes al cap de Orpesa e hagen aseptiat lo castell de Orpesa, que la vila trameta cinquanta homens ala on lo senyor governador se trobara, e que sia donat tres sous ha cascu per cascu dia e nit e sis sous als de caval per cascu dia e nit, e dos azenbles que duguen per portar tot lo request les quals pague la vila.⁹

A l'Arxiu Municipal veiem un document molt interessant de finals de 1534, escrit per En Ferran d'Aragó¹⁰ que nomenarà com a cap d'un exèrcit el nostre governador En Diego Ladró. Al qual se'ns demana que l'obeïm, a més d'anunciar que a la gent de l'exèrcit se'ls pagarà amb 3 ducats mensuals per als peons i amb 5 ducats per als que anaren a cavall.

Lo rei, i sa Cesarea Catolica i real Magestat. El Duc don Ferran d'Aragó. Lloctinent General Amats de Sa Magestat. Nos, per lo que convé a la conservació del present regne i perquè els llocs marítims d'aquell puguem estar socorreguts amb tot efecte haurem fet elecció de la persona del noble Don Diego Ladró Lloctinent de governador en aquesta partida per al govern de la gent de esta universitat i altres doncs que son ofici li toca, i havent encara manat escriure a totes les universitats subjectes a la governació que obeisquen amb aquell a tota la gent. I perquè podria ser que tota la gent estigués alguns dies fora de les cases i no siga raó que aquella a ses despeses servisca, havem deliberat que en auxili i per remei de les seues necessitats siguen subvenguts en la forma següent, a saber que al peó a raó de dos ducats, als que seguiran a cavall a raó de tres ducats cada més com sia quantitat suficient per a poder-se sostenir atés que açò es en servei de Sa Magestat, i conservació del regne i d'aquesta universitat a que tots son obligats: Per açò en nom nostre, i per nos, que representant la persona de Sa Magestat, los direu i prometreu de part de aquella i nostra que el dit fou a la dita raó els serà ben pagat cada volta que eixiran, fet que siga per vos el compte, i per això mostrareu la present al justícia, jurats i consell de dita universitat, perquè *els conste la voluntat de Sa Magestat i nostra*, certificant-los que el dit sou els serà amb tot efecte pagat en la forma damunt dita.

Valencia a 25 de setembre de l'any 1534.¹¹

⁸ La fusta era nau més lleugera i ràpida que la galera, tripulada amb uns deu corsaris i armada amb una sola peça d'artilleria.

⁹ Arxiu Municipal de Vila-real, doc. 45, Manual de Consells de 1498-1499. Transcripció Doñate (1973)

¹⁰ Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, és en aquest moment el virrei del Regne de València

¹¹ Arxiu Municipal de Vila-real, doc. 3433

Torre del Rei d'Orpesa

En les corts de 1537, veiem un fet que mostra la segon implicació de vila-realencs en conflictes armats dins d'aquesta problemàtica i tal volta fou el resultat de la maniobra de l'exèrcit de Diego Ladró. Tot va començar quan Caramaní¹² atacà la vila d'Orpesa els dies 5 i 7 de juny de 1536, aquest atac va tenir conseqüències del tot devastadores per aquest poble mariner, ja que hi va haver entre 19 i 20 orpesins segrestats, dels quals es va demanar 4.000 ducats de recompensa. Val la pena recordar que tan sols set anys abans, el 1519, Barba-rossa ja havia realitzat un dels pitjors atacs del qual tenim constància.

Ocorregut açò, com veurem en el text que a continuació adjuntem, Vila-real i Castelló tingueren l'obligació de socórrer a Orpesa amb un exèrcit.

Item senyor lo vostre loctinent general per obuiar als insults que de cascun dia fan els moros corsaris enemics de nostra santa fe catòlica i de Vostra Altesa Majestat proveí i mana que les gens de les vostres viles de Castelló, Borriana i Vila-real i altres de dit regne estigueren armades i concentrades per a poder eixir a socórrer en qualsevol necessitat que ocorregués en aquella partida del regne i que açò fassen a ordenació i manament del loctinent de governador del riu Uxó: i es seguit que arribant certes fustes de moros al cap d'Orpesa i combatent la torre¹³ que en lo dit cap se es feta per manament del vostre loctinent general i amb ajuda per Vostra Majestat en la obra que aquella feta com sia molt important lo dit loctinent

¹² Encara que moltes fonts culpen al mateix Barba-rossa de l'atac

¹³ Es refereix a la Torre del Rei

de governador proveí i mana que les gens de les dites viles de Castelló i Vila-real amb les banderes de dites viles isquesen a socorrer la dita torre com de fet isqueren i peleant amb els moros alguns de les dites viles foren morts i alguns presos els quals costaren de rescat 6.000 ducats, ço els de Castelló 4.000 ducats i els de Vila-real 2.000 ducats per pagar-los quals son estats carregats diversos censals i de aquells se'n paguen interes Sacra Mag. la dita gent siga eixida per manament i provisió del vostre loctinent general i per ordre donat per aquell al dit loctinent de governador i acompanyant aquell per fer dit socorro, i no es just ni ha raó conforme que els rescatsats paguen els rescats dels seus bens propis, ni es just que les dites universitats sostinguen el dany de dits rescats pues no isqueren per propia voluntat ni autoritat ans compellides i conflictcs per els manaments de dit loctinent de governador. Supliquem per açò els tres braços per el interes notori de aquell com es puga seguir en cadascuna d'aquells semblant infortuni, si a mercé de Vostra Magestat manar pagar el dir rescat amb els interesos d'aquell, doncs d'aquell es responen censals. Sa. Mag. els fa mercé de la tercera part d'aquest rescat, l'altra tercera part paguen els d'agnificats, i l'altra part la vila de Castelló. I en respecte de Vila-real Sa. Mag. pagarà la tercera part i el restant la dita vila de Vila-real i contribuirà en els interessos per la tercera part, doncs no excedeixca tres-cents ducat. Maius Vic.¹⁴

El resultat d'aquest conflicte va ser del tot frustrant per als vila-realencs, no sols perquè els pirates guanyaren sense molts problemes, sinó perquè a més van segrestar un gran nombre de soldats. Parlant en xifres reals, es van demanar 4.000 lliures de rescat pels castellonencs i 2.000 per als nostres. Comparant el rescat demanat als orpesins¹⁵, es pot calcular que els vila-realencs captius serien uns deu homes. Aquesta xifra també seria fiable si tenim en compte que el nombre de castellonencs segrestats, que sí que la coneixem, fou de 21.

Una volta ja derrotats, en les Corts de 1537, Carles I vol que siguen els veïns els que paguen el rescat, però, com no és just, perquè van haver d'anar a lluitar obligadament, els tres braços demanen al rei que ho pague ell amb els interessos inclosos. Finalment s'arriba a un primer acord en les Corts. El rei pagarà una tercera part del rescat a més de contribuir amb els interessos.

Sabem doncs, que van haver vila-realencs, lluitant i també segrestats a Orpesa, però lamentablement l'assumpte no acabà d'aquesta manera, doncs els captius tardaran fins a onze anys en tornar a casa. A més, per altra banda, a causa de l'elevadíssim cost del rescat, en les dues corts següents, realitzades el 1542 i 1547, els vila-realencs intentaren que els pagaments del rescat foren assolits pel monarca.

Item senyor com a suplicació dels tres braços del dit vostre regne de Valencia en les costes ultimament celebrades sia estada per Vo. Ma. Feta

¹⁴ García Carcel (1972: 93, 94)

¹⁵ 4.000 ducats per una vintena d'homes

mercè a les vostres viles de Castelló i Vila-real de dos mil ducats per el terç de aquells sis mil ducats per els quals rescataren les persones de les dites viles capturades a pels moros, o tures enemics de la nostra santa fe catòlica anat en companyia del Governador de la Plana¹⁶ per ordre donada pel vltre loctinent general a socorrer la torre que en el cap d'orpesa amb adjutori de Vo. Mag. es estadafeta en subuencio i adjutori de la solució i paga el dit rescate. I per el semblant fonch feta mercè a les dites viles de tres-cents ducats per els interesos dels dits dos mil ducats de la mercè: i així mateix sia estat proveït i manat que el altre terç en respecte de la dita vila de Castelló pagas la dita vila i el altre terç pagasen les persones rescatades, i en respecte de la dita vila de Vila-real pague els dos terços la mateixa vila, i en un capítol de la oferta en dites corts a Vo. Mag. feta les dites quantitats son estades donades per liquides a efecte que de la tercera part del servei ofert a vostra Mag. consignada per als agreujats de ka dita cort es paguen. I com sacra Magestat les dites viles paguen grossos interessos per raó de dit rescate i les quantitats de les quals Vo. Mag. ha fet mercè no se cobrarán no podran cobrar tant promptament, per on les pensions dels censals carregats per obs del dit rescate exorbitan molta mes quantitat que no pugen les quantitats de les quals V. M. es csatada feta mercè, i així se seguirà no sols a les dites viles i cadascuna de aquelles, empo als particulars de aquellesgran dan i detriment i causa que ya ans dels dits rescats les dites viles amb molta dificultat i treball podien suportar els grans i exesius carecs i censals que sobre sí tenia, i pagant V. Mag. tot el dit rescate i interesos de aquell del terç dels seveis a Vo. Mag. ofers i oferidrs i per Vo. Mag. consignats i consignadors per als agreujats de les gorts serà revelar a capatar les dites viles i poblats en aquelles de tan gran carrec i opresió. Per tal lo braç real del dit vostre regne de Valencia humilment suplica a Vo. Mag siga de sa mercè pagar tot lo dit rescate i interessos de aquell i contignar aquell en los terços del serveis de les corts a Vo. Mag. oferts i oferidors, i per Vo. Mag. per als agreujats de aquelles consignats i consignadors. Que es observe el que sa Mag. te proveït i que puguen concorrer en lo que sa Mag. ha deputat i deputara per als agreujats, i sa Magestat els fa mercè ara de dos mil ducats amb els que posen a part dels agreujats i que puguen encorrer en la dita part dels agreujats. Maius Vic.¹⁷

Com podem veure a les Corts de 1542, els tres braços tornaren a demanar-li al monarca que tinga la mercè de pagar la resta del rescate, però tan sols aconseguixen que el rei pague 2.000 ducats. Finalment, en el següent text, veiem com a les Corts de 1547, s'aconsegueix que el seu fill Felip II es faça càrrec de l'últim terç que quedava per poder pagar el rescate i els captius podran tornar a casa.

Item senyor com la Cesarea Mag. haja fer mercè de pagar dos terços del rescate de les persones de Castelló i Vila-real que foren preses per Moros al cap d'Orpesa en el any mil cincents trenta sis, i hui resta per pagar un terç del dit rescate, que es dos mil ducats, els quals ni les dites viles, ni los dits rescatats, per ser per sones pobres no poden pagar, i pateixen molts

¹⁶ Es refereix a l'exèrcit que he descrit en el document 3, dirigit per Diego Ladró

¹⁷ García Carcel (1972: 150, 151)

dany per els interessos d'aquell. Supliquen per açò els dits tres braços siga mercè de vostra Alteza per les causes mateixes que han mogut a la Cefarea Mag. en subvenir els dels dits dos terços mane que el dit terç restant, que es dos mil ducats, i els interessos de aquells siguen pagats per la Regia cort, consignant aquells en el terç dels serveis oferts i oferidors.¹⁸

A falta de documents que ens expliquen on van ser duts i com van ser tractats durant aquells onze anys, no podem més que fer una aproximació, que no té perquè ser el que els passà precisament. El més normal seria que els presoners dels barbarescos foren empleats com a remers en les seues naus, açò no sols era una tasca físicament molt dura, sinó que a més eren tractats amb molta crueltat. Si protestaven rebien grans càstigs perquè servira d'exemple per a la resta, per altra part es diu, que l'arrais¹⁹ decorava el vaixell amb les orelles dels captius que eren castigats. El mateix Miguel de Cervantes, per la seua part, ens contà que hi va haver corsaris com Dragut que utilitzaven braços humans de captius com a fuets i que als sospitosos de fuga se'ls ficava un llaç al coll tan comprimit que al mínim moviment s'estrangulaven ells mateixos.

Una vegada demostrada l'actuació de Vila-real en conflictes armats contra els pirates, explicarem un fet, que en aquesta ocasió, succeí dins del nostre terme municipal.

Com ja he dit en les primeres línies, el Regne de València tenia un gran nombre de mudèjars i després moriscos, i aquests en moltes ocasions s'aliaren amb la pirateria²⁰. La vila de Mascarell, que tenia en el segle XVI un gran nombre de moriscos, el 1537, s'alià amb els pirates i arribaren fins a un molí situat en la partida de Cap de Terme on van segrestar el moliner Pedro Ibáñez, la seua família i els criats.

Item dona et paga lo dit sindich de manament dels dits honorables et discrets en Guillem Gimera, notari, jurat en cap, et en Francesch Mascarell, notari per dietes que aquells feren en anar per manament del consell a la vila de Oliva per parlar ab lo molt ilustre conte de Oliva sobre la capsio de Pere Yvanyes, moliner del Cap del Terme, de sa muller, fills y moços, feta per los moros del mar y per los moriscats del loch de Mascarell. Star e tornar, cent dotze sous, ço es, cinquanta sis sous a quascu de aquells. Hvi notament de consell fet a XXVIII del mes de maig, any MDXXXVII. Et albara de manament CXII S.²¹

Si els habitants de Vila-real havien de conviure amb aquestes problemàtiques no ens ha d'estranyar que també en el nostre terme municipal s'haguera construït una torre de vigilància per alertar la població de l'aproximació de la pirateria barbaresca. Una

¹⁸ García Carcel (1972: 189)

¹⁹ Nom que designava el capità del vaixell

²⁰ Una de les raons per les quals Felip III expulsarà els moriscos el 1609

²¹ AMVr, doc. 296, Claveria de Miguel de Rocafort 1537-1538. Transcripció Doñate (1973)

Torre de vigilància del camí de Sant Jordi. Vista des de l'est

prova d'açò la tenim a la partida Solades, al camí de Sant Jordi, a mà esquerra si anem en direcció a la mar, rodejada de tarongers s'alça una torre, datada cap al segle XVII aproximadament, que encara que estiga molt deteriorada, no deixa de ser un dels tresors que s'amaguen en l'horta vila-realenca.

Aquesta torre de planta quadrada té unes dimensions de 5,5 x 5,5 m i una alçada que s'aproxima també als 5 metres.

A les parets trobem unes perforacions que són les dels laterals nord i sud, lleugerament més altes que les de l'est i oest, l'explicació més lògica per aquest fet seria la col·locació de cabirons de fusta en aquestes ranures, de forma que en estar unes dalt d'altres, donaria la possibilitat que haguera existit un pis superior, o tal vegada, en lloc d'una altra planta, podria haver existit una bastida amb una excel·lent protecció ja que sols sobreeixiria el cap del vigilant per dalt dels murs. A aquesta bastida, es podria pujar mitjançant una escala de bòvila²² o una corda, per l'absència d'escales de pedra en la part interior. Una vegada dalt de tot es tindria una gran visió de l'arribada dels pirates barbarescos sense cap tipus d'obstacle visual.

Per finalitzar, als costats oest i est queden proves materials de l'existència de murs o parets a una distància de quasi 4 metres amb les mateixes pedres de riu que trobem a la

²² L'existència d'una escala de fusta de bòvila per a pujar al nivell superior d'una edificació va ser una pràctica habitual en els masos i les alqueries de llauradors fins al segle XX.

Torre de vigilància del camí de Sant Jordi. Vista des del sud

torre. Tal vegada, l'explicació seria que aquestes pedres formaren part de la part superior de la torre i en caure foren reutilitzades, de forma que al costat est, formen part d'un reguer d'aigua i al costat oest, amb una altura major, s'han acumulat formant un ribàs.

Dit tot açò, esperem haver transmés al lector la idea que la pirateria no era tan sols un perill constant per a les viles costaneres del Regne de València, i que Vila-real també va estar vinculada, i molt, amb tota la problemàtica barbaresca durant l'època moderna.

Bibliografia

DOÑATE SEBASTIÀ, Jose María, “La Torre del Rey” en *Datos para la Historia de Villarreal III*, Vila-real, 1973.

FLORISTÁN, Alfredo (coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, ed. Ariel, Barcelona, 2004.

GARCÍA CARCEL, Ricardo, *Cortes del reinado de Carlos I*, ed. Universitat de València, València, 1972.

GARCÍA MARTÍNEZ, Sebastià, *Bandolers, Corsaris i Moriscos*, ed. Eliseu Climent, València, 1980.

MARTÍNEZ LAÍNEZ, Fernando, *La Guerra del Turco: España contra el Imperio Otomano, el choque de dos gigantes*, ed. EDAF, Madrid, 2010.

RIBOT, Luis (coord.), *Historia del mundo moderno*, ed. Actas, Madrid, 2006.

SEIJO ALONSO, FRANCISCO, *Torres de vigía y defensa contra los piratas berberiscos en la costa del reino de Valencia*, ed. Ediciones Feijo, Alacant, 1978.

Documentació arxivística

Doc. 45, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 296, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 3425, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 3426, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 3431, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 3433, Arxiu Municipal de Vila-real

Doc. 3719, Arxiu Municipal de Vila-real

Gemma Gil Tellols

CATEDRÀTIQUES I CIENTÍFIQUES

EN ELS DIETARIS DELS IL·LUSTRATS VALENCIANS

Retrat de Maria Gaetana Agnesi

CATEDRÀTIQUES I CIENTÍFIQUES EN ELS DIETARIS DELS IL·LUSTRATS VALENCIANS

Al novembre de 1750, Francisco Borrull anotava en les seues *Efemerides* com *caso nunca visto* el cas de Maria Caitena. La Universitat de Bolonya l'havia acceptat en el seu claustre. Era la primera catedràtica de matemàtiques de l'Europa il·lustrada (BUV. Ms. 515: 29). La notícia, publicada per tota la premsa, escandalitzà els il·lustrats valencians. El vila-realenc Joaquín Llorens y Chiva mostrava molta preocupació per tal “descarío de las universidades forasteras” (AMVr. Llorens. *Notas varias*).

Les notícies que arribaven de Milà, Bolonya i Nàpols eren preocupants: lectors en la Biblioteca Ambrosiana llegint llibres de física. Acadèmies, tertúlies, salons, lògies, clubs on les dones debatien en distintes llengües sobre les teories de Newton. I el més escandalós: dones entre el professorat dels claustres universitaris.

Aquesta realitat de l'educació i activitat científica de la dona il·lustrada europea contrasta amb el cas espanyol. La dona queda sempre a l'ombra en la cultura il·lustrada. Les acadèmies i els claustres universitaris van continuar sent només un món d'homes. Entre els il·lustrats valencians, fins i tot, es qüestionava la presència de la dona en les germandats penitencials de Setmana Santa, com ocorria a Vila-real (AMVr. Confraries. *Tercera Orde Terra Santa*).

Casos com Inés Joyes, una viuda de 67 anys, mare de nou fills, d'origen familiar irlandés, que vivia a Vélez (Màlaga), lluny de l'activitat intel·lectual i política de la Cort (Bolufer, 2005), autora d'*Apología de las mujeres*, escrita en forma d'una “Carta a sus hijas”, en la qual demostra que coneixia bé els debats culturals del seu temps i que va participar en els cercles de sociabilitat i conversació, són estranys.

La presència de la dona en salons i tertúlies s'acceptava sempre que foren dones amb títol nobiliari. El seu paper es reduïa, a excepció dels casos de Maria Francisca de Sales Portocarrero, la comtessa de Montijo, la comtessa de Benavente o la Junta de Dames de la Societat Econòmica Madrilenya, a entretenir a “el imperio de los talentos y del pensamiento”. Fins a mitjan del segle XIX, l'accés a la universitat va estar tancat rígidament per a la dona valenciana.

La difusió de nous estils de vida, sociabilitat i consum, en els quals les dames de l'aristocràcia i les classes mitjanes van exercir un paper destacat, la publicació d'assajos en defensa de les dones i d'abundants tractats sobre la seua educació, escrits en un to amable i elogiós, i l'èxit d'una literatura sentimental amb protagonistes femenines, que ofería una imatge positiva del matrimoni -a l'estil d'*El sí de las niñas* de Leandro Fernández de Moratín, estrenada el 1801- han portat a considerar el segle XVIII, en el seu conjunt i

Retrat de la marquesa de Pompadour, Maurice-Quétin Delatour, París, Museu de Louvre

sense majors matisos, com el segle de les dones, o assumir que el reformisme il·lustrat va actuar de forma explícita en favor seu.

No obstant això, el balanç d'una època rica en transformacions, però també en continuïtats, ha de ser necessàriament més complex. Interrogar-se sobre el paper de les dones en el procés de canvi cultural i social que coneixem com a Il·lustració significa plantejar-se en quina mesura els nous valors de raó, progrés, reforma o secularització, i les noves pràctiques de lectura, escriptura i publicació, sociabilitat i debat públic van comportar transformacions en la forma d'entendre la diferència dels sexes i en els estils de vida i relació.

La dona científica: fenomen curiós i desconcertant per a l'il·lustrat valencià

L'arxiver de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València, Joaquín Llorens, tenia les *Lettres d'Italie* de Charles de Brosse anotades en els seus marges. En *Notas y apuntamientos* va copiar les cartes escrites per Brosse des de Milà el 1739. Subratlla i destaca amb sorpresa aquestes notícies: en la Biblioteca Ambrosiana, a part dels assidus lectors, havia vist una lectora. Una comtessa no sols entretenia els seus tertulians, sinó que “razonaba en muchas lenguas”. Una “gentil hija” debatia sobre física. Alleujat apuntava: “cosas de fuera”.

La lectora de la Biblioteca Ambrosiana era Francesca Manzoni, investigadora erudita sobre la poesia llatina. La comtessa és Celia Borromeo, protectora de filòsofs i científics, capaç d'expressar-se a la perfecció en diversos idiomes, entre ells, l'àrab. La jove, Maria Gaetana Agnesi, en el saló literari de son pare debatia en distintes llengües sobre física, defenent les teories newtonianes contra les cartesianes.

En una altra nota subratllada, Llorens destaca que l'autor de les cartes

Actes de la Societat Econòmica d'Amics del País de València, 1788

italianes entaule discussions amb Lucía Bassi, famosa *dottoressa*, sobre magnetisme i electricitat. El nostre il·lustrat vila-realenc mostra el seu alleugeriment en llegir que a la *dottoressa* Bassi, pel fet de ser dona, se li havia prohibit impartir docència i “lecciones regulares” en la universitat. Només se l’admetia com a lectora. (AMVr. Llorens. *Notas y apuntamientos*; De Broses, 1986, I: 131,144-146,267-268).

El 1749, Antoine Noillet, professor de Física i famós constructor d’instruments, va visitar les universitats de Milà, Bolonya i Nàpols. L’objectiu d’aquest periple universitari era verificar la validesa dels resultats obtinguts amb els experiments de Bianchi, Pivatti i Veratti i comprovar l’eficàcia terapèutica de les descàrregues elèctriques.

Pel seu *Journal de voyages*, Borrull va saber que a Milà es va trobar amb Maria Gaetana Agnesi. Feia un any Agnesi havia publicat el seu manual d’*Instrucciones analíticas*. A Bolonya, es va entrevistar amb Laura Bassi amb qui va departir sobre electricitat. En la Universitat de Nàpols va despertar la seua admiració María Angela Ardinghelli, que acabava de publicar la seua traducció en tres volums de l’obra de Stephen Hales, *Vegetables Statiks*, i es considerava una important investigadora de la física elèctrica. Borrull ressenya en les seues *Efemerides* l’amistosa correspondència que Noillet va mantenir amb Bassi i Ardinghelli, a les quals els dedica *Lettres sur l’électrice*, publicada el 1767.

M’he centrat en l’impacte que causen en els il·lustrats valencians les científiques Agnesi, Bassi i Ardinghelli perquè eren especialistes en física i matemàtiques. Unes ciències que tradicionalment han relegat la dona a un segon pla fins fa poc. Però la meua intenció en aquestes pàgines és destacar com a diferència del que ocorre a Espanya, la dona a Bolonya, Milà o Nàpols ja en la primera meitat del segle XVIII ocupa un paper de primer ordre en l’esfera pública acadèmica.

Aquesta realitat contrasta amb la que caracteritza la dona en la societat valenciana. A Vila-real, encara a mitjan segle XIX, a l’única educació que pot aspirar una dona burgesa de la família dels Benedito és la d’una “formación acorde con su sexo para ser esposa y saber entretenir” (AMVr. Benedito), a Bolonya, Milà o Nàpols se l’educa, afegint a les seues activitats intel·lectuals pròpies —poesia, pintura—, l’interés per la ciència.

“No puedo sufrir con paciencia el ridículo papel que generalmente hacemos las mujeres en el mundo, unas veces idolatradas como deidades y otras despreciadas aun de hombres que tienen fama de sabios” (Joyes, 1798: 177).

Amb aquestes agudes paraules resumia Inés Joyes en la seua *Apología* les paradoxes de la condició de les dones. Tal com afirma en un altre passatge de l’obra, el debat sobre la naturalesa dels sexes i el lloc que havien d’ocupar en la societat va ser recurrent en el pensament il·lustrat. Es tracta d’un tema present en tots els països i en tots

els gèneres literaris: assajos filosòfics, obres d'economia o de medicina, tractats morals i educatius, sàtires, relats de viatges, novel·les i premsa.

Encara que es plantejara de vegades com una qüestió filosòfica, suposadament abstracta, el debat està profundament connectat amb els canvis intel·lectuals i socials del segle: es feia necessari repensar aquesta diferència en relació amb les noves exigències d'una societat que es volia moderna i d'un pensament que aspirava a ser il·lustrat i reformista (Findlen, Rothworth, Sama, 2005)

Aquestes diferències en l'educació de la dona es poden explicar per les característiques sociopolítiques que caracteritzen i diferencien aquests dos països de l'àrea mediterrània. Espanya i la futura Itàlia són dos països acèrrimament catòlics però políticament diferenciats. Mentre a Espanya el despotisme il·lustrat defén l'estat borbònic centralista, els estats italians del segle XVIII configuren un país políticament policèntric, amb estructures polítiques i dinàmiques socials fortament diferenciades. Aquestes disparitats s'observaven en les condicions jurídiques i socials de la dona i en la presència i desenvolupament de les institucions científiques modernes.

Laura Bassi, Università Alma Mater di Bologna

Aquesta realitat es pot verificar contrastant el cas de la Universitat de Bolonya amb la de València. A València, fins avui, no he trobat cap Laura Bassi, Cristina Roccati, Anna Morandi, María Dalle Donne. Si la comparació la fem entre la València i el Nàpols borbònics els resultats són els mateixos. En la universitat valenciana tampoc trobarem una Eleonora Barbapiccola —traductora de la *Principia Philosophiae* de Descartes— o a Faustina Pignatelli, princesa de Columbrano, estudiosa de matemàtiques i protectora de científics, vinculada als academicistes de Bolonya.

Dona i ciència en el segle XVIII

Quan estudiem aquestes científiques, sovint oblidades i sobre les quals continuen sorgint notícies imprecises, quan no equivocades, no hem de centrar la nostra atenció

només en la contribució que van fer a la història de la ciència —quins descobriments van fer, quines teories van llançar. Les biografies d'aquestes dones són excepcionals pel fet d'haver viscut en una època on les dones no tenien accés a l'educació formal. És a dir, no podien, com els seus contemporanis masculins, assistir als col·legis i molt menys a la universitat.

La seua educació filosòfica i científica és el resultat d'una instrucció privada i informal, abonada per la mentalitat oberturista d'una figura masculina del seu entorn familiar. Per això, no és casualitat que les úniques entre aquestes dones familiaritzades amb la investigació foren Bassi i Morandi, ja que els seus pares formaven part de les institucions científiques oficials. Les acceptaren per la seua condició de filles de científics de reconegut prestigi. Van limitar el seu paper acadèmic a representar o substituir els seus progenitors.

En els cercles científics i acadèmics il·lustrats la formació científica de la dona es considerava: “simple motivo decorativo de sus mentes”, ja que les dones estaven excloses de les professions civils i militars, on els seus coneixements científics podrien haver-se aplicat.

Les limitacions de la seua formació i l'exclusió de les professions científiques de l'època van fer que la contribució a la història de la ciència de moltes d'aquestes *filòsofes* (científiques) del segle XVIII es limitara més a la transmissió de dades científiques que a l'elaboració o invenció original. Comunicació i difusió científica per mitjà de les traduccions —com el cas de la napolitana Eleonora Barbapiccola, o la matemàtica i física francesa Émilie du Chatelet, traductora dels *Principia* de Newton o madame de Lavoiser. Divulgació didàctica del saber científic, *Instituzioni analítiche 'ad' ús della gioventù italiana* de Maria Gaetana Agnesi, manual de geometria analítica publicat el 1747¹. Docència científica, com les de Laura Bassi, qui durant trenta anys va impartir cursos regulars de física experimental, Cristina Roccati, que també durant trenta anys va donar classes de física newtoniana en l'Academia dei Concordi doní Rovigo, o Anna Morandi, que ensenyava anatomia per mitjà de reproduccions en cera de parts del cos humà que ella mateixa modelava.

En els últims anys s'han dedicat nombroses investigacions a la importància de *transmissió* de les idees científiques en el desenvolupament de la ciència. En aquesta perspectiva, el paper desenvolupat per aquestes científiques del segle XVIII va ser

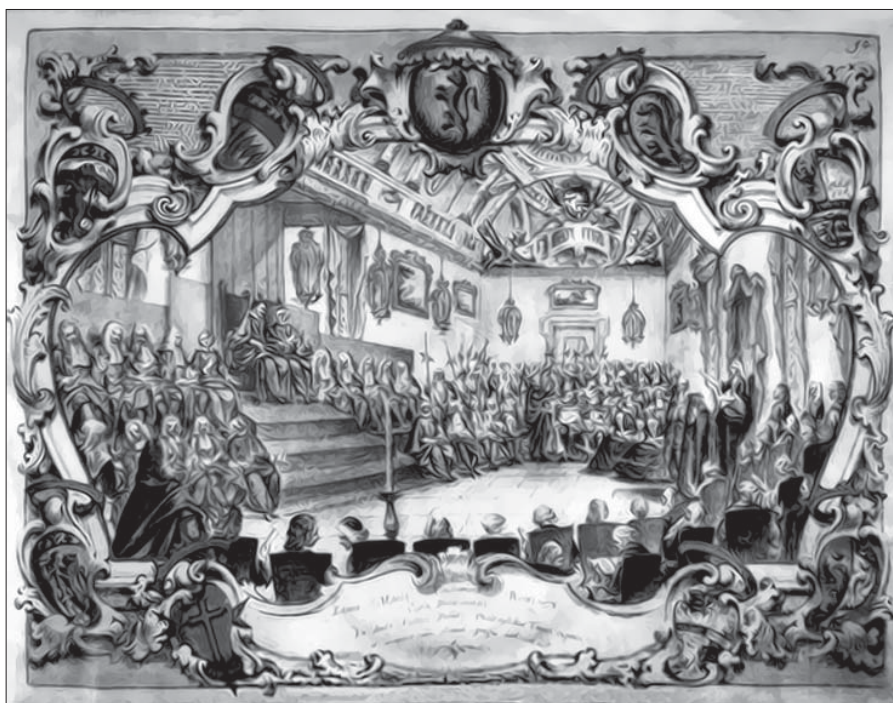
¹ Tractat al qual s'atribueix haver sigut el primer llibre de text, que va tractar conjuntament el càlcul diferencial i el càlcul integral, explicitant a més la seua naturalesa de problemes inversos. Traduïdes a l'anglès i francès, les *Instituzioni* van tenir gran impacte en l'ensenyament, doncs harmonitzaven en un discurs únic, materials dispersos i heterogenis de matemàtics anteriors, mostren per primera vegada una seqüència lògica i didàctica des de l'àlgebra fins a les equacions diferencials.

excepcional. Amb l'única excepció de la cartesiana Barbapiccola, totes elles van contribuir decisivament a la difusió i assimilació de les idees i mètode experimental de Newton. La seua contribució a la ciència va ser reconegut per importants científics coetanis, com és el cas de Lázaro Spallanzani, que va aprendre de Laura Bassi, els principis de la física newtoniana, per la qual cosa li dedicara el seu primer llibre i únic text sobre física mecànica, publicat en el segle XVIII (Spallanzani, 1765). Aquest mateix físic reconeix en les seues cartes que havia estudiat geometria analítica amb el Manual d'Agnesi i coneixia les *Institutions de physique* de Chatelet.

Gràcies al seu interès per la ciència, algunes d'aquestes dones destacaren *en un mundo sin mujeres*: la universitat.

La dona en la universitat: el cas de Bolonya

A diferència de València a Bolonya la contribució i participació femenina en la divulgació del coneixement científic no es desenvolupa només en l'àmbit privat, sinó que es destaca en l'esfera pública universitària. A excepció de Bolonya, aconseguir una llicenciatura o impartir docència en la universitat estava reservat només als homes. Les universitats eren espais masculins, “un mundo sin mujeres” (Noble, 1992).

Defensa de tesi doctoral per Laura Bassi. Archivio di Stato di Bologna

El 1732, amb vint anys Laura Bassi no sols es va llicenciar en Filosofia i va aconseguir un lloc en l'Acadèmia de la Ciència i en el Col·legi dels Doctors de Filosofia, sinó que es va convertir en lectora titular honorària no remunerada de *Philosophia universia*. El 1745 va ingressar en la classe d'acadèmics *pensionari*, els benedictins, creada pel papa Benedict XIV, i en el 1776, dos anys abans de la seua mort, fou investida professora de Física Experimental en l'Institut de la Ciència de Bolonya.

El 1750 el Senat, sota la presidència del papa Benet XIV, li va concedir la càtedra de Geometria Analítica a la milanesa Maria Gaetana Agnesi. El 1751, Cristina Roccati, noble de Rovigo, es va llicenciar en Filosofia, després d'haver assistit durant quatre anys a les lliçons universitàries —primer cas a Europa i crec que únic en tot el segle XVIII. El 1755, per mitjà de la intervenció del papa Lambertini, el Senat li va concedir a Anna Morandi, viuda de l'escultor Giovanni Manzolini, el lloc de *dimostratrice anatomica* per als estudiants de la Universitat. Càrrec que va ocupar fins a la seua mort el 1774. El 1777 la Universitat va comprar el seu Museu de Ceres anatòmiques i el va exposar en l'Institut de la Ciència. El 1800 Maria Dalle Donne va obtenir la llicenciatura en Medicina, va defensar la seua tesi sobre anatomia, fisiologia i obstetrícia. Se li va concedir un lloc en l'Acadèmia Benedictina, ja que havia sigut abans ocupat per Laura Bassi.

Cal recordar que després de Laura Bassi, l'Acadèmia de les Ciències de Bolonya va admetre altres set dones: Fautina Pignatelli (1732), Emilie Du Chatelet (1746), Maria Gaetana Agnesi (1747), Anne Marie Du Bocage (1757), Marguerite Le Compte (1746), Maria Dalle Donne (1800), Clotilde Tambroni (1802) (Cavazza, 2000).

La presència femenina en els llocs acadèmics en la Bolonya del segle XVIII podria portar a pensar en una conscient estratègia política per a promocionar el coneixement femení. Però en realitat les coses no van ser així. El papa Lambertini promocionà el saber femení no per animar la dona a l'estudi amb l'objectiu final d'entrar a formar part del món científic. Les autoritats patriarcals, el Senat, les diòcesis, els col·legis doctorals que van autoritzar la presència femenina dins de l'esfera cultural universitària de Bolonya a partir de 1730, ho van fer a fi d'augmentar el prestigi de la ciutat i de la seua Universitat i Acadèmia, aprofitant la fama que casos tan excepcionals els proporcionava.

Aquesta permissivitat va ser aprofitada per il·lustrats com el comte bolonyés Delfín Dosi en benefici propis. El 1722 s'havia obert a Bolonya una intensa discussió sobre la possibilitat que una dona poguera optar al títol de doctor. Mogut per aspiracions polítiques i ambicions personals el comte Dosi autoritzà i va exigir que la seua filla Maria Vittoria defensara les seues tesis legals sobre el matrimoni en l'encara avui exclusiu Col·legi d'Espanya, davant d'un tribunal presidit per la reina Isabel de Farnese, de pas per Bolonya. A pesar de l'èxit de la tesi, el col·legi no autoritzà el seu ingrés en la carrera jurídica, defensant la seua negativa amb una cita de sant Pau, apel·lant el dret romà i

justificant la seua decisió en la “discordancia gramatical” entre el terme *dona* i el terme *Doctor* (Toschi Traveu, 1997; Cavazza, 1997b).

Fins a 1732 la Universitat de Bolonya no va acceptar entre els seus doctorands cap dona. Serà el cardenal Lambertini, futur papa Benet XIV, qui influirà sobre el Senat perquè li fora concedit a la burgesa Laura Bassi la llicenciatura que deu anys abans li havia sigut negada a la comtessa Dosi. La defensa de la seua tesi, l'obtenció de la càtedra i la seua admissió en l'Acadèmia de la Ciència, així com la primera lliçó solemne en l'Archigimnasio es va revestir de cerimonial i va ser motiu de festes públiques. Cada un d'aquests es van considerar “eventos de la ciudad”. Es van publicar poesies en honor de la llicenciada en la qual es ressenyava que era l'única dona, admesa com a membre de l'Acadèmia d'Arcadia (De Frenza, 189).

Medalla commemorativa títol doctor col·legiat de l'Institut de la Ciència de Laura Bassi

Per a celebrar l'acte, es va estampar una insígnia commemorativa: en l'anvers es veu el bust de Laura Bassi amb els símbols doctorals i una inscripció en llatí amb el nom i els títols de doctor col·legiat, de lector públic, de sòcia de l'Institut de la Ciència, a l'edat de 20 anys, i la data. En el revers, apareix una jove dona -la pròpia Bassi- amb un prominent llibre sota el braç, en l'altra mà subjecta la corona de llorer, i els seus peus descansen sobre un mapamundi -símbol de la filosofia natural-, protegeix tota l'escena un mussol i Minerva, que il·lumina amb un cresol i empunya el seu escut contra la Gorgona. Al voltant una inscripció en llatí: *solae cui fas vidisse Minervam*, a l'única, que se li va permetre veure a Minerva. És a dir, l'única dona que ha pogut accedir al coneixement. No es pot concebre una síntesi tan perfecta de la imatge de la filòsofa que les autoritats de Bolonya volien transmetre als seus coetanis: una dona que havia obtingut els honors i els càrrecs virils, gràcies als seus coneixements; pel seu domini de la filosofia natural,

una dona extraordinària, única -com la virginal deessa Minerva, nascuda de Giove, sense ascendència ni descendència femenina-.

A la doctora Bassi no se li discutia ni es posava en dubte els seus èxits, però per la seua condició de dona era única, no tenia dret a una genealogia intel·lectual femenina i no podia ser reivindicada com a precedent i model d'altres dones.

Les autoritats de Bolonya van aprofitar aquest “evento excepcional” per a guanyar-se l'admiració i l'atenció de l'Europa culta. A Bassi només se li havia assignat un paper propagandístic per a representar la ciutat, que històricament li agradava veure's identificada amb Minerva, deessa protectora de les arts i de les ciències. La jove va ser obligada, com diria l'astrònom Manfredi, a “ofrecer un continuo spettacolo de ella misma” als seus conciutadans i als visitants forans. Participava en debats organitzats a propòsit en els salons nobiliaris, la cridaven de vegades en ocasions particularment solemnes per a llegir en l'Archigimnasio, participava cada any en els debats públics d'anatomia, realitzava experiments en l'Institut davant d'un nombrós públic de curiosos, però no li permetien impartir classes regularment, com als seus col·legues lectors. De fet, en el mateix moment que se li va assignar la lectura de *Philosophia universa*, el Senat va especificar *ratione sexos*: a causa del seu sexe, la nova lectora només podria sostenir lectures en casos puntuals, i només sota *superiorum permissu* (Cavazza, 1995, 1997b).

Anys més tard, trobem un cas semblant a Milà. El pare de Maria Gaetana Agnesi

va tractar de traure el màxim partit als coneixements intel·lectuals de la seua filla, amb l'objectiu de promocionar-la socialment. Educada pels millors mestres perquè fóra el centre d'atracció del seu saló, on assistien assíduament nobles de la ciutat i viatgers estrangers per a sentir-la parlar de física i d'història natural. Mentre la seua germana Maria Teresa amenitzava les sessions tocant en el clavecí les seues pròpies composicions musicals. Els Agnesi eren una família de comerciants. El senyor Pedro aspirava a entrar dins dels cercles de la noblesa i creia que el talent de les seues filles l'ajudaria a aconseguir el seu objectiu. A la mort de son pare, Maria Gaetana va abandonar l'estudi de les matemàtiques i els debats de saló per a complir els seus vertaders desitjos: dedicar la seua vida a l'atenció i assistència dels desfavorits i a la

Llibre de la matemàtica Maria Gaetana Agnesi, *Propositiones Philosophicae*, 1738

meditació religiosa (Mazzotti, 2001; Cavazza, 2005)

En tots aquests casos, l'objectiu final és l'exhibició de saber femení i convertir l'educació de la dona en un fet de prestigi per a la ciutat. Aquests experiments propagandístics, provats per les autoritats de Bolonya i Milà, es repetiran amb gran èxit durant el papat lambertià i el període napoleònic. La crònica i la premsa arribaren a qualificar a Bolonya com *el paradís de les dones*.

L'educació de la dona: la naturalesa modelada

En examinar en una memòria de 1794 “si las mujeres deben recibir conocimientos de constitución civil y negocios públicos”, la comtessa de Montijo, María Francisca de Sales y Portocarrero, aristòcrata instruïda i culta, que exercia com a secretària de la Junta de Dames de la Societat Econòmica de Madrid, deixa clar el seu dictamen negatiu.

La comtessa, com a tants dels seus contemporanis, aprova una ordre que atribueix funcions diferenciades als sexes, justificant-les en nom de la naturalesa; a pesar que, segons suggereixen els seus escrits i la seua pròpia vida, mai va acceptar la idea d'una raó limitada per a les dones, i va fer ampli ús de totes les possibilitats d'acció social i activitat intel·lectual a què una dona del seu rang podia aspirar, com a aristòcrata amb influències en la Cort, senyora d'estats i vassalls, ànima d'un saló il·lustrat, lectora, traductora i dona dedicada a la gestió de la Junta de Dames.

L'educació de les dones, en efecte, constitueix un dels temes centrals i paradoxals de la Il·lustració. “Se trata mucho de empezar la educación por las mujeres”, resumeix el clergue Casalbón (Coloma, 1941, I: 158); participa d'aquest interès i de l'esperit de la nova pedagogia, les dames de la Junta de la Societat Econòmica van estudiar i van debatre qüestions relatives a l'educació física, moral i intel·lectual del seu sexe, com la que va donar peu a la reflexió de la comtessa de Montijo (Demerson, 1975: 169-179).

El pensament il·lustrat i reformista entén l'educació com un instrument indispensable per a la reforma i progrés del país, enfocament utilitari que s'accentua encara més en el cas de les dones, a les quals es pretén instruir com a bones mares i dones, administradores racionals de l'economia domèstica -concebuda ara, a l'estil modern, amb criteris d'estalvi, ordre i eficàcia- i educadores dels seus fills en els valors il·lustrats: “Siglo injusto, ¿tú eres el ilustrado y racional?, ¿has pensado acaso en instruir a los pueblos de que si quieren tener hombres eduquen primero a las mujeres (que han de ser sus madres) libres de los temores, fábulas y preocupaciones con que pervierten irremediabilmente las primeras ideas de sus hijos?”, exclama Manuel d'Aguirre en una carta al *Correo de los Ciegos* (núm. 112 a 114: 17, 21 i 24 de novembre de 1787).

Per si les inclinacions de la naturalesa, que, segons es diu, predisposen les dones per a un paper domèstic, no foren suficients, els il·lustrats contempen una educació destinada a desvelar-les i a reforçar-les, de pronunciat caràcter pragmàtic i moral i limitada en la seua dimensió intel·lectual. Per a les dones de les classes populars, l'opinió és unànime a l'hora de proposar una instrucció pràctica i reduïda, orientada al treball i a l'obediència: moral cristiana, labors tèxtils, i lectura només en casos excepcionals, són les directrius de les escoles patriòtiques per a xiquetes que la Reial Cèdula de 1783 va exhortar a establir en tot Espanya (Ortega, 1988) i que a Vila-real aplicara Joaquín Llorens a partir de 1786.

L'educació de les dones de les classes mitjanes i d'aquelles “civiles y nobles” suscita major varietat de parers i algunes discrepàncies, que s'expressen en una allau de tractats pedagògics, novel·les morals, projectes i articles traduïts -Fénélon, Rollin, Verney, Pluche, Mmes de Lambert, d'Épinay, Le Prince de Beaumont o Genlis- i originals -Josefa Amar, Lorenzo Hervás i Panduro, José Isidoro Morales, Pedro de Montengón.

En general, enfront de l'educació centrada en les arts d'agradar -música, dansa, modals-, habitual en mitjans aristocràtics i acomodats, els il·lustrats defenen una instrucció més pràctica i útil, de la qual s'espera que prepare millor les dones per a complir amb

les seues obligacions: gestionar la casa -des de la llar burgesa al palau aristocràtic- i fer un bon paper en les reunions socials, deixant a la servitud el treball d'educar els fills. Per això, els nous programes educatius inclouen, a més de doctrina i labors de mans -aquestes amb un sentit més simbòlic que pràctic per a dones acomodades-, higiene i economia domèstica, normes d'urbanitat per a la vida social i una formació intel·lectual limitada en extensió i profunditat: nocions de geografia i història, a vegades llengües estrangeres o rudiments de les ciències. Si bé els límits i perfils d'aquesta instrucció en lletres varien segons autors, rars són els casos en què passa de ser sumària, com en el *Discurs sobre l'educació física i moral de les dones* (1790) de Josefa Amar, que l'estén a les ciències i fins i tot a les llengües clàssiques, llatí i grec (Amar, 1994).

Retrat d'Eugenia de Montijo. Federico de Madrazo y Kuntz

La discussió entre els il·lustrats sobre com havia de ser educada la dona és un tema recurrent en el segle XVIII. El 1726 va provocar intensa polèmica la publicació del discurs XVI sobre la *Defensa de las mujeres* del primer volum del *Teatro crítico universal de errores comunes* (1726-1739) de Benito Jerónimo Feijoo. En aquest discurs, dirigida a un públic ampli i que pretén combatre els prejudicis a la llum de la raó, Feijoo baralla els arguments habituals sobre la inferioritat física, moral i intel·lectual de les dones. Ho fa fonamentant el seu raonament en què dones i homes són iguals en tant que éssers racionals, perquè la raó no té sexe: “la Alma no és varón ni hembra”. Al mateix temps, Feijoo desenvolupa un argument típicament il·lustrat, el del paper fonamental de l’educació: ja que les dones estan dotades de les mateixes capacitats intel·lectuals que els homes, és la desigualtat en l’educació, reflex al seu torn d’una desigualtat social, la qual cosa els impedeix desenvolupar el seu potencial: “Estos discursos contra las mujeres son de hombres superficiales. Ven que por lo común no saben sino aquellos oficios caseros a que están destinadas, y de aquí infieren que no son capaces de otra cosa (...); de que las mujeres no sepan más, no se infiere que no tengan talento para más”.

La publicació d’aquesta Defensa va donar peu a una agra polèmica, en la qual es va acusar el seu autor d’alterar l’ordre natural i providencial que justificava la innata inferioritat de les dones, la seua necessària subordinació en la família i en la societat. No obstant això, la immensa popularitat de Feijoo -les obres del qual van ser incessantment reeditades i traduïdes a diverses llengües- va contribuir que els arguments més clàssics de la misogínia quedaren en desús en els cercles il·lustrats, on ja no pareix de bon to sostenir de forma oberta la inferioritat de les dones, com a creença pròpia d’èpoques passades i menys aclaridores.

En la segona meitat del segle, el debat continua en múltiples assajos, originals i traduïts, com la història o pintura del talent, caràcter, costums de les dones en els distints segles (1773) de A. L. Thomas o el *Discurso filosófico y económico-político sobre la capacidad o incapacidad natural de las mujeres* (1801) de Vicente del Seixo, i articles en premsa com el titulat “Reflexiones imparciales sobre las mujeres” (*Miscelánea instructiva y curiosa*, núm. 4, 1797). En ells tendeix a proclamar-se, de manera ben sovint formal i retòrica, la “igualdad de entedimiento” entre els sexes, per a rebaixar-la tot seguit en nom d’una “complementariedad” d’aptituds i disposicions. Així, enfront del to sever i fins i tot agressiu que en èpoques passades s’havia afirmat la inferioritat de les dones, es desplega ara un llenguatge positiu i fins i tot adulator per a atribuir als sexes qualitats físiques, morals i intel·lectuals distintes que es fan correspondre, providencialment, amb les funcions i espais diferents d’ells assignats en la societat: en el cas de les dones, la sensibilitat i una raó d’índole pràctica, pròpia per a exercir responsabilitats en l’àmbit domèstic, de la moral i els sentiments; en el dels homes, vigor, iniciativa i capacitat d’abstracció, aptituds útils per a les seues comeses en el món dels negocis, els càrrecs i el saber (Bolufer, 1998: 61-112).

Com s'afirma en un article titulat "Sobre si las mujeres son más propias que los hombres para cultivar las artes", "las verdades eternas del sistema general de la naturaleza... [han] destinado a la mujer para compañera, amiga y consoladora del hombre, no para su émula" (*Miscelánea instructiva*, vol. 8, 1798: 200). Entendre-ho així permetia donar per conclosa la vella polèmica sobre la preeminència o inferioritat dels sexes: la jerarquia entre ells a penes es menciona, ni es reconeix la tensió i el conflicte, que, suposadament, no poden existir si cada un s'até al lloc fixat per la naturalesa. No obstant això, enfront d'aquest model dominant, difós amb insistència en tractats morals i pedagògics, textos mèdics, periòdics i novel·les sentimentals, s'eleva veus de dones i homes que discrepen o matisen: unes dubten que pugua distingir-se amb precisió una naturalesa dels sexes més enllà del resultat de l'educació i la socialització, com assenyala agudament Josefa Amar: "No se pueden señalar con certeza las pasiones peculiares a cada sexo" (Amar, 1994: 205); altres qüestionen l'estesa idea que les lleis i costums europeus, més coincidents als designis naturals que les de territoris menys civilitzats, situen les dones en el lloc degut, sense que càpia parlar cap d'injustícia, com en l'article titulat "Paralelo de la suerte feliz o desgraciada entre las mujeres asiáticas o africanas y las europeas" (*Correo de los Ciegos*, núm. 299, 3 de octubre de 1789).

Les dones van intervenir en el desenvolupament del debat, van denunciar amb lucidesa que els arguments més habituals, lluny de constituir, com pretenien els seus autors, reflexions imparcials i purament filosòfiques, expressaven punts de vista masculins en què les dones apareixien disminuïdes en les seues capacitats intel·lectuals i morals. No va haver-hi contribucions femenines a la polèmica entre Feijoo i els seus oponents, encara que les referències a les lectores contingudes en els textos suggereixen que les dones cultivades van haver de seguir amb interès el desenvolupament del debat (Bolufer, 1998: 35 i 48); més avançat el segle, les escriptores proclamen la igualtat dels sexes per a justificar la seua pròpia activitat intel·lectual: "El alma, como espíritu, carece/ de verdadero sexo...", sosté Margarita Hickey en les seues *Poesías varias* (1789).

Per a moltes dones, el debat sobre les capacitats morals i intel·lectuals del seu sexe, lluny d'estar superat, continuava sent un tema viu, pel qual es van sentir interpel·lades d'una manera especial, conscients que la persistència d'arguments contraris a la igualtat obeïa a inèrcies intel·lectuals i interessos arrelats que elles van poder sentir en carn pròpia: "¿Cómo es posible que se oigan nuevas impugnaciones sobre esta verdad?", exclama, indignada, Josefa Amar en el seu *Discurso en defensa del talento de las mujeres*: "Pues ello es cierto que se oyen, y que son de tal naturaleza, que no debemos desentendernos de ellas, porque acreditan que no está aún decidida la cuestión" (Amar, 1786).

Les dones que van participar en aquests debats sobre l'educació de les dones i la diferència de gènere van ser poques. És cert. Però no ho és menys, que casos com els de les científiques de Bolonya, Milà o Nàpols que van intrigar a Borrull o Llorens no sols

eren, com ells mateix havien cregut, una més de les extravagants meravelles de la societat il·lustrada del segle XVIII. Utilitzades amb fins propagandístics o per a guanyar prestigi, tots els casos coneguts descobreixen l'excpcionalitat de la dona, que contra tot pronòstic i previsió trenca amb les seues dots culturals, científiques o literàries els límits i prejudicis que la societat imposa sobre la condició de ser dona.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr)

Confraries. *Tercera Orde Terra Santa*

Documentació patrimonial i familiar

Llorens y Chiva, Joaquín. *Notas varias; Notas y apuntamientos*

Benedito. Calzada, Manuela. *Correspondencia*.

Biblioteca Històrica Universitat de València (BUV) Manuscrits (Ms) 515: *Efemerides*.

BIBLIOGRAFIA

BOLUFER PERUGA, Monica, “La encrucijada de la Ilustración. Tranformaciones culturales: Luces y sombras”, en Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina*, Cátedra, vol. 2, p. 479-510, Madrid, 2005.

– *La vida y escritura en el siglo XVIII: Inés Joyes: apología de las mujeres*. València: PUV, 2008.

CAVAZZA, Marta, “Donne e Scienza nell’Italia del Settecento”, *Actes de la VIII Trobada d’Història de la Ciència i de la Tècnica*, Societat Catalana d’Història de la Ciència i de la Tècnica, p. 15-28, Barcelona, 2006.

– “Dottrici e lettrici dell’Università di Bologna nell Settecento”, *Annali di Storia degli Università Italiane*, 1, p. 109-125, 1997.

DE BROSSES, Charles, *Lettres d’Italie du Président De Brosses, 2 tomes*. Mercure de France - Le Temps retrouvé 1986-2005, vol. I.

DE FRENZA, Lucia, “Presencias femeninas en las instituciones científicas boloñesas del siglo XVIII”, *Mujeres, espacio y poder*, p. 183-193.

MAZZOTI, M. “Mathematics and the Making of the Catholic Enlightenment”, *Isis*, 92, p. 657-683, 2001.

NOBLE, D. F. A, *World without Women: The Christian Clerical Culture of Western Science*. New York: A. Knopf (trad. Bollati Boringhieri, Torino, 1994).

TOSCHI TRAVERSI, L. “Verso l’inserimento delle donne nel mondo accademico.”, A: *Alma Mater Studiorum: La presenza femminile dal XVIII al XX secolo*, CLUEB, p. 15-37, Bologna, 1988.

5

■ Fèlix Quirós Candau

TEMPS DE BLAT I TRILLADORES A VILA-REAL

TEMPS DE BLAT I TRILLADORES A VILA-REAL

Acabats d'eixir de la Guerra Civil (1936-1939), es trobava la població amb molt pocs recursos econòmics i, per tant, amb una carència d'aliments; a més, la taronja tenia uns preus molt baixos i calia fer alguna cosa. Una de les eixides per a combatre la fam va ser sembrar blat en les terres camps i fins i tot entre els tarongers. Una gran nevada va agreujar la situació. Transcorria l'any 1946, sobre les onze del matí del dia 16 de gener va començar a nevar; a les quatre de la vesprada, als escolars del col·legi Vázquez de Mella, conegut com *la Huerta*, ens van enviar a casa. Ja hi havia una capa blanca d'uns pocs centímetres. Els llauradors tornaven precipitats del camp. A la nit, quan la gent se n'anava a dormir, ja hi havia uns vint centímetres de neu. La sorpresa va ser gran quan al matí del dia 17, festivitat de Sant Antoni¹, en alçar-se van veure davant seu una capa blanca de neu de més de quaranta centímetres de grossària. A la nit no va haver-hi Matxà. L'Ajuntament va donar jornals a la gent més necessitada per a fer corredors pels carrers, de manera que els veïns pogueren anar a les botigues, al forn, etc.

Arran d'aquesta gran nevada es van gelar els tarongers i el fruit que encara estava per recollir. Però va ocórrer un fenomen (al qual em vaig referir en un altre article), que va ser el següent: hi va haver agricultors que se'n van anar als horts a llevar la neu de damunt dels arbres, mentre que uns altres van optar per deixar que caiguera en fondre's pel sol. Però va passar una cosa molt curiosa: als tarongerars en què no es va llevar la neu, no es van gelar les taronges; per contra, en aquells on es va llevar, sí que es van gelar. El que va ocórrer va ser un fet científicament provat: que la capa de neu va fer d'íglú i es va mantenir una temperatura que no va arribar a gelar les taronges, mentre que els tarongers desprotegits d'aquesta capa de neu es van gelar amb els vents gèlids de la nit que van abaixar més la temperatura. Uns dies després, les fulles van començar a mustiar-se i es van assecar, els arbres es defoliaren i van començar a assecar-se les puntes de les branques, el camp era una desolació. També va ocórrer, però, una cosa que ningú esperava: aquells que no van arrancar els arbres, per algun motiu, possiblement per falta de mitjans, van veure que a la primavera següent aquests van començar a brotar per la part interior i, dos anys després, van fer taronges. Molts agricultors es van lamentar d'haver-se precipitat en l'arrancada dels arbres.

La majoria dels agricultors, tot donant per morts els seus tarongers, van començar a arrancar-los (els que no els van arrancar van plantar els seus cultius entre mig dels arbres defoliats) i, aquella mateixa primavera, van plantar tubèrculs, llegums, verdures,

¹ A causa d'un lapsus de transcripció, en l'article titulat "Els bous al carrer als barris de Vila-real" del número 12 de la revista *Font*, quan parle d'aquesta nevada, s'indica com a data els dies 13 i 14. En realitat va succeir entre els dies 16 i 17 de gener de 1946.

etc., per a poder menjar (com ja feien des que va finalitzar la guerra) i, al mateix temps, preparar la terra per a plantar cereals.

A Vila-real, el cereal principal va ser el blat. També es va plantar alguna finca d'arròs en la zona de l'horta i, més tard, tabac i cotó, però com hem dit va ser el blat el que va suavitzar la fam d'aquells anys posteriors a la gelada, juntament amb els moniatos; aquest tubèrcul va ser un dels aliments que més fam va pal·liar en els anys següents a la Guerra Civil. Hi ha una anècdota que reflecteix el que significava un moniato en aquells temps. Uns agricultors es trobaven treballant en dos camps continus: en el primer, que tenia una xicoteta alqueria, es trobaven Manuel Cubertorer Oria i el seu fill Manuel Cubertorer Borillo; en l'altre hort, Antonio Amorós Nicolás conegut com Puça. Es van saludar i van quedar per a menjar junts a l'ombra de l'alqueria. Quan va tocar la Malaganosa² es van reunir per a menjar. En acabar, Manuel va traure un moniato cuit per a cada u, Antonio *Puça* li ho va agrair molt i va dir: “me'l guardaré per a berenar que em vindrà molt bé”.

Els llauradors tenien el costum de fer una xicoteta migdiada sota alguna ombra fins que tornava a sonar la Malaganosa. A part de les alqueries, la millor ombra era la de la figuera, encara que es deia que la seua ombra era roïna per a la salut. Però en realitat el que era roï és que si no s'anava a jornal i qui feia la migdiada era l'amo, es podia quedar adormit plàcidament fins mitja vesprada.

Tornant a la nostra anècdota, els Cubertorer, pare i fill, i Antonio *Puça* es van disposar a fer la seua xicoteta migdiada. Puça va penjar el saquet del berenar d'una estaca, des de la seua posició gitat boca per amunt veia el saquet. Ja estaven els Cubertorer adormits, quan de sobte van sentir un crit, collons!, aquests es van despertar alarmats i van preguntar: “què passa Antonio?”. “Que què passa?”, va exclamar aquest, “que ara mateix em menge el moniato, no puc adormir-me pensant en ell”. Se'l va menjar i es va adormir.

O aquesta altra anècdota, el protagonista de la qual ha demanat que ometérem el seu nom. Estaven cavant en un hort on estava l'amo amb el seu cavall i el carro, el cavall estava menjant garrofes en la seua sarrieta (cabàs allargat, fet amb espart), el nostre protagonista a mitja vesprada va sentir desmai, es va acostar a la sarrieta i va agafar una

² La Malaganosa és la campana anomenada Maria abans de la Guerra Civil, la quarta en pes. El nom de Malaganosa li ve donat pel poble, perquè fa les voltes molt lentament. Aquest toc comença el dia 3 de maig, festivitat de la Invenció de la Santa Creu, i acaba el dia 14 de setembre, festivitat de l'Exaltació de la Santa Creu. Es feien dos tocs al dia, el primer era a les 13 hores i el segon a les 14.45 (hora oficial). Abans del canvi d'horari eren a les 12 i a les 13.45. Aquests tocs es feien perquè no hi havia molts rellotges. El primer toc servia per a deixar el tall per a menjar i el segon per a posar-se a treballar de nou. Aquests tocs se sentien des de quasi tots els punts del terme municipal, ja que no hi havia contaminació acústica i el campanar es divisava de totes parts, aquest toc no es realitzava els diumenges i dies festius. Aquest costum es va perdre. En l'actualitat, per iniciativa d'un membre de l'associació Amics de les Campanes de Vila-real, el toquen algun dissabte.

garrofa, l'amo que el va veure, li va dir: “xicot, deixa aquesta garrofa que és per al cavall”. El nostre protagonista va soltar la garrofa i humiliat va tornar a treballar amb els seus companys sense dir una paraula.

El lector pot traure conclusions de com van ser de durs aquells anys de la postguerra, agreujats per la gelada.

Els aliments bàsics estaven racionats, per a la qual cosa es feien servir unes cartilles la denominació de les quals era: “Abastecimientos y transportes - Colección de cupones de racionamiento”. Després venia la categoria –de 1a, 2a o 3a–, el número i la sèrie. En la contraportada, el titular d'aquesta. Hi havia una cartilla per cada membre de la família i s'anomenava *cartilla de racionament*. Hi havia cupons per a arròs, sucre, oli i uns cupons en què deia “varios”. La cartilla tenia vals per a un semestre, després calia renovar-la.

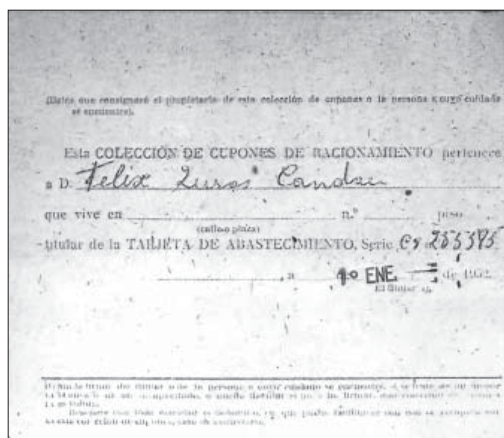
Hi havia una altra cartilla per a tabac només per a homes, el tabac es repartia una vegada al mes i s'anomenava *saca*. La cartilla que apareix en les fotos és del primer semestre de 1952, li falten molt pocs cupons, això ens fa pensar que aquest devia ser l'últim any de racionament.

Com ja hem dit, els agricultors vila-realencs van sembrar de tot i sobretot blat entre els tarongers. La gran gelada de 1946 va acabar de complicar les coses i, en arrancar-se molts tarongers, el cultiu predominant va ser el blat, com antigament abans del cultiu del taronger.

I és del blat, del procés de la sembra, la sega, el seu transport amb carros tirats per cavalleries fins a les trilladores, del procés allí patit fins a la recollida del gra i la seua transformació en farina en els molins, de la trilladora, la inspiració d'aquest treball. Tot això realitzat en la dècada dels quaranta i principi dels cinquanta. Al mateix temps, cal recordar la trilla en les eres quan no hi havia trilladores, perquè no es perda la seua memòria amb el pas dels temps. Memòria que alguns pobles tracten de recuperar en una festa anomenada la Trilla Tradicional, en la qual es fa tot el procés des del trasllat dels feixos a l'era i el seu trillat posterior amb el trill tirat per animals, el ventament fins a la recollida del gra. Com el que es va celebrar el 2009 a Pina de Montalgrao (Castelló) i se celebra en algun poble de la Rioja. També es va rememorar la trilla tradicional el 7 i 8 d'agost de 2010 a Puertomingalvo (Terol). L'autor d'aquest article va tenir la sort de presenciar una d'aquestes festes a Castroviejo (la Rioja), que es va celebrar l'1 d'agost de 2010, era la seua novena edició.

També, com a curiositat, cal recordar la indústria i el comerç que hi havia aquell any de la gran gelada de 1946 a Vila-real. Això és el que es pretén plasmar en la part final d'aquest article.

A Vila-real, des de la seua fundació, es van cultivar cereals, sobretot el blat i també l'ordi i el sègol per a les bèsties; hi havia forns per a coure el pa, que ja tenien regulació, com es veu en l'ordre municipal següent que transcrivim literalment.

Contraportada, titular de la cartilla

Portada d'una cartilla de racionament

N.º 9 - R. 1			
Semana 24 CS ACEITE CS Junio 52	Semana 10 CS ACEITE CS Abril 52	Semana 12 CS ARROZ CS Marzo 52	Semana 6 CS AZUCAR CS Febrero 52
Semana 23 CS ACEITE CS Junio 52	Semana 17 CS ACEITE CS Abril 52	Semana 11 CS ARROZ CS Marzo 52	Semana 3 CS ARROZ CS Enero 52
Semana 22 CS ACEITE CS Mayo 52	Semana 16 CS ACEITE CS Abril 52	Semana 10 CS ARROZ CS Marzo 52	Semana 4 CS ARROZ CS Enero 52
Semana 21 CS ACEITE CS Mayo 52	Semana 15 CS ACEITE CS Abril 52	Semana 9 CS ARROZ CS Febrero 52	Semana 3 CS ARROZ CS Enero 52
Semana 20 CS ACEITE CS Mayo 52	Semana 14 CS ARROZ CS Marzo 52	Semana 8 CS ARROZ CS Febrero 52	Semana 2 CS ARROZ CS Enero 52
Semana 19 CS ACEITE CS Mayo 52	Semana 13 CS ARROZ CS Marzo 52	Semana 7 CS ARROZ CS Febrero 52	Semana 1 CS ARROZ CS Diciembre 51

Cupons per a adquirir els aliments

De la pena del taverner, carnisser i flequer atrobats en frau

Ítem, a 14 de juny 1528 establiren i ordenaren que si alguns carnisseres i venedors de vi, taverners, flequers e altres cualsevols persones que venen cualsevol coses a pes o mesura serán trobats en algún frau sien i encórregen els tals en pena de sinch sous, partidors lo tersa al señor rei, lo ters a la vila e lo ters al acusador. E altra la dita pena la cosa que será estada trovada en frau sia perdua, la qual se done a pobres per amor de Déu.³

Va ser a partir de la introducció del cultiu del taronger quan els cereals van deixar de ser un dels cultius principals en l'economia agrícola, encara que sempre va haver-hi algun agricultor que va deixar alguna xicoteta parcel·la per a sembrar blat per al consum familiar, i fins i tot el sobrant, el venien a veïns que no tenien terres. Encara que sempre hi ha hagut forns que venien pa per als que no disposaven de farina o els era més còmode comprar-lo fet.

Fins a l'arribada de la trilladora, per a separar el blat de les espigues s'emprava el trill, usat ja en temps dels romans a Hispània i fins i tot en el poble iber. Aquest consistia en un tauler d'uns 135 cm de llarg per uns 35 cm d'ample en la seua part davantera, i d'uns 60 cm en la seua part posterior, en forma de trapezi. Aquesta és una de les mesures d'un trill investigat en aquest treball, per a l'orientació del lector, però n'hi havia de diverses mesures. Fins i tot grans com el del Museu Etnogràfic de Manzanera (Terol), que té unes mesures de 170 cm de llarg, 80 cm en la part davantera i 110 cm en la part posterior. Normalment eren tirats per un parell d'animals en un coble. El trill, en la part davantera, tenia una lleugera elevació en forma d'esquí per a lliscar per damunt de les espigues i la palla, amb dues anelles de ferro, on s'enganxaven els tirants de soga que s'enganxaven al colleró que portava el cavall, mul o ase, animals que s'empraven indistintament com a animals de tir; fins i tot es van usar bous en algunes zones d'Espanya.

La majoria dels trills tenien en la part superior davantera una peça de fusta convexa amb una ranura on s'enganxaven els tirants de l'animal. A Vila-real hi havia qui enganxava el trill darrere del carro, en què pujava l'agricultor, i portat l'animal de les regnes feia voltes per l'era fins que les tiges i les espigues quedaven totes triturades. En la part de baix del trill, o siga, la que estava en contacte amb les espigues, hi havia unes fileres de pedres de sílex, d'una banda punxegudes on es clavaven a la fusta i l'altra part esmolada per a desfer les espigues i triturar la palla. Comentaven a Castroviejo que els especialistes a posar les pedres de sílex eren gallecs i s'anomenaven *empedradors*, anaven pels pobles reposant pedres que perdia el trill o empedrant els nous. Aquest trill va ser el més antic. Ja en temps més moderns també es van fer trills amb trossos de ferro en forma d'arpó, i també amb serres que s'empraven en les serradores de fusta. També n'hi ha de mixtos, o siga, amb fileres de fulles de serra intercalades amb fileres de pedres de sílex.

³ Ordenances Municipals de Vila-real (segles XIV- XVIII), Vicent Gil Vicent.

Per a trillar (paraula derivada del trill, emprada per a les labors amb aquest instrument, que més tard va derivar en *trilladora*, per a referir-se a la nova màquina per a separar el blat de la palla), es necessitava una era. Aquesta consistia en una porció de terreny ben anivellat horitzontalment amb la terra molt ben piconada i exempta de pedretes, de forma circular, d'uns 15 m de diàmetre. No hi havia cap norma establida sobre les mides d'una era, cada agricultor la feia segons les seues necessitats. El sòl estava tan ben compactat que s'agranava per a recollir el blat sense alçar terra. Hi havia agricultors que es feien la seua pròpia era. Hi havia eres en les quals es podia trillar si es pagava un mòdic preu en metàl·lic o en espècie (un xicotet percentatge de blat). A Vila-real n'hi havia tres d'aquestes eres: la de Patxuga, la de Briset i la de Cagallena.

Per tota l'era s'escampaven els feixos en cercles concèntrics, es tallava el venci i amb una forca de fusta s'escampaven per tot el cercle, de manera que quedava com un llit, que s'anomenava *parva*⁴; a Vila-real es coneixia com *era*. Una vegada feta aquesta operació, se situava el trill damunt de les espigues, s'enganxava l'animal i començava a fer voltes amb una persona damunt. Era un gran joc per als xiquets pujar al trill.

Recorde haver trillat amb un burret, quan tenia vora set anys, en una finca del meu iaio situada en la partida Mitjà, molt prop del famós hostel de Carmen, al terme municipal de Borriana. L'edifici d'aquest hostel continua en peu, però sense exercir com a tal. Quan l'animal estava fent voltes amb el trill, es tenia preparat un poal, de manera que si volia fer alguna necessitat, ràpidament se li posava sota perquè no embrutara la palla amb el blat. Hi havia qui li posava a l'animal una espècie de cons als ulls perquè no es marejara mentre rodava. Una vegada ben triturades les tiges i les espigues, amb una forca feta d'un arbre (normalment de lledoner) se separava la palla fent un muntó fora de l'era, i així quedava el blat mesclat amb pallús. Amb les pales de fusta i amb graneres fortes es concentrava al centre de l'era fent un muntó allargat com si fóra una barra de pa, i amb pales de fusta es ventava per a separar el blat. Per al ventament, el que realitzava aquest treball feia un gir de cintura i amb la pala de fusta el blat ventat queia a les seues esquenes, tot formant un muntó de les mateixes característiques que el primer. Aquesta operació es repetia fins que el blat quedava net. El que manejava la pala havia de tenir bon ofici, ja que era una operació delicada —hi havia especialistes—.

El blat ventat una vegada separat es recollia i s'envasava en sacs. Si al final del muntó quedava blat amb impureses, es garbellava. El ventament sempre es realitzava quan feia un poc de vent i sempre en contra d'aquest. Normalment es trillava al matí en ple sol perquè es trencara la palla i es despenguera millor el gra de les espigues, i el ventament, a la vesprada, que mou la brisa. El dia de la trilla era com una festa, hi anava tota la família per a col·laborar, era tradició fer una bona paella al migdia per a celebrar-ho.

⁴ *Parva*, paraula usada com a denominació del llit del blat en l'era, empleada a Aragó, a la Rioja i suposem que a Castella.

Trill amb dents de ferro. A l'esquerra, aclucalls per a tapar la vista de l'animal perquè no es marege en pegar voltes. Propietat de Pascual Manzanet Visiedo. Foto de l'autor

Trill de sílex, Museu Etnogràfic Municipal de Manzanera (Terol)

Trill amb dents de serra i sílex, Castroviejo (la Rioja). Foto de l'autor

Trillant amb dos trills, Museu Etnogràfic Municipal de Manzanera (Terol)

Portada del programa de la trilla tradicional, Castroviejo (la Rioja)

Forca i pales de fusta per a ventar el blat, Museu Etnogràfic de Manzanera (Terol). Foto de l'autor

Trillant, Castroviejo (la Rioja). Foto de l'autor

Ventant el blat per a separar el pallús, Museu Etnogràfic de Manzanera (Terol)

Fent la parva o era, Castroviejo (la Rioja). Foto de l'autor

Una vella trilladora abandonada a Las Alhambras (Terol). Foto de l'autor

I amb el trill van passar els segles fins que va arribar una màquina revolucionària anomenada *trilladora*. Com a conseqüència de la contesa civil del 1936-1939, es va plantar més blat a Vila-real per a pal·liar la fam, i amb això va arribar la primera trilladora de la mà de la Cooperativa Catòlica Agrària. La Junta Rectora, en veure la quantitat de blat que es plantava i que el trill no podia donar l'abast per a desgranar-lo tot, decideix comprar una trilladora, açò era l'any 1941. S'adquireix una trilladora de la marca Ajuria 110, moguda per un motor de gasolina. Segons la *Memoria 25 años, 1919-1944* de la Cooperativa Catòlica Agrària, el 1943 es van instal·lar a Vila-real set trilladores. Ho transcrivim literalment:

[...] Pero el Sindicato, a propuesta de sus asociados y para la campaña de 1942, adquirió una máquina trilladora marca Ajuria nº 2, con su correspondiente motor a gasolina, habiendo funcionado nuestra trilladora, aunque con alguna dificultad, en las campañas de 1942 y 1943. No se ha pensado en nuevas adquisiciones de otras trilladoras porque en la campaña última acudieron a nuestra ciudad a prestar servicio de trilla unas siete trilladoras, estando ya con ello la agricultura local bastante bien servida [...]

En 1942 empieza a funcionar trabajando 418 h.

" 1943 trabaja ----- 225 h.

" 1944 " ----- 294 h. Periodo del 31/5 al 5/7

1945 se prevé una mayor cosecha y la Cooperativa alquila una trilladora a Vila-Franca del Cid, funcionando las dos.

1946 la de la cooperativa trabaja ----- 247 h. Periodo del 5/6 al 3/7

A consecuencia de la helada se multiplican las ha. sembradas de trigo y en previsión de la abundante cosecha, la Cooperativa en 1947 compra una segunda trilladora, también marca Ajuria con más potencia, funcionando con electricidad. La primera Ajuria es transformada y adaptada a la corriente eléctrica.

En este año de 1947 la trilladora nº 1 trabaja 194 h. La nº 2 -303 h. Periodo del 27/5 al 1/7

1948 la nº 1 trabaja 243 h. y la nº 2 - 365 h. Periodo del 24/5 al 24/6.

1949 previa autorización Eclesiástica se trabajó los domingos y festivos. Solo trabaja la nº 2 con un total de 184 h. Periodo del 30/5 al 24/6

1950 la Cooperativa adquiere una empacadora automática y vende la trilladora nº 2 por considerar que por las restricciones eléctricas, era muy poco el rendimiento de dicha trilladora. Fue reparada y vendida a la Cooperativa Agrícola y Hermandad de Labradores de Altura. La nº 1 trabaja 319 h. Periodo del 1/6 al 11/7.

Trilladora exposada a Altura (Castelló). Foto de l'autor

1951 trabaja 319 h. Periodo del 11/6 al 11/7.

Es en 1952 cuando empieza a decaer la siembra de trigo, muestra de ello es que la Ajuria 110 solo trabaja 198 h. en un corto periodo de tiempo. Del 7/6 al 27/6.

1953 la Cooperativa vende la empacadora automática a la cooperativa agrícola de San José de Albocacer y la trilladora Ajuria 110 a un vecino de Alcudia de Carlet.

Los precios por hora de trilla, oscilaron entre 105 pts. en 1942 –primer año de trilla- a las 270 pts. del 1952 –último año de trilla.⁵

Aquestes dades de la Cooperativa Catòlica Agrària són molt valuoses, ja que ens donen un referent sobre les hores de funcionament de les trilladores, el període de sega i el final del cicle de la producció de blat a Vila-real, que va ser sobre el 1953-54.

El declivi de la sembra de blat és fruit del fet que les noves plantacions de tarongers han anat absorbint terres per a aquest cultiu i el desenvolupament de l'arbre ha impedit plantar aquest cereal entre els arbres. A més, hi ha una bona producció de taronges i bons preus i es palpa una millora econòmica.

Al mateix temps que es va sembrar el blat, en l'horta regada pel Millars es va cultivar alguna parcel·la d'arròs. L'arròs en feixos es portava a una trilladora especial per a aquest cultiu situada a la població de Nules i el gra es portava a blanquejar (llevar-li l'embolcall) a la Farinera de Borriana. En els últims anys d'aquest cicle del cultiu del blat es va sembrar cotó i alguna finca de tabac.

⁵ Dades facilitades per la Cooperativa Catòlica Agrària.

Com sabem, és a partir de 1947 quan hi hagué una gran producció de blat i això va comportar la instal·lació de trilladores procedents d'altres llocs. Tant és així que el 1946 hi ha 19 sol·licituds fetes a l'Ajuntament per a instal·lar sengles trilladores a Vila-real i la seua pedania de les Alqueries. Les sol·licituds foren de les poblacions següents: Vila-real 7, les Alqueries 2, Torreblanca 2, Tírig 1, Sant Mateu 3, Borriana 1, Vilafranca 1, tots ells de la província de Castelló; Arjona 1, Cadreita 1, ambdues de Navarra. Al final, se'n van instal·lar 16.

Puerto Olivete

L-18-V

Ilmo. Sr.:

José Alcón Nebot, de 42 años de edad; con domicilio en la calle del Rey Don Jaime nº 62; ante V. I.

EXPONE:

Que deseando instalar en la finca de D'Ana Maria Pascual Navarro, situada en la partida de Pinella, junto al camino de Artana, lugar denominado "La Olivereta", una esquila trilladora, movida por un motor eléctrico de 20 H. P. en la próxima campaña de trilla, s. V. I. respetuosamente

SUPLICA se digna concederle el oportuno permiso para instalar dicha trilladora.

Gracia que espere alcanzar de V. I. cuya vida guarde Dios muchos años.

Villarreal 11 de Mayo de 1946.

M. G. G.

activo dos o tres días

Ilmo. Sr. Alcalde- Presidente del Ayuntamiento de esta Ciudad.

Document de sol·licitud d'instal·lació de trilladora adreçat a l'Ajuntament⁶

⁶ Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr), 22-12-1946, relació de les trilladores en aquest terme municipal.

AYUNTAMIENTO DE VILLARREAL DE LOS INFANTES
(CASTELLÓN)

1311
Núm. 1344

Como resolución dada a su instancia solicitando autorización para instalar en esta población una máquina trilladora, participo a V. que la Corporación de mi presidencia ha acordado acceder a ello, siempre y cuando y de acuerdo con la Ordenanza vigente, satisfaga por derecho de instalación del motor hasta cinco pabelllos de fuerza 25 pesetas y de esta fuerza en adelante, cinco pesetas mas por caballo o fracción.

Por inspección y reconocimiento del mismo deberá igualmente abonar por cada caballo del mismo de fuerza o fracción, cinco pesetas por temporada.

Además exigirá a todos cuantos vayan a trillar a su máquina, la exhibición de la declaración C-1 que relacionará el número de la declaración C-1 y nombre que en ella consta, así como el número de kilos que resulten de la trilla, en la forma siguiente:

Núm	Egs.	Domici-
C-1	Apellidos y nombre	trillados lio
Relación ésta que todos los sábados remitirá a esta Alcaldía.		
Dios guarde a V. muchos años.		
Villarreal a 31 de mayo de 1946.		
EL ALCALDE,		

Sr. D. José Alcón Nebot.

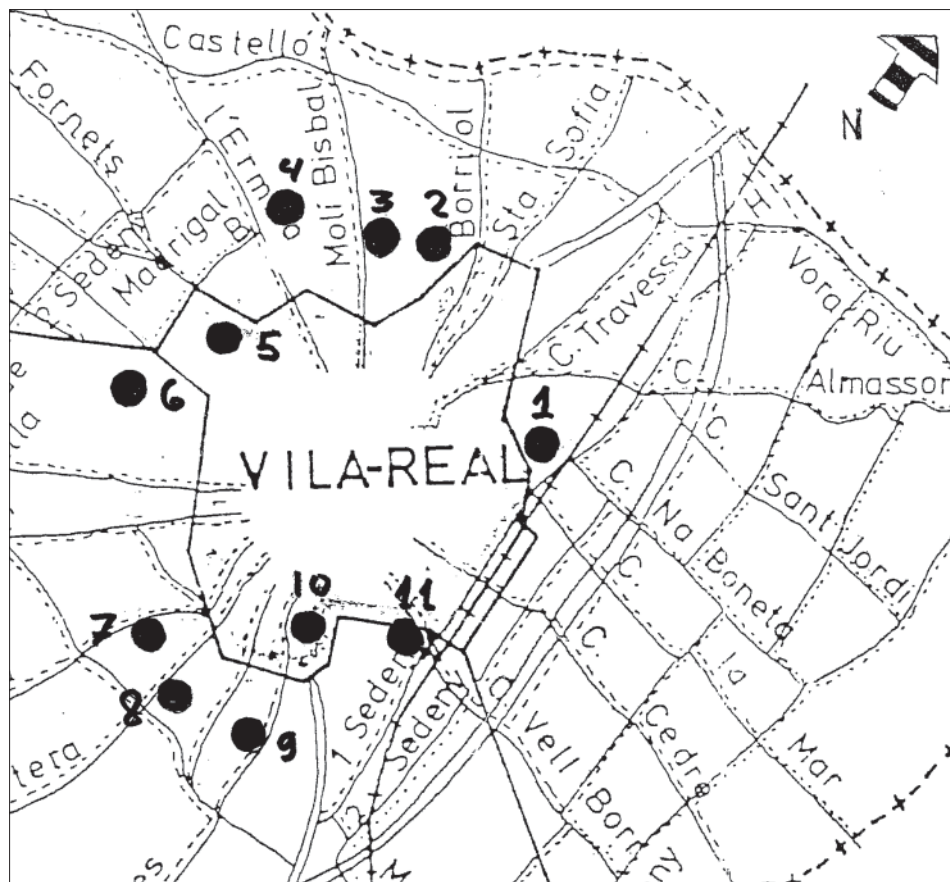
R. D. Jaime, 62

Autorització d'instal·lació consegüent per part de l'Ajuntament

Aquests permisos van ser cursats el 1946, per a instal·lar-se el 1947 (any de la primera gran collita), ja que la sega anava molt avançada, atés que començava a finals de maig i acabava a mitjan juliol. Ho reafirma la sol·licitud de permís inserida en aquestes pàgines. La majoria de permisos estan expeditos de mitjan maig a mitjan juny.

En la perifèria de la ciutat s'instal·laven trilladors en onze punts. En alguns d'aquests llocs, se n'instal·laven dues al mateix temps, del mateix amo, com ocorria a l'era del Sindicat (Cooperativa Catòlica Agrària), que a partir de 1947 posseeix dues trilladors.

Començant per l'est i en el sentit contrari a les agulles del rellotge, es trobaven les següents. La de Cantavella o Escorxador, que rep el nom per estar instal·lada al costat del vell escorxador municipal. L'era de Patxuga, en la part oest del carrer de Borriol. Un poc

Emplaçament de les trilladores: 1. Cantavella o Escorxador, 2. Era de Patxuga, 3. Era de Briset, 4. Sindicat Cooperativa Catòlica Agrària, 5. Panderola, 6. Ortega, 7. L'Olivereta, 8. Potets, 9. Betoret, 10. Pati d'Herrero, 11. Juan Juan

més amunt, la de l'era de Briset. En la part oest del convent dels pares carmelites, la del Sindicat de la Cooperativa Catòlica Agrària. Entre l'estació del tren de via estreta conegut com la *Panderola* i la Citronia, la de la Panderola. Darrere de Maderas Clemente al costat d'un maset que tenia un famós bou pintat, la d'Ortega. Al camí d'Artana, l'Olivereta. Al camí de la Carretera, la de Potets. Al camí de les Voltes, al costat d'Azuvi, la de Betoret. Al final de Pius XII, al costat de l'antiga 340, la del Pati d'Herrero. En la carretera de Borriana, al costat del pas a nivell de la RENFE, la de Juan Juan, part estava dins del magatzem i part en el pati d'aquest. Aquestes van ser les més conegudes per estar ubicades prop de la població, encara que alguna es va instal·lar més allunyada.

A Vila-real el blat se sembrava des de novembre fins a la Puríssima, per a llaurar s'emprava l'aladre (aper de procedència romana), que obria un solc en la terra en què es dipositaven les llavors. Després es tancaven els solcs amb la tauladora (fusta plana rectangular, normalment d'uns 170 x 30 cm que s'enganxava a l'animal). Hi havia un

altre sistema que era sembrar a eixams. Consistia a escampar el blat amb la mà i després llaurar-lo amb l'aladre i passar-li la tauladora. Aquesta tècnica es va usar molt poc, diríem que era l'excepció de la regla. El blat sempre se sembrava amb la terra al punt, és una gramínia que no necessita molta aigua, amb dos o tres regs (si no plovia) era prou fins a la seua recol·lecció.

Les varietats de blat emprades eren Ventana, Roig, Candéal i Nardito, encara que el 90% del blat que es va sembrar era Ventana. El Nardito no va tenir èxit a pesar de la seua bona producció, perquè tenia el defecte que en segar-lo i transportar-lo es perdia molt de gra. Tenia una peculiaritat: les espigues no tenien arestes, per la qual cosa els teuladins eren un altre enemic d'aquesta espècie de blat. A la Rioja tots els bladars que va veure l'autor l'estiu de 2010 eren de Nardito, però amb les recol·lectores modernes no es perd cap gra. A Espanya, en l'actualitat, hi ha 60 varietats de blat.

El blat necessitava poques cures després d'haver-lo sembrat. Quan arribava a una alçària d'uns 15 cm, es birbava; a continuació, s'abonava, seguit d'un reg perquè prenguera el fertilitzant. De seguida que patia les conseqüències d'una plaga –un fong anomenat *negreta* que atacava els grans de les espigues–, aquests es tornaven negres i fofos; afortunadament aquesta malaltia no era molt general. En els temps de les trilladores va aparèixer una màquina que separava els grans atacats de negreta dels sans. Aquesta màquina, portada de fora, es va instal·lar al carrer de Benedito en un local de Santiago Cabedo.

De la separació de les plantes del blat depenia (a banda d'altres factors) una bona collita, tan roí era si estava molt separat com molt espés. Hi havia un refrany que deia: blat espés alegra l'amo el primer mes.

Quan el blat estava sembrat es feia un ban perquè cada agricultor presentara les fanecades sembrades. El sistema empleat era molt curiós: cada agricultor, en un lloc visible en el límit de la finca, plantava una canya amb un tall longitudinal en la part superior, on introduïa un paper amb les fanecades sembrades, nom i adreça. Després, passaven els guàrdies rurals, els recollien i els portaven a l'Ajuntament per a fer el cens del blat sembrat en tot el terme municipal. Açò es feia perquè l'Estat es quedava el blat a preu de taxa. A l'agricultor, se li deixava un percentatge segons els membres que formaven la família i se li donava una guia per a poder anar al molí a moldre; ara bé, només els quilos de blat assignats, si se'n passava era contraban i si l'enxampaven, era multat i el blat agarrat, confiscat. Feta la llei feta la trampa, hi havia algun moliner que col·laborava amb l'agricultor i falsificaven alguna guia. Si, per exemple, la guia era de 500 quilos i la data era 11 de tal, a l'1 de darrere li feien un quatre i quedava 14, i el dia 14 podia tornar a moldre.

Trilladora amb un tractor vell, era de Patxuga.
Foto cedida per José Pascual i Montiel Sancho Salvador, *Patxuga*

Era de Patxuga. Vista general amb les seues garberes.
Foto cedida per José Pascual i Montiel Sancho Salvador, *Patxuga*

Camp de blat de la varietat Nardito. San Millán de la Cogolla (la Rioja). Foto de l'autor

També hi havia gent que comprava blat a l'agricultor i el portava al molí a moldre de contraban –de vegades, quantitats ínfimes de 10 o 20 quilos–; el transportaven a peu o amb bicicleta sempre d'amagat i moltes vegades de nit, ja que quan ningú s'ho esperava apareixia la Fiscalia (agents que controlaven el contraban). Normalment en la perifèria del molí hi havia algú de guàrdia, en un lloc des d'on es divisava el camí d'entrada, vigilant per si apareixia el cotxe de la Fiscalia. Si açò ocorria, cridava “la Fiscalia!”, i la gent agafava els sacs i s'amagaven per dins dels horts. Als que portaven càrregues amb carros o un altre transport, com que no es podien amagar, se'ls requisava el blat i eren multats. Però molta gent que anava amb uns pocs quilos s'arriscava per a fer uns pans (també d'amagat), per a poder donar un poc de pa als fills. A Vila-real funcionaven tres molins, el molí Paquero, situat al marge dret del curs del riu Millars, aigües amunt de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, encara en ús. El molí de l'Ermita, situat al costat de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, i el molí Nou, més avall del pont de Santa Quitèria, al costat de la séquia Major.

Antigament el dia 3 de maig, celebració de la Invenció de la Santa Creu, es beneïen els camps. El clero eixia als afores del poble presidit per la Creu, acompanyada en processó pels veïns, i beneïen els camps i també el blat, que ja estava molt crescut. Els últims anys en què es va celebrar aquest acte va ser en la capella de la Mare de Déu de Gràcia. La processó eixia per la porta de l'església que dona al mercat i plaça de Colom, carrer del Doctor Font fins al carrer de Bayarri on es troba la capella. Aquesta tradició s'ha perdut, possiblement en suprimir l'Església aquesta festivitat.

La sega començava a últims de maig o principis de juny i acabava a mitjan juliol. El rendiment per hectàrea depenia de molts factors. En general, el rendiment normal

oscil·lava entre 150 i 300 kg, encara que en una collita superior es podia arribar a 400 kg.

Generalment els segadors eren de la ciutat. Hi havia un refrany que deia: al juny, la falç al puny. El blat se segava a estall, a tant la càrrega; una càrrega constava de vint feixos, i cinc càrregues era el jornal.

Després d'haver-se segat un camp, com que hi havia molta necessitat, hi havia gent que anava a espigolar les espigues que quedaven pel terra. En finalitzar la campanya, portaven a la trilladora els sacs d'espigues que havien recollit i els agregaven al final de la partida d'algun amic. Hi havia casos en què era el mateix amo amb la família el que recollia les espigues del seu camp; normalment, es tractava d'agricultors més humils amb poca extensió de cultiu.

Hi havia una forma molt peculiar de recollir el blat, que consistia en el següent: en les trilladores hi havia molts formiguers, les formigues es passaven tota la trilla recollint grans i portant-los al formiguer. Quan acabaven de trillar, hi havia gent que, proveïda amb unes garrafes d'aigua i una arruixadora sense carxofa, introduïa aigua en les entrades dels formiguers i les formigues, en veure el formiguer inundat, treien el blat a assecar al sol tot formant grans cons amb aquests grans. Només calia esperar que tragueren tot el blat per a recollir-lo. Vaig presenciar amb set o vuit anys aquesta manera de recollir blat, quan anava al maset dels iaïos, en l'era de la Cooperativa Catòlica Agrària, situada darrere del convent dels pares carmelites. Açò es feia en totes les eres. El mètode era un poc cruel; tot l'estiu treballant les formigues per a tenir la seua reserva d'hivern i en uns minuts tot perdut.

A causa de l'auge que va prendre el cultiu del blat, es va fer un campionat de sega a l'hort de Sant Miquel, que estava situat entre el camí del Cedre i el camí de la Mar, entre la séquia Major i la Sequiola. El guanyador va ser Antonio Fausto Vidal, membre d'una saga de vaquers (amb vaqueries de llet). Aquests eren amb diferència, juntament amb els herbers, els que més segaven, ja que part del seu treball diari era segar herba per a les vaques. Antonio, que en escriure aquestes lletres segueix entre nosaltres, no recorda la data en què es va celebrar el campionat, encara que el més probable fóra de 1948 a 1950.

El blat se segava normalment al matí. En clarejar el dia, ja es posaven al tall, sobretot la gent que anava a jornal. Es feien feixos usant com a vencill les mateixes tiges del blat, que s'entrellaçava per la part de les espigues per a fer-lo més llarg i poder lligar el feix. Era important tenir el blat segat abans que el sol arribara al seu zenit, ja que si no es recalaven les espigues perdien menys grans, els vencills eren més flexibles i es lligaven millor. El mateix passava amb la càrrega dels carros: en clarejar el dia, ja es carregaven amb les espigues mullades per la rosada de la nit perquè no es despengueren grans pel camí cap a la trilladora. Els que havien de fer més viatges s'arriscaven, doncs, a perdre un poc de gra.

La càrrega dels carros era un art combinat amb la tècnica. D'això depenia el bon trasllat a la trilladora, perquè més d'una vegada a algun carro se li va desfer la càrrega pel camí i van haver de tornar a recompondre-la. Com ja hem dit, una càrrega es componia de vint feixos i els carros, segons com eren de grans, carregaven de vuit a catorze càrregues. Conten que el que més càrregues portava era Pascual Carda, de malnom Tarzan, que posseïa un dels carros més grans de Vila-real i sabia carregar-lo. Tenia la fama de ser un dels homes més treballadors i valents de Vila-real. Per a fer-se una idea de qui era Pascual, només cal dir que quan estaven construint-li la casa, en acabar la jornada de carregar taronges al magatzem, arribava a casa fosquejant –o de nit–, canviava de carro i se n'anava al riu a per un viatge de grava o arena, segons les necessitats dels obrers.

Els carros, una vegada carregats, empenien el camí de la trilladora i quan hi arribaven el responsable de la trilladora indicava el lloc on es podia fer la garbera. La construcció de les garberes també era tot un art, es feien de forma circular amb les espigues cap a l'interior i acabaven en una xicoteta cúspide perquè esvarara l'aigua en cas de pluja. Si hi havia amenaça de pluja, els agricultors que posseïen algun tendal les tapaven. La Cooperativa Catòlica Agrària tenia a disposició dels socis, en forma de lloguer, un servei de tendals per a tapar les garberes. Aquests tendals també s'usaven per a fumigar els tarongerars. Per posar un exemple, l'import recaptat pel lloguer de tendals en la campanya 1949 va ser de 2.408 pessetes.

Hi ha dubtes de si va ser el 1948 o el 1949, per les dades obtingudes de les trilladores de la Cooperativa Catòlica Agrària. L'any 1949 només va treballar la trilladora núm. 2, amb el menor nombre d'hores de totes les campanyes, 184 hores; i el que menys dies es va trillar, només 26 dies, i damunt es demana permís eclesialístic per a treballar diumenges i festius. És senyal que hi havia pressa per trillar. Això ens fa pensar que aquest va ser l'any que va caure un gran ruixat; la gent major no en recorda un altre igual durant el segle XX. Es van inundar els camps i en els bladars que quedaven per segar, per la força de l'aigua, es van doblegar les tiges i les espigues van quedar submergides en l'aigua, moltes van germinar. En les eres, l'aigua va penetrar en l'interior de les garberes que no estaven protegides per un tendal, de manera que s'hagueren de desfer i s'hagueren d'escampar els feixos. El camí del Cedre i el camí de la Mar, en estar alts els seus marges, estaven plens de feixos perquè s'assecaren al sol; era tot un espectacle angoixós. Es va perdre part de la collita. Aquests fets demostren les presses per trillar, per a evitar que els grans germinaren en les espigues. Els pocs dies de trilla que hi va haver demostren la pèrdua de part de la collita.

En la trilladora es guardava un ordre rigorós per a trillar i, quan hi havia molta trilla, les trilladores treballaven dia i nit. S'avisava els amos del blat perquè estigueren presents en el moment de la trilla de la seua partida, per a l'aportació de sacs i la recollida del blat i de la palla. Els feixos eren transportats de la garbera a la trilladora per dos

Recol·lectora segant blat, Berceo (la Rioja). Foto de l'autor

homes en una espècie de civera, que es descarregava al peu d'una plataforma al costat de la trilladora. Un operari anava tallant, un a un, els vencills dels feixos i els posava damunt de la plataforma. Un altre operari, que es trobava dalt de la plataforma, introduïa les tiges en una ranura que tenia la trilladora en la part superior. Aquest havia de conèixer bé l'ofici, atès que calia saber regular la quantitat de tiges que s'introduïen en la ranura, ja que si en posava moltes, s'embossava i era una faena desembossar-la, i si en posava poques abaixava el rendiment de la trilladora.

En un principi, els agricultors s'emportaven la palla solta per a aliment dels animals, alguns l'emmagatzemaven en les pallisses, o en coberts de patis, uns altres feien pallers als afores del poble. La trilladora expulsava la palla per un gran tub giratori, si l'agricultor volia la palla es girava el tub i es feia un muntó a banda; si, per contra, l'agricultor no volia la palla, aquesta anava al muntó general i passava a ser propietat de l'amo de la trilladora, sense cap compensació per a l'agricultor. Aquesta palla, la comprava gent per al bestiar. Prompte va arribar l'empacadora manual, que consistia en una espècie de calaix que feia de motlle, es piconava la palla i amb unes grans agulles de ferro de fil d'aram es confeccionava l'alpaca, s'obria el motlle i n'eixia l'alpaca. Els operaris encarregats de confeccionar les alpaques treballaven a estall. Llavors, els amos del blat triaven entre emportar-se la palla solta o amb alpaques, clar està, pagant el cost d'aquestes. Per la part davantera inferior de la trilladora, eixia el gra i per daval·l queia el pallús, una palla molt xicoteta que s'aprofitava per a jaç dels animals. Hi havia qui comprava pallús i el garbellava per a extraure els grans de blat que hi anaven mesclats.

Trilladora de la Cooperativa Catòlica Agrària. Baix a l'esquerra, s'observa com descarreguen la civera i, a la dreta, es veu l'empacadora automàtica. Foto cedida per la Cooperativa Catòlica Agrària

La Cooperativa Catòlica Agrària adquireix, el 1950, una empacadora automàtica. Suposem que altres trilladores també devien comptar amb empacadores d'aquest tipus, fet que devia abaratir el preu de l'empacament, com demostra el fet que en els últims anys l'agricultor s'emportava en alpaques quasi tota la palla. Si l'agricultor renunciava a la palla, passava a ser propietat de l'amo de la trilladora.

Hi havia una tradició segons la qual l'agricultor que trillava quantitats importants, en finalitzar la trilla de la seua partida, solia obsequiar els operaris de la trilladora amb una coca de carbonat (bicarbonat) i una botella d'aiguardent dolç o moscatell, també amb alguna coca de tomaca i vi, però el més tradicional era la coca de carbonat i l'aiguardent.

I com ja hem dit, va ser sobre el 1953 quan es deixa de sembrar blat, es fan grans els tarongers, i amb això hi ha una bona producció, de manera que es recuperen els preus del mercat de la taronja i les fruites i es torna a l'agricultura dels cítrics. La fam ja ha passat a Vila-real i a Espanya i es torna aquest any al nivell econòmic d'abans de 1936.

Amb els nous invents apareixen les recol·lectores i les trilladores passen a la història. Aquestes màquines separen el blat de la palla i l'emmagatzemen en un dipòsit interior; quan està ple, s'acosta un tractor amb remolc i la màquina el transvasa al remolc per mitjà d'un tub. La palla queda recollida en forma de cavalló i una altra màquina empacadora automàtica fa les bales, ja siguin rectangulars o circulars.

INDÚSTRIA I COMERÇ A VILA-REAL EL 1946, ANY DE LA GRAN GELADA

Més que una estadística és una curiositat. Què hi havia d'indústria, comerç i altres activitats mercantils el 1946, en plena postguerra i una gran gelada, any en què canvia el model de l'agricultura, dels cítrics als cereals a Vila-real?

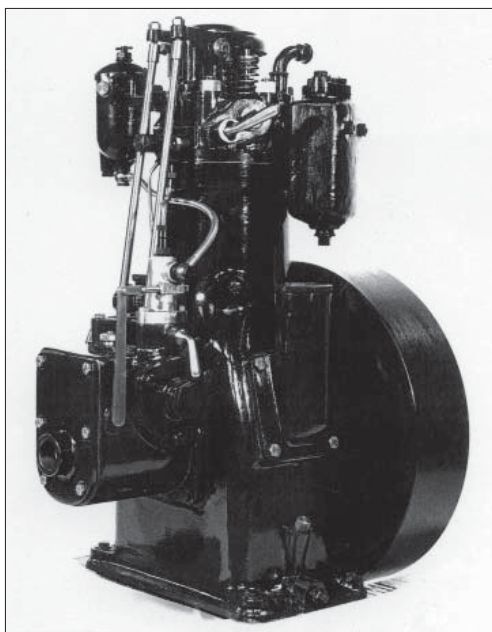
Donar resposta a aquesta pregunta és el que es pretén en aquest estudi. Les dades són fruit d'un treball de camp, que parteix d'una informació oral dels nostres majors. Informació que ha comportat moltes hores de treball però que ha donat els seus fruits.

Tallers de fabricació de bombes per a l'extracció d'aigua: 4

Bombas Diago, Bombas Aleixandre, Bombas Claramonte, Bombas Ochando Ramos. Algun d'ells va intentar fer un motor, però no va tenir èxit.

Fàbriques de motors per a l'extracció d'aigua: 1

Hermanos Font: Vicente, Manuel i José, c/ Joan Baptista Llorens. Aquests fabriquen un motor dièsel anomenat Font. Més tard, se separa Vicente, que continua fabricant el motor Font, mentre que Manuel i José formen una societat i dissenyen un nou motor dièsel, que portava la marca Josman. Els motlles per a fondre el càrter i la culata, els feia un fuster de Vila-real que es deia Salvador Llorens. Les primeres bieles, en finalitzar la guerra, les van fer amb eixos de carro. Més tard, les bieles i el cigonyal venien forjats del nord, en el taller els polien amb el torn. També van fer motors marins per a barques de pesca de poc tonatge.

Motor Josman. Foto cedida per Manuel Font Canós

Hi havia quatre models de 5-8-12 i 18 CV. A banda de Vila-real i dels pobles del voltant, aquests motors es van vendre a Canàries, Tablas de Daimiel i el 80% van viatjar a Sapolla (Mallorca), per a substituir els molins de vent que extreien aigua. Van arribar a exportar-se a Xile.

Fàbriques de teixits de punt: 3

Marcet, carretera d'Onda; Pascual Díaz, c/ Joan Baptista Llorens; Pedro, av. de la Murà.

Fàbriques d'espardenyes: 3

Domingo Miralles, c/ Assumpció; El Cisne, c/ Sant Joaquim; Juan Pitarch, c/ Raval del Carme.

Carda *Fidelo* era majorista i comprava a les fàbriques. Al carrer de Sant Antoni tenia el magatzem. A Vila-real hi havia una sèrie de persones (espardenyers) que, amb un banc especial, feien les soles de les espardenyes de cànem; també hi havia dones dedicades a fer les caretes i taloneres. Una vegada acabades, les comprava Fidelo, que venia a l'engròs a altres ciutats.

Curiosa foto d'espardenyers d'Haro (la Rioja). Foto cedida per Calzados Fernando Domingo García

Llanders: 6

Luis Navarro, El Ninot del Llandero, c/ Santa Anna, més tard, Aviador Franco; Enrique Dobón (únic supervivent d'aquella saga de llanders), c/ Penitència; Rodrigo Viñes, c/ Bisbe Rocamora; Dionisio Marmaneu, c/ Ecce Homo; Juan Bta. Catalán, Catalán Mínguez, c/ Sang; Manuel Vicent, c/ Mare de Déu de Gràcia.

Enrique Dobón Jordá, en el seu taller. Foto cedida per ell mateix

Enrique Dobón era un artista fent fanals. Va fer quatre fanals per al Rosari de l'Aurora, els de la Germandat de Sant Francesc, els quatre de la carrossa del barri de la Soledat, dos per al Via Crucis, tres per a l'Arxiprestal i molts més per a particulars, a més d'infininitat d'objectes artístics per encàrrec.

Tallers de construcció i reparació de carros: 6

Juan Vicent, c/ Vilavella; Bautista Tárrega, c/ Hospital; Hnos. Ramos, c/ Joan Baptista Llorens; Hnos. Vicent Belsa, c/ Aviador Franco; Hnos. Viciano, plaça de Sant Pasqual; Ángel Tárrega, c/ Santa Llúcia.

Manyans: 4

Jesús Vázquez, c/ Zumalacárregui, més tard c/ Onda; Francisco Renau i fills, c/ Ermita; Francisco Escriche, aquest era un expert a reparar armes, plaça de Sant Pasqual; Pascual Sánchez, c/ Sant Josep.

Ferrers: 6

Francisco Vicente *Fraixquet*, plaça de la Vila; el Reino, c/ Creus Velles; Malferrer, c/ Creus Velles; Antonio Vicent, c/ Soledat; el Pelat, c/ Pare Espuig; Vicente Serrano *l'Anguilero*, c/ Aviador Franco, més tard Joan Baptista Llorens. Aquests es dedicaven a fabricar i reparar apers de cultiu, dentar falçs, acerar lligones i aixades, etc.

Vicente Serrano Marco *l'Anguilero* en la forja.
Foto cedida per Ana Serrano Gil

Ferradors de cavalls: 2

Vicente Terrén, c/ Cervantes; Jaime i Manuel Bort, c/ Torrehermosa. El 1947, va muntar la ferreria Onofre Flores al c/ Buenos Aires cantó amb el c/ Onda. El titular de les ferreries era un veterinari. El veterinari de Vicente Terrén era Manuel Latorre, que l'any 1947 se'n va anar amb Onofre Flores i el va substituir Vicente Dualde. El de Jaime i Manuel Bort era Juan Grañana.

Vaqueries: 32

Meseguer, c/ Borriol; els Pastorets, c/ Pilar; Meneu, pl. Sant Pasqual; Domingo *el Pelaet*, c/ Mare de Déu de Gràcia; Camete, c/ Joan Baptista Llorens; Pascual *el Pelaet*, c/ Sant Antoni; Navarro, c/ Cova Santa; José María Carda, c/ Cova Santa; el Bolo, c/ Sant Joaquim; Mingol, c/ Creus Velles; Vicente *el Coc*, pl. Dos de Maig; Antonio *el Coc*, c/ Sant Josep; Manzano, c/ Exèrcit; Pascual *el Rito*, c/ Zumalacárregui; Vicente *el Rito*, c/ Joan Mas; Bautista *el Rito*, c/ Bisbe Rocamora; José Torá, c/ Santa Cristina; Sala, c/ Santa Bàrbara; Manuel Sala, c/ Onda; Monero, c/ Penitència; Sebero, c/ Betxí; Pascual *el Galgo*, c/ Benedito; Peluca, c/ Infants; el Churret, c/ Ramón y Cajal; el Noi, c/ Sant Francesc; Pascual Vinagrero, c/ Sant Pere; Pepe Vinagrero, c/ Pietat; Boero, c/ Assumpció; la Viuda, c/ Joan Baptista Llorens; Camacho, c/ Joan Baptista Llorens; Joaquín *Mis Vacas*, c/ Penitència; Rubert, c/ Pilar; Pitarguet, c/ Salut.

Serradores: 9

Hnos. Nebot, *els Bessons*, pl. Aliaga; Fernando Broch, c/ Joan Baptista Llorens; Pascual Ribelles *el Xoto*, c/ Comte de Ribagorça; Barrué, c/ Escultor Amorós; Halcón, carretera de Borriana; Senyora Miquiela, c/ Roser; Alcorí, carretera de Borriana; La Amistad, c/ Serreria; El Rago, Comte de Ribagorça.

Terrisseries: 1

El Bassot, avinguda de Castelló.

Rajoleries: 4

Balaguer; La Bòvila; Cabedo *els Potets*, més tard FECA; Gorra.

Fàbriques de gasoses: 5

Bellido, c/ Sant Miquel; Balagueros, c/ Sant Vicent; Domingo i Amador *els Llimoneros*; c/ Pere III; Pascual, c/ Ramón y Cajal; Cabedo, aquest es va suïcidat llançant-se per la finestra al carrer des del segon pis, en el núm. 21 del c/ Sant Antoni, pràcticament

està igual. Més tard, es van fusionar tots creant la Gasvi.

Guarnicioners: 6

Ruart, c/ Raval del Carme; Recaredo, c/ Ecce Homo; Pascual Beltrán, c/ Vicent Sanchiz; Manrique Vana, c/ Ermita; Usó, c/ Raval de Sant Pasqual; Corretgero, c/ Sang.

Cereries: 3

Nácher, c/ Sant Antoni; Roses, c/ Penitència; Arrufat, c/ Comte Albay.

Destil·leries d'aiguardent: 5

Ortells Hnos., de malnom *Fesols*, antiga carretera 340, eixida a Castelló; Pesudo, c/ Sant Vicent; Casalta, c/ Salvador; Paquita, c/ Traver; La Garza Real, c/ Aviador Franco.

Ferreteries: 4

Chabrera, c/ Sant Joaquim; Mañanós, c/ Onda; Martínez *Ojo*, aquest tenia l'exclusiva de la pólvora per a barrines i va guanyar molts diners, c/ Major; Fabra, aquell any venia bicicletes, més tard va muntar ferreteria comprant tot el material de la ferreteria de Martínez en jubilar-se aquest.

Farmàcies: 6

Vila-fer, c/ Doctor Font cantó c/ Santa Anna; Ferrer, pl. Colom; Gimeno, c/ Bisbe Rocamora; Amorós, c/ Major Sant Jaume; Calduch, c/ Major Sant Jaume; Font de Mora, més tard, Vicente Nebot Nebot, més coneguda com *del Peixet*, malnom del dependent que va passar allí tota la vida, anomenat José Arnal, c/ Sant Roc.

Extractores de sucs (peladores): 2

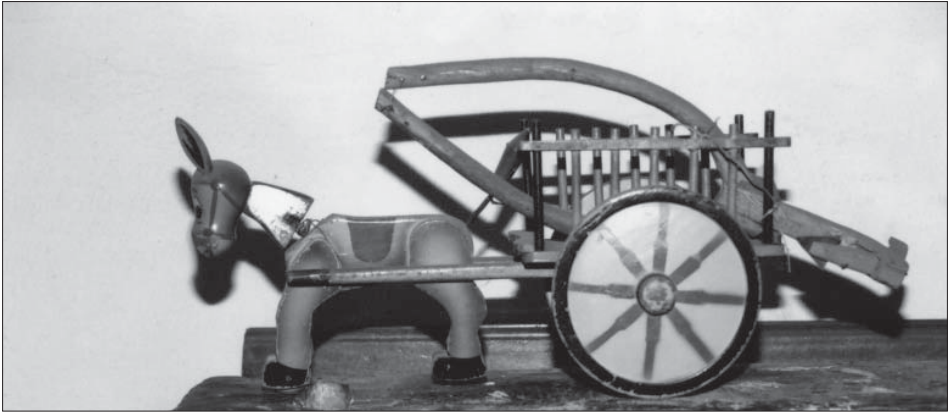
Adrian y Klein, carretera de Borriana; Citronia, c/ Cronista Traver.

Timbradores de paper: 1

Colomer Hnos., c/ Borriana.

Fàbriques de gots i altres articles de cartolina parafinada: 1

Pallarés, zona de l'Estació.

Típic carret amb ase i aladre construït per Pascual Batalla Castillo. Foto de l'autor

Fabricació i reparació d'aladres: 1

Pascual Batalla, que va aprendre l'ofici d'aladrer i boter de la mà de son pare. Els seus aladres es van fer famosos per la seua duresa i acabat. Per mediació de Salvador Rubert *el Garrofero*, en va vendre molts a Almeria. Tan lluny va arribar la fama d'aquests aladres que el Conde de la Corte, famós ramader (avui encara es toregen aquests bous amb el mateix nom), li va fer un encàrrec de catorze exemplars.

El material emprat per Pascual era el següent: les barres eren de fusta de lledoner; el cos on s'allotja la reixa de ferro era de carrasca, i l'esteva –peça que dirigeix l'aladre que porta un forat en la part superior per on passen les regnes i empunya la mà del llaurador per a dirigir l'animal per a fer rectes els solcs– era de faig. L'aladre era l'aper usat per a la sembra del blat i per a tot tipus de cultiu. Ja l'usaven els romans que el van introduir a Hispània. Va deixar d'usar-se amb l'arribada dels tractors i motocultors.

Com a dada curiosa, direm que Pascual és un dels supervivents de la Quinta del Biberó, o siga, els nascuts el 1920; l'any

Aladre propietat de Pascual Manzanet Visiedo. Foto de l'autor

1937 es van emportar 165 vila-realencs a la guerra, quan només tenien 17 anys. L'any 2010 en què s'escriu aquest article, queden a Vila-real 14 supervivents d'aquella quinta. No hauríem de fer-los un homenatge algun dia? A Pascual, se'l coneix amb el sobrenom d'Aladrer; si algú no reconeix el personatge i dius "l'Aladrer", ràpidament sap de qui parles.

Boters: 2

Pascual Batalla *l'Aladrer*, c/ Doctor Font; Manolo, c/ Vicent Sanchiz. Manolo llogava tonells i en reparava. Pascual treballava a major escala, ja que es dedicava (quan no feia aladres) a la construcció de tonells. En acabar la guerra, com que hi havia pocs materials disponibles aprofitava les bótes de tonyina. El primer treball era cremar les parets internes per a llevar la salmorra i després arreglar-los per a vi. Els barrils de 200 litres d'insecticides de la casa Volk, els transformava en barrils de 100 litres que s'usaven per a retirar els orins de les vaques en les vaqueries i també per a buidar els excusats de les cases.

Pascual Batalla Castillo. Part de les ferramentes que encara conserva.
Foto de l'autor

Conserves: 1

La Conserva, Hnos. Mortes. Feien conserva a base de vegetals, carretera de Borriana.

Marbristes: 2

Gandia, c/ Ermita; Borillo, c/ Ermita.

Molins d'oli: 2

Fortuño *Cansalà*, c/ Joan Baptista Llorens; Chulvi, c/ Sant Vicent.

Exportadors de taronges: 34

Juan Hnos., carretera de Borriana; Lucien Boucher, carretera de Borriana; Vicente Vilar *el Monjo*, carretera de Borriana; García Gallén, c/ Estació; Sanz *el Puvill*, c/ Borriol; Puchol Gardell, c/ Estació; Fausto Feliu, c/ Cronista Traver; Usó Safont, c/ Pietat; Mesado,

Al fons, el magatzem de Bautista Nebot Albiol. En primer pla, *la Panderola*, 1 de setembre de 1963, últim dia de funcionament. Foto cedida per Maria López Monzó

c/ València; Eliseo Arrufat, c/ Sant Miquel; Cosecheros, c/ Ermita; Vicente Meseguer, c/ Vinaròs; Vicente i Bautista Arenós i Vicente Meseguer *els Mesegueros*, av. Cedre; Gerónimo Llop, c/ Tres Molins; Pascual Avellana, av. França; Ibáñez, av. França; Manuel Bonet, ctra. Borriana; Benjamín Beltrán, Estació; José Pascual Pesudo Manrique, Estació; Jaime Coll, Estació; Pascual Llorens *el Sanguí*, Estació; Parra Hnos., Estació; Manuel Colonques, c/ Cronista Traver; Vicente Costa Brossetes, Estació; Francisco i Manuel Llop, av. França; Antonio Trias, av. França; Ramón Ramos, av. França; Tomás Cabrera, av. França; Manuel Nebot, Estació *Panderola*; José Gumbau *Cablanc*, av. França; Arbona Rullan Bernat, av. França; Pascual Gil *Peretona*, av. França; Batalla, av. França; Serra, ctra. Borriana; Mallol Alberti Puigserder, ctra. Borriana.

TRES FASES DE LA CONFECCIÓ DE LA TARONJA

Triant al magatzem de Bautista Nebot Albiol. Foto cedida per Maria López Monzó

Empaperant al magatzem de Bautista Nebot Albiol. Foto cedida per Maria López Monzó

Encaixant al magatzem de taronges de Bautista Nebot Albiol. A la dreta, Bautista Nebot. Foto cedida per Juan José Rubert Nebot

DULERS⁷: 2

No encaixen ni en la indústria ni en el comerç, encara que sí en el temps que estem estudiant. Portar a col·lació els dulers és perquè aquest ofici tan peculiar (que recorde amb una certa nostàlgia de la infància) no caiga en oblit en les generacions venidores.

A Vila-real hi havia dos dulers, Miguel de Balanza i Camete. En la postguerra, en moltes cases es criava animals (en altres articles n'hem parlat), un dels quals era una cabra per a proveir-se de llet. El treball del duler era recollir aquestes cabres casa per casa i portar-les a pasturar al camp. El duler portava de la seua propietat un boc i alguna cabra, que solien anar proveïdes d'una esquella. Les cabres en sa casa, quan sentien l'esquella, eixien corrent del seu estable i s'unien al ramat. El mascle cobria les cabres i els amos tenien cabrits i, per descomptat, més llet.

A poqueta nit tornaven les cabres a casa. Cada cabra, en arribar al seu carrer, coneixia sa casa i com la porta estava oberta hi entrava corrents.

És possible que algun lector trobe a faltar algun nom que s'haja passat per alt, encara que com hem dit s'ha fet un treball de camp molt exhaustiu, molt comprovat; en cas que haja ocorregut, l'autor demana disculpes.

Hem deixat altres activitats sense anomenar, ja que amb això s'haguera fet molt llarg aquest article, com són: forns, botigues d'ultramarins, drogueries, carnisseries, sastreries, botigues de teixits, tavernes, bars, casinos, carboneries, confiteries, barberies, perruqueries, gelaters ambulants, llanterners, camiseres, etc., que de tot això tenia Vila-real l'any 1946.

⁷ *Duler*, pastor o guardià de la dula (conjunt dels caps de bestiar). *Diccionario de la Lengua Española*, Reial Acadèmia Espanyola.

Agraïments

A la Cooperativa Catòlica Agrària, AMVr, Juan José Rubert Nebot, Enrique Dobón Jordá, Manuel Font Canós, Pedro Bonet Mezquita, Bautista Carceller Ferrer, Ana Serrano Gil, Miguel Adsuara Cerisuelo, Pascual i Montiel Sancho Salvador, María López Monzó, Manuel Cubertorer Borillo, Leandro Adsuara Llorens, Pascual Manzanet Visiedo, Antonio Serra Mundina, Pascual Babiloni Renau, Antonio Ferriols Ventura, Manuel Broch Bustos, Vicente Año Ortells, Benito Llorens Cortés, Ricardo Gil Segura, J. Pascual Monfort Gil, Bautista García Mollá, Pascual Usó Ripollés, Javier Cenicerós Herreros, vicepresident de l'associació sociocultural Río Yalde, Castroviejo (la Rioja), Fernando Domingo García, Haro (la Rioja).

El meu agraïment a tots ells, que han aportat el seu granet d'arena per a construir aquest article.

6

Enric Forner i Valls

LA PRESENCIA DE VILA-REAL EN LA NARRATIVA DE VICENT USÓ

LA PRESENCIA DE VILA-REAL EN LA NARRATIVA DE VICENT USÓ

Introducció

De vegades, en els discursos narratius, el lloc on es desenvolupa l'acció sobreix del paper de mer escenari de la trama per assolir la funció de, diguem-ne, personatge principal. L'espai esdevé cabdal en el contingut de l'obra. Forma part de la substància bàsica que l'autor trasllada als lectors per commoure'ls els sentiments, l'única, difícil i legítima intenció de tot procés creatiu.

Aquest treball tracta d'analitzar-ne un cas, la presència i funció de la ciutat de Vila-real en l'obra narrativa de l'escriptor Vicent Usó, sense defugir els aspectes quantitius tan sovint rebutjats en l'anàlisi literària convencional.

Vicent Usó naix a Vila-real el 13 d'abril de 1963. Estudia a l'institut de batxillerat Francesc Tàrraga de la ciutat i es llicencia en Història Contemporània per la Universitat de València. Ha viscut des de sempre a Vila-real, on encara resideix i participa activament en la vida social i cultural de la població. El 1992 guanya el Premi Ciutat de Vila-real de narrativa d'aquell any. Des d'aleshores, la seua obra i el seu prestigi com a novel·lista no han parat de créixer fins al punt que actualment està considerat com un dels principals escriptors no només valencians sinó de tot el domini lingüístic. De fet, ha obtingut alguns dels premis més importants, com els Octubre, a València; el Fiter i Rossell, a Andorra; o el Ciutat d'Elx; i ha quedat dues vegades finalista del més prestigiós de tots, el Sant Jordi de novel·la, al Principat.

Material i mètode

Per a aquest treball s'han analitzat un total de 17 obres, que es recullen en la taula 1. El criteri d'inclusió que s'ha seguit és el següent: creació de ficció, publicada, amb un discurs narratiu que arribe a definir les coordenades espai-temps on es desenvolupa l'acció. Abastaria tant les novel·les (narracions de més de 50 fulls, publicades de forma independent, un total d'onze) com els relats curts (sis contes que s'han marcat amb una c al final del títol). N'exclou els treballs d'assaig, de divulgació, l'extensa obra periodística d'opinió i també les creacions en l'àmbit teatral o els guions per als mitjans audiovisuals. Cobreix un període de 17 anys, tant si atenem la data d'impressió —que va des de la publicació el 1993 de *La cançó de la terra estimada*, que obté el Premi Ciutat de Vila-real, fins a la publicació el 2009 d'*El músic del bulevard Rossini*, la segona que ha rebut el guardó de finalista del Sant Jordi—, com si considerem la data d'acabament

del text, del 1992 al 2008. L'any de finalització de l'obra, és a dir, el moment en què l'autor la dona per conclosa, s'ha obtingut de les anotacions en la mateixa publicació, quan hi constaven, o s'ha recaptat informació directament de l'autor, quan hi mancaven. El nombre de pàgines s'ha pres de l'últim full que conté text de l'autor, en la primera edició. S'han comptabilitzat metòdicament totes les citacions de la Vila. En el cas de l'obra *Les ales enceses*, però, hi figuren 3 citacions que no s'han considerat, atés que fan referència clara a la *Pobleta dels Frares*, topònim inventat del qual no s'ha pogut establir cap connexió amb la ciutat de Vila-real.

Obra núm.	Any finalització	Any publicació	Títol	Premi obtingut
1	1992	1993	<i>La cançó de la terra estimada</i>	Ciutat de Vila-real
2	1993	1995	<i>I en els arbres i en el vent</i>	Ciutat de Vila-real
3	1994	1996	<i>La mirada de Nicodemus</i>	Ciutat d'Elx
4	1996	1998	<i>Tan oberta com sempre</i>	Universitat Lleida
5	1996	1997	<i>Missatges (c)</i>	.
6	1997	2000	<i>Maig era un mes sense pluja</i>	.
7	1999	2002	<i>L'herència del vent del sud</i>	Fiter i Rossell, Andorra
8	2000	2000	<i>El bes (c)</i>	.
9	2000	2000	<i>Quadern de l'illa (c)</i>	.
10	2000	2001	<i>La taverna del Cau de la Lluna</i>	Ulisses, Castelló
11	2001	2002	<i>Crònica de la devastació</i>	Andròmina, València
12	2003	2003	<i>El nen de la mà esquerra (c)</i>	.
13	2004	2005	<i>Les ales enceses</i>	Finalista Sant Jordi
14	2005	2006	<i>Els inconvenients de la felicitat</i>	.
15	2006	2006	<i>La finca (c)</i>	.
16	2006	2007	<i>La fugida (c)</i>	.
17	2008	2009	<i>El músic del boulevard Rossini</i>	Finalista Sant Jordi

Taula 1. Relació de textos analitzats
Font: elaboració pròpia

Resultats

De bell antuvi deixem registrat en la taula 2 que, en sis de les obres de Vicent Usó, la ciutat de Vila-real juga un paper cabdal, a més de ser l'escenari on es desenvolupa l'acció, amb les acotacions i matisacions que se'n faran tot seguit. Això representa un percentatge sobre el total d'obres del 35%. Percentatge que s'eleva al 55% si considerem només les novel·les. Aquestes proporcions, ja per si mateixes molt altes, ens donen una mesura de l'impacte de la ciutat en la narrativa de l'autor, però es considera que encara s'han de ponderar atenent la particularitat més significativa de l'obra de Vicent Usó:

l'extraordinària variació de la seua creació literària. Pràcticament cada obra és un repte estrictament nou del procés creatiu, diferent de tot el que ha fet en el passat. Radicalment nova en la concepció, en les trames, en el registre lingüístic, en el tema. Tant és així que allò que es fa realment difícil és trobar constants al llarg de la seua obra narrativa. De fet, un dels pocs elements relativament comuns que s'ha pogut detectar és aquesta persistència i importància de la seua ciutat.

Dit tot això, podem mesurar, si es vol amb un indicador groller, la intensitat amb què es presenta el topònim. Només cal fer recompte del total de pàgines on apareix almenys una citació i posar-lo en relació amb el total de pàgines de cadascun dels textos. En general, la dada ens donarà una idea, un rastre, del pes que té en el conjunt de l'obra usoniana. Si relacionem aquest índex amb el total de l'obra examinada (un gruix de 1.961 pàgines), ens dóna una freqüència del 0,14. És a dir, la Vila apareix citada en una de cada set pàgines de l'obra completa, de mitjana.

En les obres primerenques –*La cançó de la terra estimada* i *I en els arbres i en el vent*– Vila-real juga un paper decisiu. Amb tot, l'índex de citació del topònim roman en un nivell moderat, semblant a la mitjana: 0,17 i 0,11, respectivament.

En *L'herència del vent del sud*, l'índex assoleix el 0,56, una citació cada dues pàgines de mitjana. La xifra dóna una idea molt clara del pes que juga la Vila en el conjunt de la novel·la. Un pes, val a dir, que es veurà reforçat pel caràcter coral de l'obra. Efectivament, el gran nombre de personatges i el marcat protagonisme col·lectiu acabaran configurant, retratant, el teixit social complet de la ciutat. En aquest cas, doncs, els indicadors quantitatius són ben concordants amb l'anàlisi qualitativa: és la novel·la d'Usó en què Vila-real juga una paper més important, si es vol al costat d'*I en els arbres i en el vent*. Les obres del final de la dècada dels 90 són les que mantenen l'índex en les magnituds més altes. A *L'herència del vent del sud*, de fet, ja l'havia precedida *Maig era un mes sense pluja*, una obra on la presència del topònim també és molt elevada: el 0,31. És a dir, que ens trobem el topònim en una de cada tres pàgines.

A continuació, s'obri un període en què l'autor escollirà altres coordenades geogràfiques, de vegades inventades i en algun cas volgudament indefinides. Una estratègia que té com a objectiu dibuixar un espai universal: el cas més paradigmàtic és la *Crònica de la devastació*, el més bell al·legat contra la guerra que s'ha escrit mai en llengua catalana.

Després, en la segona meitat de la primera dècada del segle XXI, tornarà a emergir la Vila, ara amb uns índexs més moderats: el 0,19, una de cada cinc pàgines, en el cas d'*Els inconvenients de la felicitat*, o un discret 0,8, una vegada cada dotzena de pàgines, en l'última obra que hem pogut fruir, *El músic del bulevard Rossini*.

Any finalització	Títol	Nombre citacions	Pàgines de l'obra	Índex citacions/pàg.
1992	<i>La cançó de la terra estimada</i>	11	63	0,17
1993	<i>I en els arbres i en el vent</i>	6	53	0,11
1994	<i>La mirada de Nicodemus</i>	0	267	
1996	<i>Tan oberta com sempre</i>	0	173	
1996	<i>Missatges (c)</i>	0	2	
1997	<i>Maig era un mes sense pluja</i>	55	179	0,31
1999	<i>L'herència del vent del sud</i>	184	327	0,56
2000	<i>El bes (c)</i>	0	2	
2000	<i>Quadern de l'illa (c)</i>	0	11	
2000	<i>La taverna del Cau de la Lluna</i>	0	221	
2001	<i>Crònica de la devastació</i>	0	156	
2003	<i>El nen de la mà esquerra (c)</i>	0	2	
2004	<i>Les ales enceses</i>	0	243	
2005	<i>Els inconvenients de la felicitat</i>	12	63	0,19
2006	<i>La finca (c)</i>	0	1	
2006	<i>La fugida (c)</i>	0	10	
2008	<i>El músic del bulevard Rossini</i>	15	188	0,08
Total		283	1961	0,14

Taula 2. Citacions de la Vila. Font: elaboració pròpia

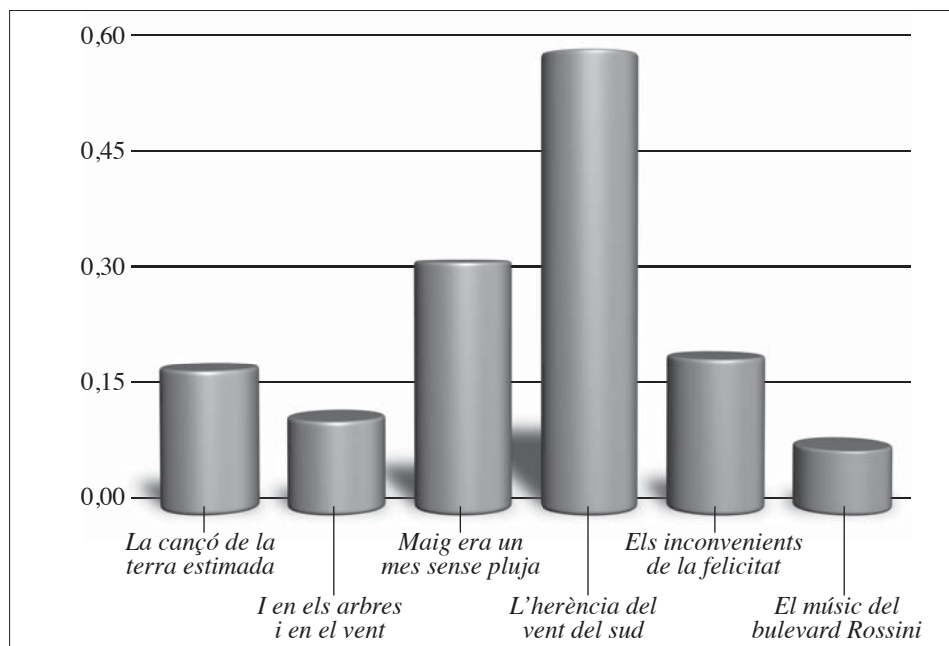

Figura 1. Índex de citacions de la Vila per pàgina. Font: elaboració pròpia

Fem, però, una repassada diacrònica al tractament de la ciutat, en termes estrictament qualitatius. Comencem per les obres que hom anomena de joventut, període, al meu parer, de molt curta durada, ja que *La mirada de Nicodemus* –la tercera de les novel·les que publica– ja revela clarament un escriptor madur.

Ja en el seu debut literari, *La cançó de la terra estimada*, Usó situa l'acció a Vila-real, la recreació de la qual queda palesa tant en el rerefons històric que sustenta la ficció com a través d'alguns passatges en què descriu elements ben notoris de la ciutat. Un propòsit que, en l'edició original, feta per l'Ajuntament de Vila-real, queda clar des de la portada, on un gravat de Carles Abad reproduceix el Passeig de l'Estació, un dels carrers més notoris i més bells de la ciutat, que Vicent Usó descrivia així:

Davant meu s'estenen trenta-vuit anys de separació d'aquesta vila entranyable. Reconec vagament el caire modernista dels magatzems pròxims però, a hores d'ara, ja no sóc capaç d'esbrinar quina part dels meus records són certs. Dirigisc els meus passos pel passeig que aboca directament a l'eixida posterior de l'estació. Dues voreres inacabades i un asfalt desconxat, escortats per dues filades d'aurons entrellaçats, em condueixen a les entranyes de la vila. Camine paladejant cada detall com el viatger encuriosit que escorcolla amb mirada febril cada pedra, cada signe. No reconec res, d'aquesta avinguda burgesa de cases amb jardinet. I esclate en un plor desesperat, mentre m'aborda aquesta por inseparable, materialitzada en un agulló dolorós que em travessa de nou l'estómac. Tanmateix, no he vingut a plorar, sinó a donar-li compliment a la promesa.

Remarquem que, en aquesta primera obra, la ciutat ve indicada amb el substantiu en minúscula, amb el nom comú, tot i que amb l'article determinatiu. Respon a una Vila-real descrita en la seua realitat, però que no se cita amb el topònim específic, potser perquè aleshores ja batega en l'autor novell la idea de parlar del món, quan parla de la seua ciutat, de transcendir l'esfera local, perquè ja albira que els sentiments i les passions humanes tenen un fons comú que traspassa contrades i centúries.

La consideració de Vila-real com un dels paisatges preferits on ubicar les seues històries és una constant en la carrera literària de Vicent Usó, ja ho hem dit. La Vila no és únicament un teló de fons davant del qual té lloc l'acció de cada novel·la, sinó que, a través del text, s'intueix la devoció que l'autor sent pel seu poble, la intenció d'eleva-lo a través de la prosa acurada dels seus textos a categoria d'icona literària, com bé va descobrir el primer alcalde democràtic de la ciutat després del franquisme, Batiste Carceller, que escrivia (2005): "*La cançó de la terra estimada* era un encuentro sentimental, y en el fondo, un canto al pueblo que le vió nacer."

La segona novel·la, *I en els arbres i en el vent*, encara incideix més a ressaltar la importància literària de Vila-real. L'obra és, de fet, no sols un homenatge al seu avi –llaurador vila-realenc i maquinista durant molt de temps de la sènia de Sant Gil– sinó

Figura 2. Passeig de l'Estació (fotos: eforner)

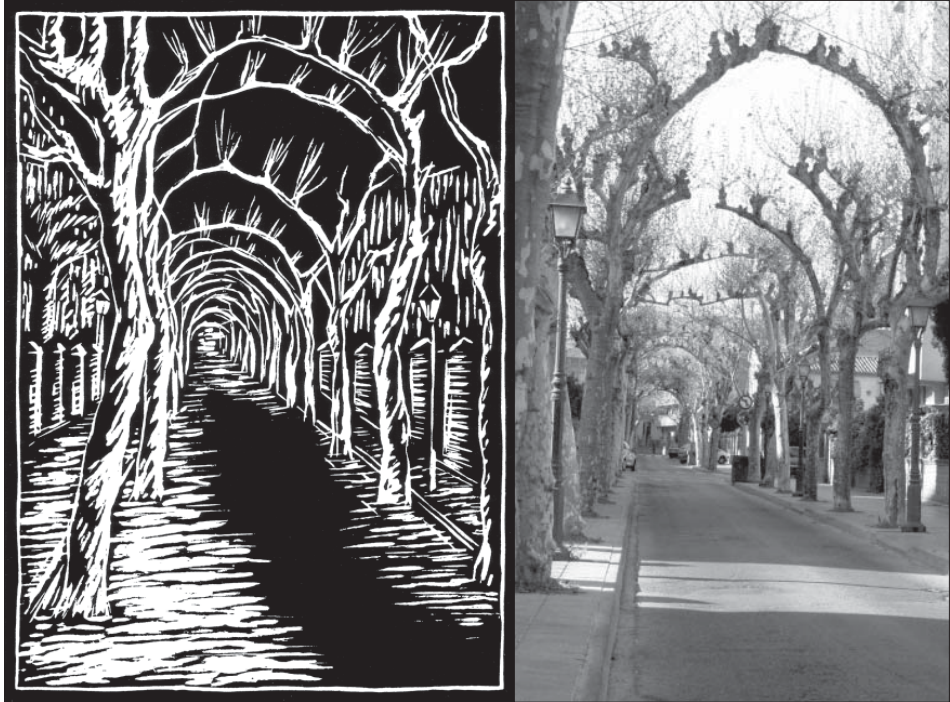

Figura 3. Passeig de l'Estació (gravat: Carles Abad; foto: eforner)

per extensió a tots els llauradors de la ciutat que, amb el seu esforç, van fer possible el creixement econòmic de la població durant el segle XX. Com en el cas anterior, Vicent Usó immortalitza, a través de la literatura, edificis singulars, com la sènia de Sant Gil, o camins rurals, com la Senda de Pescadors:

Des de l'estret camí que agermanava la Senda dels Pescadors amb el maset que acabàvem de visitar, la sènia de Sant Gil era només una torreta menuda i blanca, amb ulls de vidre i cresteria d'obra en els angles, que emergia d'un cos verd de pins i de figueres, un vestit vegetal que protegia de les mirades indiscretes la pell terrosa, aspra, fargada de pedra grossa, d'arena i d'aigua, dels seus murs, assaonada per les llargues matinades de fràgil rosada i les nits d'aiguatges delerosos dels estels repenjats per damunt de les figueres; una estructura que coronaven fileres de teules morisques cansades d'exposicions inacabables a la solana de l'estiu i al plovisqueig tímido de l'hivern.

A més de les descripcions de llocs del terme de Vila-real, destaquen també dos aspectes d'aquesta novel·la: d'una banda, la recreació d'usos i costums tant rurals com de la vida quotidiana i, de l'altra, la recuperació d'una part del llenguatge agrícola en vies de desaparició. En aquest sentit, el crític Jordi Serriols escrivia en *Exàgono* (1996) el paràgraf següent:

Vicent Usó ha fet una lloable recuperació d'aquell vocabulari agrícola que està desapareixent al temps que desapareixen els llauradors de veritat. Noms d'eines, parts de la finca, canalitzacions, malalties dels arbres, topònims del nostre terme, apareixen amb naturalitat en la narració.

D'aquesta manera, no és agosarat afirmar que *I en els arbres i en el vent* és un sentit homenatge a la terra on va nèixer i al lloc on va passar la infantesa, una època de la vida que, com manifestarà més tard Vicent Usó –entrevistat per Ester Pinter (2003)–, “és l'única pàtria per la qual val la pena lluitar”.

Es remarca que, en aquesta novel·la, Vila-real ja assoleix la forma definitiva amb què apareix citada al llarg de tota l'obra usoniana: la Vila. Amb majúscula, com el que és, un topònim.

En aquest període de textos primerencs, la ciutat de Vila-real apareix com un espai físic i precís, un paisatge conegut i estimat, una translació directa de la ciutat real que va íntimament lligada a la substància de la narració. Com fa Jesús Moncada amb Mequinensa. I, si no apareix citada amb el topònim complet, no és perquè l'autor el defuja, temorenc de les reaccions dels convilatans, com feia Miquel Llor amb el Vic de la *Ciutat del Sants* o Clarín amb l'Oviedo trasmutat en *Vetusta*. L'objectiu és, al contrari, enaltir-la literàriament, a la manera d'Espriu, que també converteix Arenys en Sinera, un topònim que s'ha convertit en una de les icones fonamentals de la poètica catalana.

Amb *Maig era un mes sense pluja* s'inicia una nova etapa, en la qual es completa la conversió de la ciutat de Vila-real en un referent, en un indret que transcendeix el seu propi espai i esdevé universal, com passa amb el paradigmàtic Macondo de Gabriel García Márquez. En aquesta novel·la, Vicent Usó dóna entrada també, per primera volta, a un recurs que després serà àmpliament utilitzat en la seua obra: la recreació lliure de la ciutat de Vila-real. Una estratègia que, partint de la ciutat real, li permet, quan convé al discurs narratiu, inventar espais i edificis:

La façana de la casa que cercava Margarida romanien en ombres de feia hores. Els pisos, ja se sap, condemnaven els carrers a l'ombra perpètua. I era així, ombrívola, com millor se n'apreciava la decadència. La calç esquerdada, les taques de florit, el rovell a les reixes, volien dissimular que aquella havia sigut, temps enllà, una de les mansions més importants de la Vila. Era un casalici gran, cantoner, de dues plantes, com hi havia pocs, encara ara. Una casa que mai no havia somiat posseir i que encara no era capaç d'imaginar-s'hi ocupant.

Vicent Usó dóna així un gir a la Vila-real concreta per elevar-la a model literari d'una ciutat, d'un país i d'una època. No sols en el tractament literari sinó també a l'hora d'identificar-la. I, per fer-ho, sap traure partit del feliç encert que, en el cas del mot compost *Vila-real*, el topònim incloga el genèric, el substantiu que, en gairebé totes les llengües

Figura 4. Plaça de la Vila (fotos: eforner)

romàniques, i també en la nostra, defineix els nuclis de població: la vila. Així, desposseït el topònim de l'adjectiu que indica la seua adscripció a la corona, queda convertit en un referent de qualsevol poble, de qualsevol ciutat, en una Vila genèrica i universal. Potser l'objectiu d'Usó és recordar-nos que, a la fi, les raons bàsiques dels fets, les actituds o les passions que mouen els personatges –i també a nosaltres, els lectors– no són molt diferents d'una Vila a una altra. Que la distància geogràfica o temporal és un miratge, que estem pastats amb el mateix fang i ens mouen els mateixos instints elementals. I que això era així en una polis grega i ho és encara en una vila actual situada a l'altra punta del Mediterrani. Que és possible que Homer ja ho va explicar tot, com li agrada dir a l'autor (Usó, 2002c), però que resulta legítima, tanmateix, l'ambició dels creadors actuals de tornar a repetir la contalla. També des de Vila-real, des de les circumstàncies històriques del moment, i amb la intenció de fer-la de nou intel·ligible a tothom, amb independència de la vila que habite o del segle que transite.

La presència de Vila-real en l'obra de Vicent Usó, però, no es limita al caràcter de marc geogràfic o d'evocació de maneres de viure en vies d'extinció, com ja hem analitzat, sinó que abasta també la seua història. De fet, *L'herència del vent del sud* no és sinó una ampliació més ambiciosa dels propòsits que hi havia latents en la seua primera novel·la, *La cançó de la terra estimada*. Ara, a través d'un argument més complex, que se sustenta en la coralitat, intenta entendre i fer entendre als lectors com era la vida a la ciutat on va nàixer durant els anys de la postguerra. Amb un afegit: la recreació lliure de la ciutat li permet abastar una universalitat que fa que la Vila esdevinga un símbol perfectament vàlid per a explicar aquella època. La llibertat de què fa ús, però, no limita el fet que les arrels de la novel·la s'endinsen profundament en la ciutat de Vila-real. De fet, en el text resulten plenament identificables alguns llocs i, sobretot, alguns fets clau de la història recent de la ciutat. Un dels més rellevants fa referència a les inquietuds de la burgesia agrícola de la Vila-real de l'època, que, arran de les gelades que van arruïnar durant uns anys la producció taronjaire, va començar a plantejar-se la diversificació dels interessos econòmics i, de retruc, l'aparició de la indústria del taulell que ha sustentat durant tants anys l'economia de la ciutat.

A menor escala, *Els inconvenients de la felicitat*, que es podria considerar una extensió de *L'herència del vent del sud*, amb la qual comparteix alguns personatges, també reflecteix alguns aspectes (ara centrats uns anys més tard) de la vida quotidiana de la Vila-real del franquisme. Finalment, s'ha de fer notar la ubicació a la Vila de la seua última novel·la, *El músic del bulevard Rossini*. Aquesta obra ens presenta una ciutat ja plenament actual, sotmesa als nous reptes que planteja l'arribada massiva d'immigrants. La identificació no sols és evident per la referència toponímica –novament *la Vila*– sinó que es plasma en la descripció d'alguns edificis emblemàtics de la ciutat, com ara l'Auditori Municipal. Així ho reconeix el crític Vicent Sanz:

Rossini és un nom amb unes clares ressonàncies musicals i serveix a l'autor per llançar un ham al lector cosmopolita i atraure'l cap a aqueixa petita ciutat que és la Vila, transposició literària de Vila-real, que és l'escenari per antonomàsia de les ficcions d'Usó i que al meu entendre ocupa un lloc destacat en la concepció del món que transmeten les seues novel·les. La Vila és sempre aquesta projecció d'una ciutat valenciana real i això, en la ploma d'un dels seus fills escriptors que hi professa una vinculació personal com possiblement només s'entenga en aquestes latituds, confereix a la història contada una especial caracterització.

Conclusions

En definitiva, Vicent Usó ha convertit la seua ciutat natal en un dels pilars fonamentals de la seua narrativa. I més encara: en un argument literari de primer ordre, en un lloc que ultrapassa la realitat i esdevé mític, universal. Un factor que, unit a la gran projecció de les seues obres i a la gran consideració que mereixen per part del públic, de la crítica, dels mitjans de comunicació i de l'àmbit acadèmic, ha contribuït a promoure la coneixença de la ciutat més enllà dels seus límits i, encara més, a fer créixer el seu prestigi.

En segon lloc, es pot afirmar que aquesta intensa presència de la ciutat en les seues obres, en el 55% de les seues novel·les i en el 35% del total de les seues creacions narratives, és un dels pocs trets que es repeteixen en el conjunt d'una obra literària que es caracteritza per una extraordinària varietat i originalitat.

Finalment, es pot apreciar una transformació diacrònica en l'ús literari de la ciutat. Si, en les primeres obres, la Vila es presenta com una mera descripció de la Vila-real concreta i precisa, a partir de *Maig era un mes sense pluja* i *L'herència del vent del sud*, s'observa un procés d'idealització o fins i tot, quan li cal, de recreació d'escenaris físics sense connexió amb la realitat vila-realenca, fins a esdevenir un model, una recreació de la ciutat literària per excel·lència: la Vila.

Agraïments

Agraesc a l'escriptor, Vicent Usó, l'accessibilitat i la diligència amb què ha atés les consultes i ha subministrat les dades sol·licitades.

Bibliografia

- CARCELLER, B., “La cançó de la terra estimada”, *Mediterráneo*, 3 de maig de 2005.
- PINTER, E., “Escric perquè les preguntes m’anguniegen”, *Avui* (Suplement Cultural), 13 de febrer de 2003.
- SANZ, V., “El músic del bulevard Rossini”, *Triticària*, bloc personal (<http://vicentsanz.wordpress.com/>), 9 de setembre de 2009.
- SERIOLS, J., “El món de les lletres: I en els arbres i en el vent”, *Exàgono*, abril-juny 1996, p. 25.
- USÓ, V., *La cançó de la terra estimada*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real, 1993.
- *I en els arbres i en el vent*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real, 1995.
 - *La mirada de Nicodemus*, Eliseu Climent i 3i4, València, 1996.
 - “Missatges”, dins *Ciutadella i altres contes*, La Busca, Barcelona, 1997.
 - *Tan oberta com sempre*, Pagès, Lleida, 1998.
 - *Maig era un mes sense pluja*, Pagès, Lleida, 2000a.
 - “El bes”, dins *Mediterráneo. Cuadernos*, Castelló, 13 de febrer de 2000b.
 - “Quadern de l’Illa”, dins *Islas Columbretes. X Aniversario de la Reserva Marina*, Ministeri d’Agricultura, Pesca i Alimentació i Ajuntament de Castelló, Castelló de la Plana, 2000c.
 - *La taverna del Cau de la Lluna*, Tàndem, València, 2001.
 - *L’herència del vent del sud*, Columna, Barcelona, 2002a.
 - *Crònica de la devastació*, Eliseu Climent i 3i4, València, 2002b.
 - “pròleg” dins de Colonques, J., *Sang i fetge*, Brosquil, València, 2002c.
 - “El nen de la mà esquerra”, dins *El País: Quadern*, València, 1 de maig de 2003.
 - *Les ales enceses*, Proa, Barcelona, 2005.
 - *Els inconvenients de la felicitat*, Bromera, Alzira, 2006a.
 - “La finca”, dins *El País. Quadern*, València, 23 de febrer de 2006b.
 - “La fugida”, dins *Portal de Cerdanya. Relats dels Pirineus*, Proa, Barcelona, 2007.
 - *El músic del bulevard Rossini*, Proa, Barcelona, 2009.

Vicent Gil Vicent

CONSELL DE GUERRA SUMARÍSSIM 213-V-38: MANUEL EIXEA VILAR

Tribunal d'un consell de guerra

CONSELL DE GUERRA SUMARÍSSIM 213-V-38: MANUEL EIXEA VILAR

El coronel de la República Manuel Eixea Vilar va ser afusellat, a les vuit del vespre del 15 de juliol de 1939 en el camp de tir de Paterna. Un colp de gràcia certificava la mort d'un militar que s'havia destacat per la seua fidelitat a la Constitució i la República. La història es va oblidar d'ell; car, havia estat condemnat a mort per Franco acusat de ser “autor de un delito consumado de rebelión militar”. Per això, durant els anys del franquisme la seua història va ser silenciada. La transició i la democràcia mai s'han preocupat per recuperar la seua memòria¹.

L'any 1983, Carles Vilar em va cridar l'atenció sobre Manuel Eixea. Tots els testimonis orals d'aquells que el van tractar personalment el retraten com a “home culte i militar instruït” —la seua biblioteca, confiscada l'any 1939 a la seua casa de camp de Vila-real, confirma la seua extensa cultura. Tots els que el van conèixer el descriuen amb paraules elogioses i recalquen, d'entre les seues moltes qualitats, el seu “sentit fi d'humor” i, sobretot, del “deure” i la “fidelitat a la paraula donada”.

Certament el bagatge i el balanç de la seua vida en un període tan problemàtic i controvertit com el de la Guerra Civil (1936-1939) són el d'una personalitat amb idees clares sobre el compromís que l'any 1936 tot militar tenia “por juramento” amb la defensa de la Constitució i la República:

Nuestro deber como militares es la defensa de la Constitución y del Estado

Manuel Eixea Vilar, amb distintiu de tinent coronel, 1935. Col·lecció particular

¹ Al llarg dels anys he anat recollint testimonis de tot tipus (orals, escrits, gràfics) sobre el “comandant”, per a uns, o el “càpita”, per a altres. L'any 1999 vaig dedicar-li un article, “Manuel Eixea Vilar: un militar al servei de la Constitució i la República”, *Cadafal*, maig, 1999. L'escrit va tenir un cert ressó, com es pot comprovar amb l'apropiació que, sense citar autoria i font, es fan d'ell en enciclopèdies digitals o biografies i articles sobre la Guerra Civil de 1936-1939, que corren per Internet. Al fil d'aquell article, es publica avui el Consell de Guerra (Procedimiento Sumarísimo) amb què es va justificar legalment l'assassinat del coronel Eixea. Aquest sumaríssim és un dels “papers valencians” expoliats als arxius valencians i perdut, oblidat (silenciat) o pendent de catalogar (o censurar) i digitalitzar entre la paperassa de l'Arxiu General Militar de Madrid.

Republicano y la de sus legítimos representantes. (Manuel Eixea, 23 de novembre de 1936)

Investigar la Guerra Civil no és feina fàcil, i menys encara explicar els motius que van dur a molts militars com Eixea a restar fidels a la República. Encara avui, malgrat la Llei de la memòria històrica, la consulta de molts arxius, imprescindibles per a tractar de determinar raons i fets d'aquella guerra, són inaccessibles als historiadors.

L'any 2011 poques coses han canviat a l'hora d'investigar en els arxius de la repressió. Les travetes són les mateixes que fa vint-i-tres anys; això sí, justificades ara amb una interpretació escarransida de la Llei de protecció de dades de dubtosa legalitat. Quan vaig encetar el treball de recerca l'any 1988, vaig tenir l'estranya sensació que la meua tasca podia arribar a ser en certa manera inútil, i el meu atreviment estèril. La mateixa sensació tinc avui quan demane, sense èxit, còpia digitalitzada de qualsevol document dels arxius de la repressió. El silenci administratiu, malgrat la seua il·legalitat, és pràctica quotidiana en certs arxius, tot i que, pel seu caràcter històric, la documentació ja està desclassificada i és pública. Per aquestes raons, les dades que s'aporten en aquest text són incompletes. Manquen noms, testimonis i acusacions del consell de guerra amb el qual es va justificar l'assassinat del coronel Eixea, l'1 de juliol de 1939.

Full de serveis i expedient personal del coronel Manuel Eixea Vilar

Les recerques del full de serveis d'Eixea en l'Arxiu General Militar d'Àvila han estat infructuoses. Per la qual cosa, l'expedient personal del coronel s'ha reconstruït a partir de l'atestat del primer interrogatori al qual va ser sotmés la matinada de l'1 i el 8 d'abril del 1939 pel SIPM del Destacament Especial de València de la Falange Española de las JONS i de les testificacions i informes recollits en el consell de guerra que se li va seguir per "rebelión militar". Aquesta informació s'ha contrastat amb els testimonis orals d'aquelles persones que el van conèixer.

Fill de Manuel Eixea Pitarch i Francisca Vilar Nebot, Manuel-Segundo Eixea Vilar, va néixer el 13 d'agost de 1881 al carrer de la Cova Santa, núm. 12. Va ingressar en l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo el 28 d'agost de 1898, d'on va eixir, tres anys després, amb el grau de segon tinent. La seua primera destinació va ser Barcelona, després el Marroc. D'aquesta època de la seua vida de "militar africanista" li va quedar el seu posar militar. En el record de Carles Vilar, "don Manuel, com nosaltres li deiem, vestit d'uniforme amb la seua estrella de huit puntes i quasi sempre el monocle a l'ull era una figura atractiva. No molt alt. Un cap molt pres del sol. Aspecte militar molt acusat. El cap pelat i un xicotet bigot" (3 de novembre de 1983).

Posteriorment, va passar a l'Escola de Guerra, on es va diplomar en Estat Major. Destinat a Castelló, fou ascendit a tinent coronel l'any 1933. El 1934 va ser requerit per la Unió Militar Republicana Antifeixista (UMRA), que havien fundat companys de la seua promoció destinats a Madrid.

En situació de disponible, a València fou agregat al Regiment Otumba des de desembre del 1935. Al juliol de 1936, va comandar la primera columna de vehicles blindats que van eixir de València per a la defensa de Madrid, que es va anomenar Eixe-Uribes.

Afiliat al Partit Comunista d'Espanya (PCE) l'agost de 1936. Ascendit a coronel per la defensa de Guadarrama el 23 d'octubre de 1936. Oficial de l'Estat Major del general Miaja a les ordres de Vicente Rojo i de Francisco Frigola Noguera. Un dels responsables de la militarització de les milícies comunistes i socialistes del Cinqué Regiment, embrió de l'Exèrcit Popular de la República, al novembre de 1936.

El general Vicente Rojo. Arxiu Històric del Partit Comunista d'Espanya

Cap de les columnes motoritzades Uribes-Peire, Riquelme, Leal núm. 3, de l'Exèrcit de Maniobra en el front de Terol i del I Cos de l'Exèrcit Popular i del XIX Cos de l'Exèrcit de Llevant l'agost de 1937. Destituït per discrepàncies amb els assessors soviètics (*comisarios*) i per suposades simpaties amb el POUM el febrer de 1938

(testimoni Carles Vilar) comandant de la 81 Brigada Mixta a Sogorb-Viver, en substitució del tinent coronel Sánchez-Rojas. Oficial d'Estat Major del XVII Cos de l'Exèrcit en la zona Sogorb-Sagunt l'abril de 1938. Comandant militar de Castelló des del 21 d'abril al 13 de juny de 1938. Oficial de l'Estat Major del Ministeri de Defensa, situat a València. Cap de la secció d'Operacions de la línia X-Y-Z per a la defensa de València.

President de la Comissió Interprovincial per a l'Evaquació dels càrrecs polítics i militars “imprescindibles y de difícil sustitución” a Alacant, des del 2 de febrer fins al 22 de març de 1939. Nomenat comandant militar de Tarancón el 23 de març (el seu nomenament “queda en suspenso” el dia 28).

Responsable de l'evaquació dels càrrecs polítics i militars de la República. Pareix ser que el 30 de març, el PCE el considera pròxim a la Junta de Casado i el lleva de les llistes d'evaquats del Comité Internacional i de les dels governs de França i de la Gran Bretanya.

El Consell de Guerra 213-V-38

El novembre de 1936, en el primer any de la guerra, quan els militars avalotats creien que prendrien Madrid en pocs dies, es van donar, previsorament, les normes legals necessàries per a establir una sèrie de consells de guerra que servien per a restablir la normalitat jurídica. Aquestes normes són les que van regir a Morella des del 4 d'abril de 1938, a Castelló des del 14 de juny del mateix any i a València, des del 30 de març de 1939.

En aquestes disposicions s'establia que els consells de guerra constituïts permanentment havien d'estar formats per un president, de la categoria de cap de l'Exèrcit o de l'Armada; tres vocals, de la categoria d'oficial; un assessor jurídic, del Cos Jurídic Militar o de la Marina, lliurement designats pel general en cap de l'Exèrcit. El càrrec de defensor, l'havia d'exercir sempre un militar.

El coronel Manuel Eixea fou detingut la matinada de l'1 d'abril pel Destacament Especial de València de la Falange Española de las JONS. El 5 d'abril, en una roda de reconeixement fou denunciat per un brigada del seu regiment “como sublevado a principios de la revolución marxista”. El 8 d'abril va passar a la Secció d'Interrogatoris. Tancat a les presons militars de la Caserna de Montolivet.

Del 13 de maig a l'1 de juliol va ser sotmés a consell de guerra, Procediment Sumaríssim 213-V-38. Es va dictar sentència l'1 de juliol. Processalment, el consell de guerra del coronel Eixea no va oblidar cap tràmit. L'auditor va donar l'ordre de procedir

amb l'expedient. Es va nomenar el consell de guerra. El ponent va demanar testimoni escrit a l'acusat, es van presentar les declaracions indagatòries. Es va nomenar com a defensor un oficial d'armes. Es van demanar atestats i informes. El fiscal va presentar-los com a proves i va exigir la màxima pena d'acord amb les condemnes previstes i penades pel Codi de Justícia Militar, referides al delictes d'adhesió a la rebel·lió militar. Es va dictar sentència de mort. L'auditor va consultar la sentència al general en cap de l'Exèrcit de Llevant. Es va remetre a l'assessor jurídic del Quarter General de Franco. Allí, la sentència es va fer executòria amb el "enterado de S.E. el Jefe del Estado" i es va remetre al "Juez de Ejecuciones de esta Plaza (València) para urgente cumplimiento de la sentencia".

El coronel Manuel Eixea Vilar fou condemnat a mort "en concepto de un delito consumado de rebelión militar". Paradoxalment, l'article 237 del Codi de Justícia Militar amb el qual es va assassinar el coronel Eixea diu textualment:

Son reos de delito de rebelión militar los que se alcen en armas contra la Constitución del Estado republicano, contra el Presidente de la República, la Asamblea Constituyente, los Cuerpos Colegisladores o el Gobierno Constitucional y legítimo, siempre que lo verifiquen concurriendo alguna de las circunstancias siguientes: 1º. Que estén mandados por militares o que el movimiento se inicie, sostenga o auxilie por fuerzas del Ejercito...

Processats en un consell de guerra, publicada per *Semana*, 1940

La "rebelión militar" del coronel Eixea

El dia 18 de juliol, arribaren a València el general González Carrasco i el comandant Bartolomé Barba, cap de FUME. Per encapçalar la insurrecció militar de la III Divisió de València, Albacete i Múrcia. El 19 de juliol, a les 11 del matí, s'havia

d'iniciar el colp d'estat a València. A aquesta hora, el general González Carrasco havia de dirigir-se a l'edifici de Capitanía General, on exigiria al governador militar Martínez Monje la seua adhesió al moviment o, en cas contrari, que declinara el comandament. Davant de Capitanía, en la seu de la Dreta Regional Valenciana (DRV), hi havia apostats cinquanta militars i milícies armades de la DRV per tal de donar suport a l'acció des de l'exterior. No obstant això, González Carrasco decidí en el darrer moment, possiblement impressionat pel fracàs de Goded a Barcelona, ajornar la insurrecció. No era aquesta l'única decepció que esperava als militants de la Dreta Regional compromesos amb la trama. Lluís Lúcia havia aprovat el compromís colpista del seu partit, tot i que remetia el mateix dia 18, des de Benicàssim, un telegrama al Govern anunciant el seu acatament del poder legalment constituït. La confusió s'apoderava, per tant, de tots aquells compromesos amb la conspiració, foren civils o militars.

El general de la divisió, Martínez Monje, mantingué una actitud ambivalent. Proclamà la fidelitat a la República i ordenà que les tropes s'aquarteraren. Els coronels dels diversos regiments l'obeïren, excepte Juan Muñoz García, del Regiment de Cavalleria Lusitania, núm. 7, i Leopoldo Gómez de Nicolás, del d'Infanteria Guadalajara núm. 13, que restaren a les casernes amb les unitats a mig camí de la revolta. De sotamà, els oficials de FUME conspiraren per convertir l'aquarterament en revolta, i els de l'UMRA, per col·lapsar les seues intencions, sobretot el comandant Jesús Pérez Salas i els capitans Antonio Sierra Granche i Manuel Uribarry Barutell.

El tinent coronel Manuel Eixea, malgrat el protagonisme que els testimonis del seu consell de guerra li donen:

... sublevado a principios de la revolución marxista en dicho Regimiento" (agent del SIPM, Cristobal Miravet Redó, 1939, abril, 8. València); "de ideología izquierdista, contribuyó con su conducta en el Regimiento cuando estalló el Glorioso Movimiento al fracaso del mismo en unión del coronel Velasco y Teniente Coronel Pérez Salas (teniente coronel d'Infanteria Joaquín Pacheco Santana, 1939, maig, 10. València)

es va mantenir prou al marge. De fet, no tenia cap tipus de comandament —" el citado prestaba sus servicios como agregado al Regimiento de Infanteria de Otumba en esta plaza por ser disponible forzoso el 17 de julio de 1936" (comandant jutge instructor, 1939, maig, 29. València).

En aquestes condicions, el Govern decidí enviar-hi una junta delegada, presidida per Martínez Barrio i integrada per Ruiz Funes, Echevarría i Esplá. La Junta, amb jurisdicció sobre València, Alacant, Castelló, Albacete, Múrcia i Conca, tindria com a objectiu principal esclarir la situació de la guarnició i evitar el possible vessament de sang, i també evitar el buit de poder que en altres llocs, a Barcelona especialment, havia estat cobert per la CNT.

En ambdós objectius fracassaria estrepitosament la Junta Delegada. En primer lloc, perquè el germen d'un poder alternatiu s'havia constituït ja a València abans de la seua arribada, el dia 21 de juliol. La resposta popular a l'aixecament a València s'havia concretat, des del mateix dia 19, en una vaga general que paralitza la ciutat i la seua rodalia i en la constitució del corresponent Comitè de Vaga pels partits del Front Popular. Els sindicats controlaven la situació, organitzant els serveis mínims i posant en marxa les primeres milícies armades, el comandament de les quals seria assumit aviat pel capità de la Guàrdia Civil Manuel Uribarry.

El dia 22, el Comitè de Vaga decidia crear el Comitè Executiu Popular (CEP), nou poder de fet que se sobreposava a les indecises i vacil·lants autoritats republicanes i que es veuria immediatament reforçat amb la incorporació de la CNT. Tot i que la coexistència de la Junta Delegada i el CEP determinava una situació de doble poder en la qual ambdós organismes s'ignoraven mútuament, pretenent cada un per a si mateix el control i la direcció dels esdeveniments. La Junta Delegada exigia la dissolució del CEP i la fi de la vaga, pretensions que només eren abonades pel PCE i per Izquierda Republicana, mentre que la resta de les forces polítiques i sindicals integrades en el CEP rebutjava aquelles exigències. Simultàniament, el mateix Comitè ordenava assetjar els quarters i llançava un ultimàtum perquè aquests obrien les portes abans de l'1 d'agost.

En aquest context sortiria definitivament reforçat aquell que aconseguiria solucionar d'un colp el problema dels militars. El dia 24, els quarters de Sant Doménec i d'Artilleria obrien les seues portes i feien ostensible la seua fidelitat a la República. L'endemà partia cap a Terol una columna integrada, tal i com havia exigít la Junta, per guàrdies civils i milicians en la proporció de tres a un. A l'altura de la Puebla de Valverde, els guàrdies mataren els milicians i es passaren a l'enemic. Era, sens dubte, un colp dur per a la política de la Junta. Com també ho foren els rumors que circulaven a l'entorn de possibles aixecaments en el quarter de Cavalleria i en el de Sapadors de Paterna. El dia 29, en aquesta darrera caserna, un grup de suboficials sota la direcció del sargent Fabra aconseguí impedir la insurrecció, i, després d'un breu enfrontament en el qual moriren tres persones, detingué alguns oficials compromesos. L'endemà, el general Martínez Monje féu pública una nota en la qual es confirmava la fidelitat a la República i es comunicava la fi de l'aquarterament. El mateix dia, el tinent coronel Manuel Eixea eixia cap a Madrid al front d'una columna formada per una bateria d'artilleria, militars i milicians socialistes i comunistes.

Tot i això, els regiments d'infanteria i cavalleria no obeïren, i la nit de l'1 d'agost nombrosos milicians van assaltar les casernes de Cavalleria i Infanteria de l'Albereda. Després de diverses hores de continus tiroteigs, emprant cotxes blindats preparats en els tallers de la Unión Naval de Levante i amb la col·laboració dels guàrdies d'assalt, els milicians aconseguiren ocupar els quarters.

Madrid, Gran Via, 1936. Arxiu Històric del Partit Comunista d'Espanya

Per tal d'apaivagar els rumors que arribaven a Madrid d'aquests aixecaments militars, Eixea serà rebut amb tots el honors i publicitat “en la Estación por el Gobierno de la República y me hicieron desfilar por las calles de Madrid”.

Madrid resultà el principal objectiu dels dos bàndols. Els revoltats per ocupar-lo. Els republicans per defensar-lo. Els ports del Guadarrama eren un del passos obligats de les tropes rebels en marxa cap a Madrid. El mateix dia 1 d'agost la columna Eixea, reforçada per alguns oficials republicans, grups de soldats, guàrdies i milicians va ser destinada al Guadarrama. En intentar travessar el serrat, les tropes de Mola toparen amb els republicans que els esperaven. Des del 22 de juliol al 15 d'agost,

se libraron combates casi ininterrumpidos y tenaces... El ataque enemigo, en cuyo inicio anunció Mola la toma de Madrid para el día 15, fue muy violento. Pero la defensa republicana fue igual de firme. El día 10 alcanzaron los combates su nivel más alto. En aquella jornada fui herido (Eixea) por primera vez, el mismo día que cayó el heroico capitán José Fontán (general Juan Modesto).

El tinent coronel Eixea recorda com

mi Batallón toma contacto (amb l'enemic) en un bosquecillo a la derecha de la carretera y altura del Dispensario Hispanoamericano, en cuyo momento fui batido por artillería causandome bajas. Al intentar parar un blindado me hirieron en el pecho y fui evacuado grave al Hospital de Carabanchel.

Restarà convalecint en l'Hospital de Carabanchel fins al 23 d'agost. Allí rebrà la visita de “José Díaz, Dolores Ibarruri, y otros camaradas de la dirección del partido, visitas espontáneas sin ninguna formalidad, de profundo contenido y calor humano” (José Antonio Uribes, 1936). Per aquestes dates Manuel Eixea s'afilia al PCE.

Segons el cap de la Guàrdia Civil de Vila-real (16 de maig de 1939), les seues simpaties pel partit venien de lluny. “Según referencias hizo demostraciones públicas de ser comunista, según el mismo decía” per la seua amistat amb José Antonio Uribes, “quien dedicaba con otros camaradas en el marco de su trabajo político o estatal responsable, una atención primordial a la formación del Quinto Regimiento, como luego la dedicarían al Ejército Popular” (general Juan Modesto).

El 30 d'agost, Eixea oficialment torna al front de Guadarrama a “reconstruir mi unidad”. Tot i que, de fet, la tasca encomanada a Eixea per ordre del coronel Asensio i del ministre de la Guerra fou la de col·laborar en

el esfuerzo del partido en la creación de las Fuerzas de la República. El 20 de septiembre el partido designó, por primera vez, la jefatura del Quinto Regimiento. Lo formamos Enrique Lister (comandante jefe), Carlos Contreras (comisario) y yo (Juan Modesto). En una reunión en el cuartel de Francos Rodríguez, Carlos Contreras nos presentó a las fuerzas en formación. Asistían representantes de los demás cuarteles del Quinto y los miembros de la comandancia que se encontraban en Madrid. En una reunión de trabajo de la comandancia, situada en la calle Lista n. 20 a la que asistían representantes de las unidades del Quinto en los distintos sectores del frente se formalizo esta designación (Juan Modesto).

Ja en aquestes primeres reunions trobem el tinent coronel Manuel Eixea, que acompanyava al seu cap el coronel Asensio. El 30 de setembre de 1936, la República va disposar d'un veritable exèrcit. Per un decret de Largo Caballero d'aquella data es creà l'Exèrcit Popular, estructurat en brigades mixtes, batallons i companyies. “En esto Eixea fue muy instructivo para nosotros por las informaciones, opiniones y consejos que nos daba”. Aquest testimoni, el confirma l'informe del cap de la Guàrdia Civil de Vila-real del 16 de maig del 1939:

Recién liberada esta Ciudad, le fueron encontrados en su domicilio cartas escritas por un Comisario de Cuerpo de Ejército (deu cartes de Carlos Contreras, Lister, Rojo, Uribes, Guardiola, Duran?), en las que destacaba la personalidad del informado como organizador del Ejército rojo. Así como se sentía orgulloso de ser ambos el alma de dicha organización del ejército de la República...

El 23 d'octubre del 1936, Largo Caballero ascendia a Manuel Eixea a coronel i el destinava al front de Terol. En el front de Terol actuaven quatre columnes valencianes: l'Eixea-Uribes, de composició fonamentalment socialista i comunista; la Torre Benedito;

Vehicles de combat cuirassats. Zona residencial de Villaverde (Madrid).
Arxiu Històric del Partit Comunista d'Espanya

la d'Acer; i, la més cèlebre de totes, la Columna de Ferro, de composició quasi íntegrament cenetista.

La Delegació de Guerra del CEP, que presidia el valencianista Josep Benedito, havia de dirigir les operacions militars en l'esmentat front amb més voluntat que mitjans. En termes militars, els èxits de les columnes valencianes foren més aviat escassos i fonamentalment a causa del suport de l'aviació republicana. Igual com en la resta dels fronts, les columnes milicianes demostraren la seua inexperiència i inadequació per al combat en camp obert. De tota manera, l'activitat en el front de Terol decaigué ben aviat, aquesta circumstància permetria a la Columna de Ferro consolidar el comunisme llibertari que havia establert en pobles com ara Sarrión i Mora de Rubielos.

Un dels objectius més fermament assumits pel primer Govern de Largo Caballero fou la unificació i militarització de les milícies, sobre la base de les quals es constituïria l'Exèrcit Popular de la República. Aquesta mesura, essencial per a una conducció més eficaç de la guerra, fou adoptada a finals de setembre i acceptada per la pràctica totalitat de les columnes milicianes. La més significada excepció la constituï la Columna de Ferro, protagonista de nombrosos enfrontaments en la reraguarda valenciana.

L'1 d'agost del 1937, Eixea s'havia fet “cargo de la militarización efectiva de la columna Eixea-Uribes, Torre Benedito i lo que quedaba de la de Hierro en Torrebaja”.

Front d'Aragó. Arxiu Històric del Partit Comunista d'Espanya

El 3 d'agost, aquestes columnes formaven part del XIX Cos d'Exèrcit, comandat pel coronel Eixea. L'estiu de 1937, Eixea sota el comandament de Rojo i amb el menorquí Vicenç Guarner reorganitza l'exèrcit de l'Est, nova denominació de l'antic front d'Aragó. A proposta de Guarner,

se me dió el mando del XIX Cuerpo de Ejército con fecha 3 de agosto del año 37, formado por la 41 división, jefe de Milicias Sr. Cortina; la 43 División con 4 batallones a media organización, mando Mayor Marcelo; y la 54 División, tropas allegadas para la operación de Albarracín, de la 16 y 43 columna de Hierro con un solo Batallón, mando Diputado comunista Señor Cartón. Durante el mando del XIX cuerpo de Ejército opere por orden del Jefe del Ejército de Levante, Coronel Sarabia.

Terol fou una ofensiva d'hivern iniciada pels republicans, a fi d'evitar una operació que Franco preparava contra Madrid. El plantejament va ser obra de Vicente Rojo i la direcció fou encomanada al general Hernández Sarabia, que tan sols va disposar de sis dies per a preparar la batalla.

El 15 de desembre de 1937, l'Exèrcit Popular atacà per sorpresa, en dues direccions separades per 20 quilòmetres. La tenalla republicana envoltà Terol, i el coronel Rey d'Harcourt, cap de la guarnició franquista, va resistir a la perifèria de la ciutat, fins que, el 22, fou obligat a replegar-se per la pressió dels republicans. L'Exèrcit Popular va ocupar la vila malgrat la resistència de Rey d'Harcourt i els últims defensors, parapetats dins alguns edificis.

L'única capital de província conquerida per la República al llarg de la Guerra va provocar un esclat propagandístic i aconseguí l'objectiu estratègic de distraure l'ofensiva contra Madrid. Els republicans, encoratjats, van interpretar-la com l'inici d'un canvi de tendència, mentre que en el camp contrari, acostumat a repetides victòries, va estendre's la desorientació i el desànim.

Per a combatre aquests sentiments negatius, Franco va ordenar suspendre l'ofensiva projectada contra Madrid i recuperar Terol, tot concentrant les tropes i l'aviació que tenia preparades. El general Dávila va dirigir el contraatac franquista, que comença el 27 de desembre, i tres dies després va ocupar la Mola de Terol, que era la posició clau de tot el front. Les tropes republicanes van reaccionar quan, la darrera nit de 1937, va nevar amb tanta intensitat que les operacions van resultar impossibles; tots dos exèrcits van quedar immobilitzats, amb grans dificultats dels soldats, que defensaven les posicions gelades. La detenció de la lluita no va afectar els combats de l'interior de Terol, on, el 8 de gener de 1938, es va rendir el coronel Rey d'Harcourt i els últims defensors.

Les operacions es van reprendre el 17 de gener, quan el fred havia minvat. Un gran bombardeig franquista aclaparà les posicions republicanes i fou seguit per un atac de tres dies, que tingué èxit.

Els republicans es replegaren fins que quedaren empresonats entre els franquistes i Alfambra. Per a no cedir més terreny, van resistir en aquella posició desfavorable; segons Eixea, “sobre los montes no ventajosos como nos batiera la propia aviación matando cinco muchacos” i Franco els va piconar a partir del 5 de febrer, a la segona part de la batalla de Terol, anomenada també batalla d'Alfambra.

El pes d'aquesta ofensiva el va patir Eixea

en el segundo intento sobre Teruel. militarizadas ya las milicias, la 41 División que incorporo a mi columna cooperó con una Brigada al mando del comandante profesional Velasco, ocupando en frente y profundidad la sierra de la Muela con avanzadas en la margen derecha del río.

Els republicans, sense aviació i atrapats contra el riu, van fugir a la desbandada. Les tropes del Campesino, el general extremeny Valentín González, però, encara van resistir a Terol fins al 20 de febrer, quan, a punt de resultar envoltats, van abandonar la ciutat. Malgrat que la premsa republicana minimitzava la pèrdua de Terol i la considerava un “mero accidente de guerra que no alteraría el resultado final de la contienda” (*Fragua Social*, 22 de febrer de 1938). La batalla havia acabat amb un balanç desastrós per a l'exèrcit republicà, que sofrí grans pèrdues en homes i materials.

La valoració del que havia succeït a Terol feta per Eixea i els criteris de reagrupar l'exèrcit provocà un greu enfrontament amb “los agregados rusos (Delage i el coronel

Chevchenko), a quienes llamé la atención una vez con todo el orgullo de la raza por hacerme preguntas que estimé inoportunas”. Les discrepàncies amb el PCE havien començat l'1 de setembre de 1937, quan el coronel Eixea va reforçar el XIX Exèrcit amb “una fracción del POUM”. Per la qual cosa, sota les pressions dels dirigents del PCE (Juan Modesto), “se me releva del mando”.

Des d'aleshores, les relacions amb el PCE foren tenses. La següent anècdota és clara al respecte.

Me'n vaig anar amb els dos (Eixea i Carles Vilar, pare) i passejant per Alacant, ixqué a reluir que jo havia estat soldat del seu Cos d'Exèrcit, açí per Lluçena i ens conta que el cap de la Divisió 52, a la que jo perteneixia, en ocasió d'una vista al 'Puesto de Mando' de la 52, acompanyat del seu Estat Major, al obsequiar-los, a ell li donà una copa d'oli rici, en compte de l'habitual de conyac. Mon pare li preguntà: 'I vosté que va fer'. Contestant-li: 'Me la vaig beure i vaig callar. No veus que ell és de milícies i jo sóc professional?' (Carles Vilar).

El 21 d'abril de 1938, el coronel Eixea fou nomenat comandant militar de Castelló. El 14, s'havia trencat el front d'Aragó, i el 15, les tropes franquistes d'Alonso Vega, Martín Alonso i García Valiño havien arribat a Vinaròs, Benicarló i Alcanar. Des de la batalla de Terol, l'Exèrcit Popular s'havia dessagnat, mentre les desfetes, les nombroses baixes i la pèrdua de territoris desmoralitzaven la reraguarda, fatigada per la guerra, la misèria i els bombardejos. Del 26 de maig al 15 de juny, les tropes franquistes de García Valiño avancen sobre Vistabella, Atzaneta i l'Alcora “para cooperar al envolvimiento

El general Aranda, segon per la dreta, 1938. Col·lecció Xavier Campos

de las posiciones enemigas al Norte del río Mijares”. El 13 de juny, Eixea es retirava ordenadament i sense pèrdues de Castelló, “cuando por sus calles desfilaban las Tropas Nacionales” (comandant jutge instructor, 29 de maig de 1939).

L'ofensiva contra València estava prevista la nit del 24 al 25 de juliol. Aquella nit, el general Rojo trencava les línies franquistes a l'Ebre. En un primer moment, l'atac va resultar un èxit. “Por el momento hay que abandonar la idea de tomar Valencia, el frente quedaba fijado entre Nules y Almenara. Y con esto, Valencia resistió hasta el final de la contienda” (J. Romeu). El coronel Eixea, com a oficial en cap d'operacions d'Estat Major, fou un dels encarregats del disseny de la defensa de la “línea X-Y-Z”, que detindria l'avanç de les tropes de Franco cap a València.

Després de la derrota de l'Ebre i el posterior enfonsament de Catalunya, militarment poca cosa li quedava per fer a la República. Hi havia dues alternatives: la de resistir, amb un intent d'allargar la guerra amb l'esperança que la imminent guerra mundial els ajudés a derrotar el feixisme, o la de capitular, amb negociacions o sense. La decisió governamental, però, fou la de continuar la lluita a ultrança i la de mantenir la imatge de normalitat a la reraguarda. Amb tot, la situació havia canviat. La crisi i posterior caiguda de Negrín i els comunistes són la prova d'aquesta inversió política. El 10 de febrer de 1939, Negrín i Álvarez del Vayo arribaven a València, després d'unes jornades a França, precisament per a organitzar la política del gabinet i l'establiment definitiu del govern a Madrid. Però en les reunions que prèviament havia mantingut amb alguns dels seus ministres en un edifici de la plaça de Tetuan (l'actual Capitania General) ja s'havia fet palès que el gabinet s'havia dividit.

El nomenament com a tinents generals de Rojo i Miaja, en un moment en què des de l'Exèrcit Popular se'ls formulaven dures crítiques, va posar al descobert la falta d'unitat del Govern de la República. El 2 de març, dimiteix Azaña com a president. Tres dies més tard, la nit del 5 al 6 març, es constituïa a Madrid el Consell Nacional de Defensa sota la presidència del general Miaja, que agrupaven militants de tots els partits i sindicats, llevat del Partit Comunista.

Elda serà protagonista silenciosa de la crisi governamental i del posterior colp d'estat de Casado. Allí, en una denominada tàcticament “Posición Yuste”, tindrien lloc alguns consells de ministres reduïts transcendents. Destaquen entre tots ells el de la nit del 5 al 6 de març en què es va produir la conversa telefònica en la qual Casado comunicava a Negrín l'alçament de la Junta contra ell i el seu govern. Aquella matinada, una vegada conegut el desenllaç del colp d'estat de Casado a Madrid, el doctor Negrín i els seus acompanyants eixien del país per via aèria des de l'aeròdrom de Monòver amb direcció a Orà.

Des del 2 de febrer al 22 de març de 1939, el coronel Eixea estava “en Alicante como presidente de la Comisión Interprovincial para la Movilización de los considerados indispensables y de difícil sustitución por el gobierno de la República”. Eixea, entre moltes altres, va preparar l'evacuació de Negrín, Vicente Uribes, Dolores Ibárruri, *la Pasionaria*, el general d'aviació Hidalgo Cisneros; els generals Tagüena i Cordón i el matrimoni Rafael Alberti i Teresa León.

A València, malgrat que el PCE posseïa un fort contingent i representava el seu baluard més decisiu, la Junta de Casado fou ben acollida per l'exèrcit. Això crea un clima de desconfiança vers Eixea per part dels dirigents comunistes que s'havien quedat. D'altra banda, l'actuació d'Eixea en l'evacuació del govern Negrín i d'altres destacats comunistes el feia sospitós a ulls dels casadistes, sobretot, del general Menéndez i del comandant militar Aranguren (Loreto Apellániz, cap del SIM, 7 de març de 1939).

Durant les jornades següents, mentre Besteiro negociava amb Franco els termes de la pau i la rendició, el coronel Eixea es va abocar en cos i ànima a evacuar les 15.000 persones que havien arribat al port d'Alacant. Molts d'ells, com els caps militars Burillo, Toral, Etelvino Vega, Juan Ibarrola, Orad de la Torre; els líders polítics o sindicals com Rodríguez Vega, Gómez Ossorio, Henche de la Plata, Jesús Larrañaga, o els escriptors i periodistes Eduardo de Guzmán i Navarro Ballesteros eren considerats “de difícil sustitución”.

El 23 de març, Eixea fou nomenat comandant militar de Tarancón. La nit del 23 al 24, el seu nomenament queda “suspendido hasta nueva orden”. Eixea, mentre, resta a València.

En els últims dies del mes de març de 1939 es feren patents la descomposició política i l'esperit de desfeta a la zona republicana. Franco ordenà tallar les converses de pau i, a partir del 26 de març, les seues tropes començaren a ocupar les posicions republicanes, sense trobar-hi resistència. La matinada del dia 28, el general Casado va marxar en avió cap a València, on s'instal·la a l'antiga Capitanía General i va convenir amb el diputat francès Fardinal que el Comité Internacional o Coordinació i d'Ajut a la República Espanyola enviaria a Alacant tots els vaixells que pogueren evacuar refugiats.

Aquell mateix dia, Eixea va tornar a Alacant. El 29, després d'haver vist salpar els mercants *Staribrook*, en el qual anaven embarcats el general Mangada, el líder sindical Amaro del Rosal i nombrosos refugiats; i el *Maritime*, només amb el governador civil i unes vint persones, entre les quals hauria d'haver estat Eixea, el coronel torna a València. El mateix dia, refusa l'ordre de Miaja d'acompanyar-lo a Orà. S'excusa i ajorna l'ordre fins a no “terminar la misión encomendada por el doctor Negrín de evacuar hasta el último soldado del Ejército de la República”.

Al temps que Eixea tornava a València, l'exèrcit de Llevant abandonava les línies defensives. Hores després, el general Casado i alguns del seus col·laboradors embarcaven al port de Gandia en el vaixell britànic *Galatea*, que salpà al dia següent. La ciutat de València, a la qual arriba el coronel Eixea, havia quedat sense cap òrgan de poder real. Aquest fet fou aprofitat pels falangistes i la quinta columna, sota la direcció de Luis Gutiérrez Santamarina, cap de la Falange barcelonina que tot just s'havia evadit de la presó, per a ocupar els punts estratègics de la ciutat i negociar la rendició dels republicans. Així, l'entrada de les tropes de Franco a València es produí el dia 30 de març, quan la ciutat ja estava sota el control dels vencedors.

La matinada de l'1 d'abril, Eixea fou detingut pels falangistes. A mig matí de l'1 d'abril, la Guerra acabava oficialment.

Soldats arrancant la placa del carrer del 14 d'abril. Fundació Pablo Iglesias

PROCEDIMIENTO SUMARÍSIMO 213-V-38

Ministerio de Defensa. Tribunal Militar Territorial Primero. Juzgado Togado Militar Territorial, n. 16. Procedimiento Sumarísimo, 213-V-38²

Teniente Coronel Don MANUEL EIXEA VILAR

DENUNCIA: En la ciudad de Valencia y en sus oficinas del S.I.P.M. DESTACAMENTO ESPECIAL DE VALENCIA, y siendo las DIEZ Y NUEVE horas del día CINCO de abril de mil novecientos treinta y nueve, comparece el Agente afecto a la plantilla de este Destacamento Don CRISTOBAL MIAVET REDÓ, el cual denuncia que:

MANUEL EIXEA VILAR, denunciado en el PRIMER SECTOR de Milicias de FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA DE LAS J.O.N.S. DE VALENCIA, por el Brigada Don RAFAEL PÉREZ, que prestaba sus servicios en el Regimiento numero NUEVE de INFANTERIA, como sublevado a principios de la revolución marxista en dicho Regimiento, confirma la denuncia y además en lo que el denunciado COMANDANTE entonces del dicho REGIMIENTO numero NUEVE dedicó todas sus actividades a la organización de COLUMNAS, tales como la EIXEA-URIBES para combatir la Causa NACIONAL. El cual se encuentra detenido en los calabozos del Destacamento. Doy Fé = C. Miravet Redó.

PROVIDENCIA: Valencia, ocho de abril de mil novecientos treinta y nueve.

Vista la anterior denuncia y encontrándose el denunciado detenido, pásense las presentes actuaciones a la Sección de Interrogatorios, significándole que el mencionado detenido se encuentra en las Prisiones Militares de esta Capital. Lo manda y firma el Jefe de Sección = Vicente.

DILIGENCIA: Seguidamente se cumple lo acordado.

DILIGENCIA: Conceptuando no ser de esta competencia la anterior denuncia, el Sr. Jefe de Interrogatorios se abstiene de interrogar al detenido Manuel Eixea y se procede a la devolución de la misma al Sr. Jefe de Investigación para en curso a la Autoridad competente, así como dinero y una pitillera, de lo que yo como secretario certifico.

[...]

² Actualment, traspaperat en l'Arxiu General Militar de Madrid. Per a facilitar la lectura, els documents del sumaríssim s'han ordenat cronològicament.

DECLARACIÓN DEL TESTIGO

TENIENTE CORONEL DE INFANTERIA DON JOAQUÍN PACHECO SANTANA

En Valencia a diez de Mayo de mil novecientos treinta y nueve, ante este juzgado compareció el testigo anotado al margen, el cual fue enterado del objeto de su comparecencia, de la obligación que tiene de decir verdad, y de las penas en que incurre el reo de falso testimonio, siendo juramentado con arreglo a su clase y

Preguntado por las generales de la Ley, dijo: llamarse como queda dicho, de cuarenta y cinco años de edad, de estado soltero, natural de Puerto Rico, de profesión militar, que no ha sido procesado y con domicilio en calle de Játivas, 29-4º, y que no le comprenden las demás.

Preguntado, manifiesta la ideología y actuación político-social del Teniente Coronel Don MANUEL EIXEA, antes, a raíz y después del Movimiento Nacional.

DIJO que era de ideología izquierdista, contribuyó con su conducta en el Regimiento, cuando estallo el Glorioso Movimiento al fracaso del mismo [valiéndole] sanción del Coronel Velasco y Teniente Coronel Perez Salas. Salió mandando las fuerzas del Regimiento que fueron a Madrid, cuando ninguno de los comandantes quiso salir, pues se negaron todos a tomar el mando del Batallón. Después de regresar del frente herido en defensa de lo que el decía era legal. Una vez restablecido y no por completo, marchó con la columna Torre Benedito al frente de Teruel. En fecha primero de julio de mil novecientos treinta y ocho figura con el empleo de Coronel, destinado en el Ejército de Levante. Y, finalmente, cuando nuestras tropas entraron en Castellón era Comandante militar de dicha población, en donde a juicio del declarante de no haber estado tan comprometido como lo está por su gestión en todo momento contra el Glorioso Movimiento Nacional se hubiese quedado, pues, según versiones que oí en dicha población fue uno de los últimos que salió de ella.

Y leída por el declarante la encuentra conforme y firma, de que doy fe.

DECLARACIÓN INDAGATORIA DE MANUEL EIXEA VILAR

En Prisiones Militares, a trece de mayo, de mil novecientos treinta y nueve, ante el Sr. Juez Militar, asistido por mi, el Secretario, comparece el inculpado del margen, el cual es exhortado a decir verdad en lo que sepa y se le pregunte, habiéndolo ofrecido así:

Preguntado a tenor del artículo 457 del Código de Justicia Militar, dice: Que se llama como queda dicho, de edad cincuenta y siete años, natural de Villarreal, provincia de Castellón, partido judicial de [en blanco], vecino de Valencia, de estado soltero, de oficio Militar, hijo de Manuel y Francisca, que no ha sido procesado por delito, sí sabe leer y escribir.

PREGUNTADO convenientemente manifieste si conoce el motivo del procesamiento.

DIJO: Que sí.

PREGUNTADO si se afirma y ratifica en su declaración jurada

DIJO: Que sí.

PREGUNTADO que fue su actitud durante la gestación y fases iniciales del Movimiento Nacional.

DIJO: que pertenecía como agregado y con la categoría de Teniente Coronel al Regimiento Otumba de esta plaza, que mandaba el Coronel señor Velasco y que su actitud fue la de subordinación a su Jefe, puesto que no le era posible tomar otra, pero que deseaba que se encauzase un Movimiento Nacional que recogiese al poder que había quedado en la calle³.

Que antes del Movimiento nadie había contado con él, ni le habían invitado a que participase en el mismo. Y que una vez iniciado se limitó, como queda dicho, a cumplir las ordenes de su Coronel, el cual hizo repetidos llamamientos a los Oficiales y a la Tropa para que se mantuviesen leales al Gobierno del Frente Popular.

Que el declarante deseaba que alguien se rebelase contra esa actitud e iniciase la sublevación en el Cuartel, pero que este Jefe no apareció y que el declarante no pudo desempeñar este papel por[que] carecía de prestigio ante los soldados. Mejor dicho, no carecía de prestigio pero se encontraba desgajado de los soldados por no tener mando directo sobre ellos, ya que estaba agregado.

PREGUNTADO si no es cierto que contribuyó con su actitud a que el Movimiento fracasase en Valencia.

DIJO: Que no podía contribuir a dicho fracaso, puesto que no puede fracasar una cosa que ni siquiera se intenta y el movimiento no se intentó en Valencia.

³ “Cuando nos acuartelaron con motivo de los disturbios callejeros de la plebe, creía yo que cumplía un deber subordinándome al mando del Coronel del Regimiento”. Declaració jurada, 10 d'abril de 1939.

PREGUNTADO manifieste el tiempo que ha prestado servicio a los rojos, especificando el que ha estado en Campaña, operaciones de Guerra en que ha intervenido y puestos de mando que ha ostentado.

DIJO: Que las que figuran en su hoja declaratoria, en la cual están expuestos esos datos con gran amplitud⁴.

PREGUNTADO partidos políticos o sindicatos a que ha pertenecido

DIJO: Que no ha pertenecido a ningún partido político, ni antes, ni después del Movimiento, a excepción del Sindicato Agrícola Católico al que perteneció en mil novecientos ventiseis, según documento que presenta al Juzgado y que queda unido a este expediente por ordenes de Su Señoría⁵. Que también en noviembre de mil novecientos treinta y seis ingresa en el Partido Comunista, permaneciendo al margen de él, pagando siempre con retraso; y que esto lo hizo para disciplinar a las gentes y poder salvar de persecución a Oficiales que venían a su frente, mandados seguramente para ese fin por el Delegado de Defensa.

PREGUNTADO concrete el tiempo que ha permanecido en el Frente durante la Campaña.

DIJO: Que en conjunto unos once o doce meses.

PREGUNTADO manifieste el destino de las personas que tiene el declarante para avalarle.

DIJO: Que ignora el nombre completo y destino de las personas que cita, y que no puede dar el nombre de estas personas que puedan declarar como testigos⁶, pero que puede

⁴ Destaca com a Madrid "fui recibido en la estación por el Gobierno de la República, que me hicieron desfilar por las calles", les accions de guerra al front de Guadarrama: "mi Batallón para disponer en marcha en toma de contacto en un bosquecillo a la derecha de la carretera y a la altura del Dispensario Hispanoamericano, en cuyo momento fui batido por la artillería causándome bajas [...] al intentar parar un blindado me hirieron en el pecho y evacuado grave al Hospital de Carabanchel", "el segundo intento sobre Teruel, militarizadas ya las milicias, la 41 División que incorporo a mi columna coopero con una Brigada, al mando del comandante profesional Velasco, ocupando con tres batallones posiciones en frente y profundidad en la Sierra con avanzadas en la margen derecha del río Guria(?)", la reorganització del front "efectuada por los delegados del Estado Mayor Central. Presentes los señores Fe y Guarner se me dió el mando del XIX Cuerpo del Ejército con fecha 3 de agosto del año 37, formado por la 41 División, comandante de milicias Sr. Cortina, la 43 Division a media organización, mando Mayor Marcelo y la 54 División, tropas allegadas para la operación de Albarracín, tomada por la 81 Brigada, la 16 y la 83 Columna de Hierro con un solo Batallón, mando Diputado comunista Señor Cartón. Durante el mando del XIX Cuerpo del Ejército, operé por orden del Jefe del Ejército de Levante, Coronel Sr. Sarabia". Aquestes accions de guerra li van valdre set mencions per mèrits de guerra. Declaració Jurada, 10 d'abril de 1939.

⁵ "Sindicato Agrícola Católico. Villarreal. D. Manuel-Segundo Eixea Vilar, natural de esta ciudad, figura socio de este Sindicato, con el n. 2334, desde 23 de mayo de 1926, fecha que ingresó, sin que hasta la fecha haya solicitado la baja. Villarreal, 3 de mayo de 1939. Año de la Victoria. El secretario."

informar sobre él las autoridades y elementos derechistas destacados de Villarreal (Castellón).

PREGUNTADO si tiene algo más que manifestar.

DIJO: Que desea hacer presente que los dos Jefes con mando de los Batallones y la mayoría de los Oficiales y Clases del Regimiento de Otumba eran de carácter derechista: amigos de la España Nacionalista naciente⁷.

Con lo que se da por terminada esta declaración indagatoria que podrá ser ampliada en caso necesario, firmando el procesado con Su Señoría, de que doy fe.

DILIGENCIA DE NOMBRAMIENTO DE DEFENSOR. Seguidamente, teniendo al Juzgado a su presencia al procesado Manuel Eixea Vilar fue requerido por Su Señoría para que hiciese nombramiento de defensor, manifestando en el mismo acto que nombraba al que le correspondía de oficio. Y para que conste firma con Su Señoría, de que doy fe.

[...]

INFORME: Se recibe en este Juzgado la declaración jurada y orden de proceder contra Manuel Eixea Vilar y de la tramitación del expediente aparece que el citado, que prestaba sus servicios como agregado al Regimiento de Infantería de Otumba en esta plaza por ser disponible forzoso el 17, julio de 1936, en los días del Glorioso Movimiento aceptó el mando de un Batallón, saliendo para Madrid, de donde se le mandó al frente de Guadarrama, agregándosele a la Columna Riquelme y donde el 1 de agosto operó en dicho Sector, adonde se incorporó nuevamente después de curar las heridas producidas en dicho frente el 23 del mismo mes, haciéndose cargo el 1º del siguiente de la Columna Peire-Uribes en Torrebaja, operando en este Sector sobre Teruel. Se le dió el 3 de agosto de 1937 el mando del 1º Cuerpo de Ejército, siguiendo operando en dicho frente y siendo nombrado Comandante militar de Castellón, de donde salió cuando por sus calles desfilaban las tropas Nacionales, encargándosele entonces de la fortificación de la línea intermedia de defensa de Valencia y luego la zona de fortificación y luego encargándose, como presidente, de la Comisión Interprovincial para la Movilización de los Considerados Indispensables, habiendo ascendido a Coronel como leal a la República; ofreciéndose de la prueba practicada que era de ideología izquierdista, contribuyendo con su conducta en el Regimiento al fracaso del Glorioso Movimiento, profesando ideologías republicanas

⁶ “puede informar de mi conducta en época anterior al Movimiento el Teniente Coronel Sr. Correas, en los albores del Movimiento Nacional, el que es hoy Teniente Coronel Pacheco y durante parte de mi estancia en el frente con mando en tropas, el que fue mi Jefe de Estado Mayor el Comandante del E.M. del Ejército Nacional Sr. Don Francisco Frigola.”

⁷ “salvé muchas vidas, la de los profesionales que vinieron a mi Columna, mandados seguramente por el delegado de Defensa, Sr. Benedito”.

con poca o ninguna religión, como de mentalidad algo perturbada y encontrándose en su domicilio cartas escritas por Comisarios de Cinco Cuerpo de Ejército en que destacaban la personalidad del Eixea como organizador del Ejército rojo, así como se sentía orgulloso de ser de la organización del ejército de la República, lo que le valió una buena recompensa, haciéndosele referencia en otra al ataque a Teruel por los rojos, felicitándole por su comportamiento.

Y habiendo sido procesado por los servicios prestados y practicadas cuantas diligencias han resultado pertinentes para la calificación, manda se eleve a Vuestra Señoría, a los efectos oportunos.

Valencia, 21 de mayo, 1939. Año de la Victoria = El Comandante Juez Instructor

[...]

[SENTENCIA]

DON FRANCISCO R. GRIMA REIG, OFICIAL TERCERO HONORÍFICO DEL CUERPO JURÍDICO MILITAR Y SECRETARIO DEL JUZGADO JUDICIAL MILITAR

CERTIFICO: Que en el procedimiento sumarísimo ordinario n. 213-V, instruido al Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR, obra la siguiente sentencia.

SENTENCIA. Año de la Victoria

CONSIDERANDO: Que el procesado en esta causa, Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR, que prestaba sus servicios como agregado al Regimiento de Infantería de Otumba en esta Plaza, por ser disponible forzoso en diez y siete de Julio de mil novecientos treinta y seis, en los primeros días del Glorioso Movimiento Nacional, aceptó el mando de un batallón, saliendo para Madrid, de donde marchó al frente de Guadarrama, destinándosele a la Columna Riquelme, y desde el primero de agosto operó en dicho sector, a donde se incorporó nuevamente después de curar las heridas que le fueron causadas en dicho frente en veintitrés del mismo mes, haciéndose cargo, el primero del siguiente, de la Columna Peire-Uribes en Torrebaja, operando en este sector sobre Teruel, que se le dió, en trece de agosto de mil novecientos treinta y siete, el mando del XIX Cuerpo de Ejército, siguiendo operando en dicho frente y siendo después nombrado Comandante militar de Castellón, de donde salió cuando por sus calles desfilaban las tropas Nacionales; encargándosele, entonces, del estudio de la fortificación de la línea

intermedia de la defensa de Valencia y luego de la zona de fortificación, pasando después a Alicante, como presidente de la Comisión Interprovincial para la movilización de los considerados indispensables, habiendo ascendido a Coronel, como leal a la República.

CONSIDERANDO: Que aparece plenamente probado en autos que el procesado era de ideología izquierdista, estando afiliado al Partido Comunista, según el mismo manifiesta, y contribuyó con su conducta en el Regimiento al fracaso en esta Plaza del Glorioso Movimiento Nacional y que en su domicilio se encontraron cartas escritas por Comisarios de Cuerpo de Ejército en las que destacaban la personalidad del procesado como organizador del Ejército rojo, así como su sentir orgulloso de ser alma de la organización del ejército en la República, haciéndose referencia en otras del ataque a Teruel por los rojos, felicitándolo por su comportamiento.

CONSIDERANDO: Que se ha dicho que asumido el Poder legítimo del Estado por las Autoridades Militares, que a partir del diez y siete de julio de mil novecientos treinta y seis se alzaron en cumplimiento de la misión atribuida al Ejército en su Ley Constitutiva, contra el enemigo tanto interior como exterior, que personificaban los partidos y el llamado Gobierno del Frente Popular, es evidente que surgido el nuevo Estado Nacional, la oposición armada contra el mismo y sus fuerzas defensoras, dirigida o ejecutada por los servidores de dicho Frente y pseudogobierno, origina la rebelión militar, definida en el artículo 237 del Código de Justicia Militar.

CONSIDERANDO: Que se ha dicho el procesado ha prestado sus servicios a los Gobiernos rojos ininterrumpidamente durante todo el tiempo de la dominación marxista, casi todo él en los frentes de guerra, al mando primero de un Batallón, después de una Columna y más tarde del XIX Cuerpo de Ejército y fue herido en las acciones de guerra en que tomó parte.

CONSIDERANDO: Que los hechos de autos son constitutivos de un delito de rebelión militar, definido en el artículo 237 y penado en el número 1 del 238, ambos del Código de Justicia Militar, de cuyo delito es responsable como autor el procesado y no sean de apreciar circunstancias modificativas de responsabilidad criminal.

VISTOS los artículos citados, más los 171, 172, 173, 174, 176, 177, 185, 196 y demás de General aplicación de este Código.

SIENDO Ponente el Auditor de Brigada Don Fernando Bosch Lliberós.

FALLAMOS: Que debemos condenar y condenamos al procesado Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR a la PENA DE MUERTE, con las accesorias para caso de indulto de pérdida de empleo, interdicción civil durante la condena e inhabilitación absoluta, siéndole de abono en este caso, el tiempo de la prisión preventiva

sufrida. Se hace reserva expresa de la responsabilidad civil que como consecuencia de esta condena en su día pueda exigírsele.

En Valencia a veintiséis de junio de mil novecientos treinta y nueve. Año de la Victoria.-
Ricardo de Rada. Rubricado = Vicente Alcober. Rubricado = Antonio Alonso. Rubricado
= Enrique Simat Jorda. Rubricado = Luis Barrio. Rubricado = Luis Armada. Rubricado
= Fernando Bosch. Rubricado.

VISTA LA PRESENTE CAUSA EN CONSULTA DE SENTENCIA

RESULTANDO: Que el Consejo de Guerra de Oficiales Generales que en esta Plaza juzgó en el día veintisiete del mes actual sobre la presente causa, en su fallo, condena al procesado Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR, en concepto de autor de un delito consumado de rebelión militar definido en el 237 y penado en el número 1º del 238 ambos del Código de Justicia Militar, sin que se aprecien circunstancias modificativas de su responsabilidad, a la pena de MUERTE, con las accesorias para caso de indulto de pérdida de empleo, interdicción civil durante la condena e inhabilitación absoluta, siéndole de abono en este caso, el tiempo de la prisión preventiva sufrida, y haciendo expresa reserva de la acción civil.

RESULTANDO: Que notificada la sentencia a las partes no han recurrido de ella a esta Auditoria y que el procedimiento aparecen observados los trámites legales sin protesta ni reclamación alguna.

CONSIDERANDO: Que recogidos los hechos de autos con el criterio racional concedido al Consejo de Guerra en la materia calificados con discreto acierto en el verdadero alcance que revisten y penados con discreto uso del arbitrio que los artículos 172 y 173 del Código de Justicia Militar otorgan a los Juzgadores nada hay que oponer a la sentencia que se examina arreglada a derecho.

CONSIDERANDO: Por tanto que no ha lugar a recurrir en casación ni apelación del mentado fallo susceptible de aprobarse en este Ejército conforme a los artículos 28, n. 10 y 662 del Código de Justicia Militar.

VISTOS también los artículos 171, 172, 173, 174, 176, 177, 185, 196 y demás de General aplicación de este Código.

ACUERDO: Aprobar por sus fundamentos la sentencia consultada y someterla al Excmo. Sr. General Jefe de este Ejército de Levante para que a su vez la preste a aprobación o interponga recurso que crea procedente. En el primer caso: APROBACION, participese,

desde luego, la pena de MUERTE impuesta al Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR, al negociado de Justicia, secretaria de Guerra, Burgos, para si estima oportuno comunicar el enterado dispuesto en el artículo 10º del Decreto Ley de 2 de junio de 1931, quedando hasta tanto suspendida la ejecución. El Auditor.

[ENTERADO DEL GENERAL FRANCO, RATIFICANDO LA PENA DE MUERTE IMPUESTA]

Valencia del Cid, 14 de julio de 1939. Año de la Victoria

Recibido telegrama del Ilm. Asesor Jurídico del Cuerpo General del Generalísimo por el que se da cuenta del enterado de S. E. el Jefe del Estado de la pena capital impuesta al Teniente Coronel de Infantería DON MANUEL EIXEA VILAR, que es por tanto ejecutoria.

Únase a la causa de su razón y pasen los autos al Juez de Ejecuciones de esta Plaza para urgente cumplimiento de la sentencia. El Auditor.

[CERTIFICADO DEFUNCIÓN]

DON LUIS RAPOSO MONTERO, TENIENTE MÉDICO ASIMILADO

CERTIFICO: Que a las veinte horas del día de hoy en el Campo de Tiro de Paterna (Valencia) reconocí el cadáver de DON MANUEL EIXEA VILAR, que presentaba síntomas de muerte real producida por heridas de pequeño proyectil en cabeza y tórax.

PATERNA, Valencia a 15 de Julio de 1939. AÑO DE LA VICTORIA

8

Joan Baptista Llorens Cantavella

JOSEP RAMON BATALLA, BENEFactor DE L'HOSPITAL

■ Josep Ramon Batalla, benefactor de L'Hospital

JOSEP RAMON BATALLA, BENEFACTOR DE L'HOSPITAL

Josep Ramon Batalla Cabedo, en el seu testament, va declarar la seua esposa hereva universal en usdefruit i després que ella morguera, deixà escrit:

Todas mis ropas de uso personal y de la vivienda, incluso colchones, mantas y sábanas, se entregarán al hospital, mis propiedades deberán ser vendidas y lo recaudado se invertirá en la capilla y el edificio del Hospital, a fin que redunde todo en utilidad y beneficio de los pobres enfermos del establecimiento y dejar este recuerdo piadoso a mis convecinos y todo para mayor gloria de Dios.

Aquestes paraules bellíssimes, les va pronunciar un vila-realenc generós, amant dels seus conciutadans i del seu estimat Vila-real, el seu poble, el seu nom és Josep Ramon Batalla Cabedo.

A títol molt personal, estic més que convençut, que el consistori ha actuat amb molt d'encert en adquirir l'antic Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia, que des de fa uns quaranta-cinc anys servia de convent a les monges dominiques. Aquesta congregació era la propietària des de la permuta realitzada i acordada amb el consistori des d'aleshores, entre el que va començar sent el casalici dels Cucaló de Montull, que s'amplià posteriorment fins arribar a ser el convent de les monges dominiques de Vila-real i permutat per l'esmentat Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia.

Molt s'ha escrit sobre l'Hospital des que el rei Jaume I ordenara la seua construcció al voltant de l'any 1275. Des d'aleshores, sabem que sempre va ser un gran remei per als malalts, sobretot per als pobres. També s'ha parlat i s'ha escrit molt sobre Josep Ramon Batalla i els seu quantiosos llegats a l'Hospital esmentat.

Per a no fer extremadament llarg aquest escrit, començaré l'any 1800, quan la situació de penúria era tal que Francisco Aragón, vila-realenc adinerat, conscienciat amb aquest problema, va crear una fundació beneficiària per a l'esmentat Hospital de pobres. En aquells anys, era l'administrador de l'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia, Joaquín Polo de Bernabé (germà de José, el de les mandarines i el guano). Des de feia temps, era costum elegir com a administrador de l'Hospital algun personatge adinerat, perquè així ajudaven de la seua butxaca particular al sosteniment de les despeses i, a més, recorrien a les seues amistats (amb poder econòmic) per a demanar-los ajuda per a l'Hospital.

Joaquín Polo de Bernabé va morir l'any 1806 i, en el seu testament, va llegar una bona part dels seus béns a l'hospital dels malalts pobres de Vila-real. Aquest administrador va ser succeït per un altre senyor molt adinerat, elegit pel Consell Municipal per unanimitat. Era José Carda i Monfort, que el dia 22 de juliol de 1808 va ser acusat, falsament, pel seus

adversaris polítics Insa i Llorens, d'afrancesat. Aquests, en companyia dels seus partidaris polítics, van organitzar un motí contra Carda, que va salvar la vida perquè es va amagar damunt d'una figuera de l'hort de sa casa situada justament al davant del convent de Sant Pasqual. L'any 1814, el rei Ferran VII va ordenar empresonar les persones que van acusar Carda, perquè es va descobrir que els afrancesats eren aquests i no Carda.

José Carda i Monfort va ser varies vegades regidor, alcalde, batlle, secretari perpetu de l'Ajuntament, delegat de Marina (la seu de Marina estava a Almassora), notari, representant del cònsol de Noruega, prestamista, tractant dedicat a la compravenda de tot (fusta, claus, cavalleries, bous, corders, collites, cases, finques, entre altres). Tot ho convertia en monedes d'or.

Es va casar dues vegades. La segona esposa va ser Josefa Querol. No van tenir descendència. Quan va morir, l'any 1814, en el seu testament va deixar part dels seus béns a l'Hospital i als pobres i la seua esposa va fer el mateix.

Els pobres, n'eren molts i les ajudes, poques; tant és així que, l'any 1834, la situació era de tanta pobresa i penúria que el matrimoni de María Polo Mundina i José Sancho Murad, en el seu testament, van llegar capital i béns als pobres de l'Hospital. A més a més, també estaven els moltíssims pobres de la parròquia, que només rebien l'ajuda del clero i de l'esmentat matrimoni, als quals també els va llegar part de la seua fortuna. Van donar a l'Església gran part de la seua fortuna, perquè aquesta institució sempre ha ajudat als pobres de solemnitat, abans i ara. I açò encara ho veiem actualment, ja que fins al moment (i no ho dic amb mala fe) cap partit polític, siga del color que siga, té un projecte d'ajuda al pobre. Només hi ha institucions com Càritas, els Antonians, els de sant Pau, són els únics que es desvien pels pobres i pertanyen a l'Església.

L'any 1796, es va instal·lar a Vila-real el matrimoni format per Antonio Batalla Dobón, nascut a Eslida el 1773, i la seua esposa Rosa María Tubert Sadurní, nascuda a l'Espolla (Girona) el 1775, i morta a Vila-real el 16 de setembre de 1851 a causa d'apoplexia als 76 anys d'edat, quan el seu espòs ja havia mort. Posseïdors d'una gran fortuna, els van donar estudis a tots els seus fills. Entre ells trobem José Batalla Tubert, nascut a Vila-real el 1798 i mort el 3 de setembre de 1882 a causa d'enterocolitis crònica (diarrea). Va testar el 28 d'agost de 1882 i va nomenar el seu fill Josep Ramon Batalla Cabedo com el seu marmessor. La divisió dels seus béns es va realitzar el 6 d'octubre de 1882.

Perquè el lector es faci una idea de la immensa fortuna que posseïa el pare de Josep Ramon Batalla Cabedo, ens adonem que els testaments normals en els anys 1880 tenien entre tres i quatre fulls escrits pels dos costats, mentre que el testament de José Batalla Tubert tenia 89 fulls escrits pels dos costats. El del seu fill, Josep Ramon Batalla Cabedo, té 25 fulls, 50 cares, i la fortuna que va llegar a l'Hospital va ser quantiosa.

Pati interior de l'Hospital

José Batalla Tubert es va casar, el 1819, amb Mariana Cabedo Mulet (filla dels vila-realencs José Cabedo i Gràcia Mulet). Residien al carrer de Sant Pasqual, núm. 29, on posseïen 10 cases més. Van tenir 7 fills; el 1820, Vicente, que va morir fadrí; el 1822, Domingo, que va morir fadrí als 23 anys d'edat; 1823, Josefa María, la qual a la seua mort va llegar a l'Hospital 3 fanecades d'hort; 1826, Pascuala, que va contraure matrimoni amb Manuel Latorre Massó, pares del metge Latorre Batalla; 1832, Rosa, casada amb Francisco Verdiá Castelló. El 29 d'agost de 1837, a les 23 hores i 30 minuts va nèixer Josep Ramon. Van ser els padrins de bateig Antonio Batalla Dobón (el seu avi patern) i la seua germana Rosa Batalla Dobón. Aquest xiquet és el protagonista d'aquesta història. El 1843, va nèixer María Gracia (és l'última dels 7 fills d'aquest matrimoni). Va ser monja clarissa, amb el nom de sor María de los Ángeles, i va morir el 1885.

Els Batalla eren prestamistes, en aquella època en què no hi havia bancs. A més a més, compraven i venien finques i cases. Tenien una fortuna immensa i quan els fills arribaven a l'edat de 20 anys, els donaven a compte de la futura herència una quantitat considerable en metàl·lic i propietats. D'aquesta manera, els fills començaven a prestar diners i a realitzar negocis; per la qual cosa, des de molt joves, ja començaven a donar-li forma a la seua fortuna particular. Un dels seus fills, Antonio Batalla Tubert, va ser

Jardí de les Dominiques

metge, tenia una gran fortuna, va morir fadrí i van heretar les seues propietats els seus germans. El mateix va ocórrer quan va morir Rosa Batalla Tubert, que com també era fadrina, van heretar els seus germans. Anys més tard, va passar el mateix amb l'herència de sor María de los Ángeles a la seua mort. Si ja eren bastant adinerats, amb les herències van augmentar encara més els seus patrimonis. A banda, tots els membres de la família, arribada l'hora de testar, tots llegaven alguna cosa a l'Hospital, encara que en vida també ajudaven els pobres.

El nostre benefactor, Josep Ramon Batalla Cabedo, es va casar el 25 de juliol de 1870, als 33 anys, amb Mª Dolores Sancho Peris, de 23 anys, nascuda el 31 d'octubre de 1846, a les 21 hores, a la casa dels seus pares al Raval de Castelló, número 39, filla de Manuel Sancho (Vila-real) i Josefa María Peris (Borriana), néta de Francisco Sancho i Francisca Gilabert i de Ramón Peris i Francisca Fuster.

Mª Dolores va aportar una dot de 4 fanecades d'hort de regadiu i 50 fanecades de secà amb garroferes (en aquella època la garrofa es venia a bon preu), vinyes i oliveres. A més a més, quan van morir els seus pares va rebre una herència respectable.

Quan es van casar, es van instal·lar a la plaça de Sant Pasqual, en la qual Josep Ramon va arribar a posseir 8 cases heretades de son pare, del número 17 al 24. Igual que

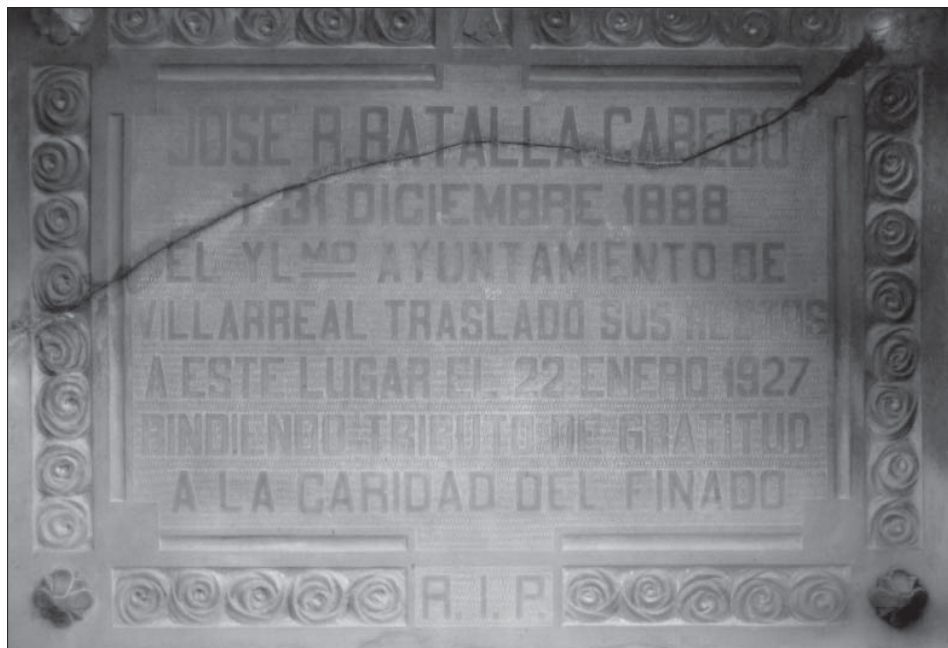
son pare i els seus germans, va exercir de prestamista, comprava i revenia cases, patis, horts, finques de secà...

Sabem que cada vegada que els reis d'Espanya tenien falta de diners, hi havia desamortitzacions. N'hi hagué el 1812 per les Corts de Cadis, també el 1820, el 1836 les de Juan Álvarez Méndez, d'origen jueu, conegut com Mendizábal, el 1855 les de Pascual Mandoz. En certa ocasió, li va tocar el torn de ser incautat i venut al convent dels Pares Franciscans. Passats uns anys, un grup de vila-realencs van decidir comprar-lo als que eren aleshores els propietaris, però necessitaven diners en metàl·lic i van acudir a Josep Ramon Batalla Cabedo, que el dia 15 d'agost de 1876 els va deixar 3.000 pessetes d'aquell temps, a un interès del 6% anual. Alguns d'aquells vila-realencs eren germans del seu cunyat Francisco Verdià Castelló, de professió xocolater (era casat amb Rosa Batalla Cabedo), eren fills de Jaime Verdià i d'Antonia Castelló Vidal. En part, gràcies a aquest préstec, van poder adquirir l'esmentat convent del Carme del Raval de València, núm. 47. Després vingué l'Església i tot va ser per al gaudi de les persones creients d'aquest pròsper poble de Vila-real.

El matrimoni Batalla-Sancho va regalar el paviment de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, la corona de plata massissa amb pedreria de la nostra patrona, un calze i un copó al convent de Sant Pasqual i, sens dubte, moltes coses més. Tal vegada, per aquest motiu, l'Ajuntament de Vila-real, el 13 d'octubre de 1887, li va donar un Vot de Gràcia als esposos Batalla- Sancho.

A mesura que passaven els anys i s'incrementava la seua fortuna, aquest matrimoni va redactar diversos testaments. L'últim de Josep Ramon Batalla Cabedo es va realitzar el 27 de juliol de 1885, davant del notari Pedro Vicente Monfort. Van ser testimonis Miguel Catalán Dobón i Fernando i Pascual Catalán Hernández, els tres llauradors, majors d'edat i veïns de Vila-real. En aquell testament, declara hereva universal dels seus drets en usdefruit a la seua esposa Mª Dolores Sancho Peris i, en propietat, tot el capital en metàl·lic i tots els préstecs i els interessos que se li devien (que eren molt considerables) i ordena que, quan falte ell, el seu cadàver siga amortallat amb l'hàbit de l'orde de Sant Doménec i amb enterrament general, amb assistència dels religiosos franciscans del convent del Carme de Vila-real i els sacerdots que resideixen en el poble. Demana que l'enterren en un nínxol. Va nomenar la seua esposa com a marmessora i, a la seua mort, que ho siga el rector de l'església Arxiprestal.

Va deixar llegat a les monges dominiques, a les monges clarisses del convent de Sant Pasqual i, també, a la Mare de Déu de Gràcia, patrona de Vila-real. A la seua serventa, María Gracia Vidal Jordá, li va llegar 4 fanecades d'horta de regadiu a la partida anomenada del Riu Sec, amb la condició que el serveixa fins a la seua mort.

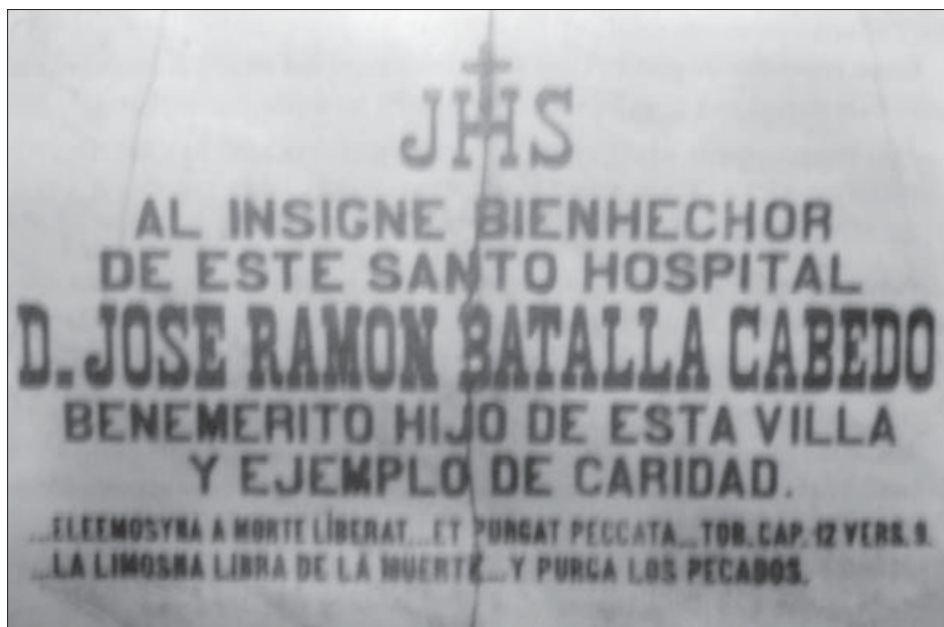

Làpida de Josep Ramon Batalla en el Cementeri Municipal

Va deixar estipulat que quan morguera la seua esposa, qui fóra alcalde de Vila-real, el rector arxiprest, ecònom o regent de la parroquial església Major d'aquest poble i l'administrador de l'Hospital de caritat haurien de procedir a la venda en pública subhasta de tots els béns immobles esmentats i el producte que s'obtinguera s'invertiria en la millora d'aquell edifici i de la capella del Santíssim Crist de l'Hospital. El 7 de maig de 1702, l'Ajuntament de Vila-real va acordar la construcció d'aquesta capella del Santíssim Crist de l'Hospital. Però a causa de la guerra de successió al tron del rei Carles II, no es van realitzar aquestes obres i només gràcies a l'interés, la constància i l'esforç de mossén Vicente Font d'Ursinos Vives, els treballs de construcció van començar l'any 1717 i van acabar el 1732. Aquesta capella és d'estil xorigueresc. El poble, en senyal d'agraïment, li va dedicar un carrer al seu nom.

El doctor Font va nèixer el 1683 i va morir el 1782 als 99 anys. Josep Ramon Batalla Cabedo va morir la nit del 31 de desembre de 1888, a les 24 hores en punt va acabar la seua vida al mateix temps que s'acabava aquell any. Va ser enterrat en el Cementeri Parroquial del Calvari l'1 de gener del 1889. Allí van romandre les seues restes durant 39 anys, fins al dia 22 de gener de 1927. Aquell dia, l'Ajuntament va traslladar les seues restes al nou cementeri del camí de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Aquest nou cementeri va ser beneït el 3 de juliol de 1896 pel rector arxiprest mossén Vicente Alba Zarzoso.

En la part anomenada *recinte* d'aquest cementeri i en el nínxol número 376, en la fila 2a, hi ha una làpida partida en dues parts, en la qual es pot llegir:

Làpida dedicada a Josep Ramon Batalla

JOSÉ R. CABEDO +31 DICIEMBRE 1888. EL ILUSTRÍSIMO AYUNTAMIENTO DE VILLARREAL TRASLADÓ LOS RESTOS A ESTE LUGAR EL 22 DE ENERO DE 1927 RINDIENDO TRIBUTU DE GRATITUD A LA CARIDAD DEL FINADO.

Molts anys abans, quan van finalitzar les obres de millores de la capella i l'Hospital, la corporació municipal va col·locar una làpida d'unes dimensions adequades en la qual es llig:

AL INSIGNE BIENHECHOR DE ESTE SANTO HOSPITAL D. JOSÉ RAMÓN BATALLA CABEDO BENEMÉRITO HIJO DE ESTA VILLA Y EJEMPLO DE CARIDAD. ELEMOSYNA A MORTE LIBERAT... ET PURGAT PECCATA... TOB. CAP. 12 VERS. 9... LA LIMOSNA LIBRA DE LA MUERTE... Y PURGA LOS PECADOS.

Aquesta emotiva i entranyable prova d'agraïment del poble a aquell vila-realenc insigne està actualment partida en dues parts... quasi oblidada.

Des d'aquestes pàgines, voldria aprofitar l'ocasió per a suggerir a la corporació municipal actual perquè aprofiten la reforma i l'adequació d'aquest edifici i col·loquen en un lloc preferent la làpida d'agraïment que els nostres avantpassats li van dedicar al gest caritatiu d'aquell ciutadà exemplar.

La seua esposa, Mª Dolores Sancho Peris, va recuperar per a la seua propietat tot el capital en metàl·lic i els préstecs i interessos que li devien a l'espòs difunt (que n'eren molts), segons el desig de Josep Ramon Batalla Cabedo.

Ella va redactar el seu testament a les 22 hores del 24 de febrer de 1893, davant del notari Pedro Vicente Monfort i els testimonis van ser: Vicente Llidó Casanova, prevere; José Ortells Arnal, sagristà, i José Traver Font, propietari. En ell ordenava, que una vegada haguera mort, el seu cadàver havia de ser vestit amb l'hàbit de l'orde de Sant Doménec, amb enterrament general, i que estiguera acompanya fins al cementeri per tots els religiosos i sacerdots que hi haguera en la població en aquell moment i que fóra sepultada en un nínxol i que, a més, foren convocades totes les confraries. Va deixar capital suficient per a aquestes despeses i, a banda, va deixar 20 misses cantades en sufragi de la seua ànima pagades a la comunitat de religioses dominiques, al preu de 2 pessetes cadascuna. Altres 20 misses cantades al mateix preu a les religioses de Santa Clara del convent de Sant Pasqual i el mateix per a la capella de Sant Pasqual i a l'ermita de la nostra patrona la Mare de Déu de Gràcia i el venerable orde de la Mare de Déu del Carme.

A la seua serventa, María Gràcia Vidal Jordá, li va llegar 1.000 pessetes amb la condició que la servira fins a l'últim moment de la seua vida i una xicoteta quantitat al jornalier que tinguera al seu servei el dia de la seua mort. La serventa no va eixir mal pagada, ja que va rebre 4 fanecades per herència del seu patró Josep Ramon Batalla Cabedo i 1.000 pessetes (d'aleshores) per part de la seua patrona María Dolores Sancho Peris.

Mª Dolores Sancho Peris va nomenar marmessors el seu germà Felipe Sancho Peris i els seus nebots José i Manuel Ferrer Sancho i José Pesudo Sancho. La seua immensa fortuna, la va llegar als seus quatre germans: Felipe, Antonio, Francisca, que era religiosa dominica a Vila-real amb el nom de sor Juliana de Sant Lluís Gonzaga, i Josefa María. Aquesta herència es va repartir en quatre parts iguals, però si la seua germana religiosa morguera abans que ella, l'herència es dividiria en només tres parts. En aquell testament, no apareix cap llegat de quantitat o finca per als pobres de l'Hospital o de la parròquia. María Dolores Sancho Peris va morir el dia 7 d'agost de 1897 als 50 anys d'edat. La seua tomba es troba en el cementeri I^r en l'anomenat recinte, nínxols número 13, fila 3a. Van passar anys i Remedios Latorre (de la mateixa família) esposa de l'advocat i jutge Sandalio Soriano, va organitzar l'Associació Vila-realenca de Caritat i el dia 8 de desembre de l'any 1916 van inaugurar el menjador per als pobres. L'Ajuntament de Vila-real, dos mesos després, el 15 de febrer del 1917 els va cedir una parcel·la situada al Barranquet (avui carrer de Josep Ramon Batalla Cabedo) i es va construir el menjador dels pobres, on anys després van traslladar allí, des del carrer de la Mare de Déu dels Desemparats on s'ubicava en el número 1 (avui en plena plaça de l'Ajuntament) la denominada escola dels Cagons. La primera mestra cuidadora d'aquesta escola va ser l'esposa del pintor Juan Bosch.

Amb el pas dels anys, no millorava la situació dels nombrosos pobres que hi havia a Vila-real. Tots els anys, el dia de Nadal, el dinar especial per als pobres el pagava el metge Manuel Coret Moreno i el del primer dia de l'any, el pagava l'excalde Vicente Sanchiz Aixà.

Jardí de les Dominiques

La Segona República tampoc va solucionar gran cosa. Però un frare lleg franciscà, Francisco Pérez Serra, nascut a l'Alqueria de la Comtesa, a prop de Gandia i conegut com el germà Fraisquet, tots els dies eixia amb el sac al coll i feia el recorregut per la ciutat per a demanar almoina i amb els aliments que recollia per als pobres, els frares franciscans confeccionaven una espècie de sopa popular i així, almenys una vegada al dia, podien menjar de calent els pobres.

El 9 d'agost de 1936, els milicians (o els no milicians, tampoc importa molt bé qui) van assassinar un frare franciscà company del germà Fraisquet, el qual va ser assassinat quatre dies després, el 13 d'agost. Van ser les dues primeres persones assassinades a Vila-real aquell any.

Al dia següent, alguns dels integrants de l'anomenat Comité (Gestora Municipal) es vanagloriaven del que havien fet dient que ja no hi havia pobres a Vila-real, es van acabar les cues de pobres famolencs que acudien a diari a menjar la sopa popular que oferien els frares franciscans. Deien la veritat, van desaparèixer les cues i els pobres (perquè tenien por a ser assassinats). Però no van acabar amb la fam i els famolencs.

Acabada la Guerra *Incivil*, l'Ajuntament va cedir l'Hospital a l'Estat perquè fóra usat com a sanatori antituberculós, a partir del 20 de desembre de 1939. Va ser un error, ja que per a aquesta malaltia és preferible la muntanya.

El senyor director i administrador va ser el periodista Emilio Romero (encara que no està confirmat, se suposa que la seua filla Mariví o un dels seus germans va nàixer a Vila-real). També van obrir el menjador de l'anomenat Auxili Social perquè hi havia molts pobres.

Aquesta és la història de l'Hospital en certes èpoques i de quina manera Josep Ramon Batalla Cabedo va ajudar els pobres del poble. Molt a prop de la seua tomba està la d'un altre benefactor de Vila-real, Manuel Ripollés Fandos, nascut el 23 de novembre de 1839, va morir el 27 de juliol de 1921 als 82 anys d'edat. Aquesta personalitat va llegar els seus béns per a fer la paret de pedra i la reixa de l'església Arxiprestal, la placeta i els escalons de l'entrada i l'estucat de la capella del Sagrari i el presbiteri.

També, Juan Flors García va donar el seu patrimoni a Vila-real (en les dues fundacions Flors i Dolores García, sa mare).

Recentment, el matrimoni Gómez Mata-Viñes Rubert, amb una quantiosa aportació econòmica, van embellir en gran mesura la basílica de Sant Pasqual i els voltants; i això redunda en benefici de la ciutat.

Després de la mort de la seua esposa, Ana Viñes Rubert, José Gómez Mata va organitzar i sufragar les despeses de la reunió dels més de 50 millors investigadors mundials de la lluita contra el càncer, els quals a Nova York van publicar un llibre en homenatge a Ana Viñes Rubert. La filla d'aquest matrimoni exemplar és escultora i va oferir a Vila-real una de les seues escultures i una font situada a l'eixida de la ciutat cap a Castelló.

Qualsevol persona de Vila-real no pot oblidar els gestos en benefici de la ciutat i els seus habitants. Per això, estimat lector et pregue que quan visites el cementeri i passes per davant d'alguna d'aquestes tombes, els dediques una oració i un record per a les persones que van estimar tant el seu poble li van donat tant.

Fonts

Arxiu Arxiprestal de Vila-real

Registre Civil de Vila-real

Arxiu de Protocols Notarials de Castelló

Arxiu del Cementeri Municipal de Vila-real

Arxiu i biblioteca particulars de l'autor

Agraïments

El meu sincer agraïment, per les facilitats que m'han proporcionat mossén José Francisco i mossén Vicent (capellà i rector de l'Arxiprestal respectivament)

A les senyores del Registre Civil de Vila-real

Al senyor Zanón i la senyora Rosa de l'Arxiu de Protocols Notarials de Castelló

Al personal del Cementeri Municipal de Vila-real

Al senyor Emilio Llobat, mestre d'investigació, per tot el que m'ha ensenyat

Mn. **Vicent** Gimeno i Estornell

**DEL MANUAL DEL
CONSELL DE LA VILA
DE VILA-REAL
ANYS 1649-1652**

Corpus de Sang de 1640, d'Antoni Estruch

DEL MANUAL DEL CONSELL DE LA VILA DE VILA-REAL. ANYS 1649-1652

Relació amb l'estament eclesiàstic i vida religiosa de la vila, lleva de soldats, amb altres quefers quotidians

NOTANDA

En els manuals del Consell de la Vila de Vila-real, que constitueixen part de la documentació municipal, agrupada en els manuals, judicials, actes i mans d'ordres, es reuneix tot l'esdevenir del govern de la vila, amb els problemes adients d'administració econòmica, de població, de quintes o lleves, d'obres públiques, de beneficència i fins i tot d'espectacles i diversions, amb tot allò que pertany a la vida diària de la vila (del *Catàleg Arxiu Municipal de Vila-real*, edita Diputació de Castelló, 1986, p. 13).

Són una de les fonts d'on bevem per a endinsar-nos en el dia a dia dels nostres avantpassats i que han anat construint les peculiaritats pròpies del nostre ser de Vila-real. No cal que remarquem la importància que tenen per a la nostra història i la de l'entorn social en què ens movem. Sí que cal que expressem que aquest esdevenir de fets ha anat modelant la *tradició pròpia del nostre poble*, i que val la pena tenir-la en compte a l'hora de parlar de les nostres *tradicions*, que de vegades no són ni nostres, ni tradicions.

Del Manual núm. 69 de 1649-1651 (AMVr), hem elegit, segons l'ordre cronològic, unes anotacions d'acords del Consell de la Vila de Vila-real, que ens parlen d'aquella preocupació per tota mena de problemàtiques de la vida social d'aleshores, civil i religiosa, de relleu o de la quotidianitat humil dels queviures de cada casa.

També hi retem compte dels anys en què el Consell atén preferentment la greu qüestió de la guerra de Catalunya; és durant el regnat del rei Felip IV (III de València), quan el Principat o comtats de Catalunya s'alcen en revolta separatista en contra de la unió amb el regne de Castella. El professor Reglà ens diu sobre la revolució catalana de 1640, que s'inicia el 12 de juny, diada del Corpus: "els fets que esclaten violentament en el Corpus de Sang de 1640, no es poden reduir a un propòsit deliberat d'Olivares d'acabar amb les llibertats catalanes i a la resistència patriòtica d'un poble disposat a començar les seues peculiaritats característiques". A la festa del Corpus cada any acudeixen els pagesos o *segadors*, però aquest any van armats, la qual cosa fa perdre el control al virrei Coloma, que ja es veia impotent per a dominar la situació de violència que s'anava produint des de feia un temps, i ho veu com una provocació, fet que desencadena una brutal repressió de la qual ell mateix resultava víctima; el Corpus de Sang obria les portes de la revolució catalana que es va allargar fins a 1659, quan se signa la pau dels Pirineus; conseqüència d'aquesta guerra va ser la separació del regne de Portugal, en tenir el rei com a prioritari defensar la permanència de Catalunya en la unió dels regnes d'Espanya, així com la

pèrdua de part de la mateixa Catalunya, que quedava unida a França¹. Açò ho viu la vila de Vila-real per la lleva de soldats que es mana fer en defensa dels interessos reials.

En dies en què oïm parlar d'interessos separatistes i de raons històriques que els avalen, potser serà bo llegir la memòria de la història que sempre ens aporta alguna lliçó.

DEL MANUAL NÚM. 69 DE 1649 ENDAVANT (AMVr)

Dia XXVIII (28) de setembre en l'any de la Nativitat del Senyor MDCXXXVIII (1649)

A la convocatòria del Consell –*cradat e ajustat*– acudeixen els jurats o consellers, segons els seus càrrecs; en aquest falta el batlle o justícia, que no hi devia estar; de tot dóna fe el notari o secretari del Consell. Açò es repetirà cada vegada que el Consell de la Vila de Vila-real és convocat i en tot aquest Manual veiem que són quasi sempre els mateixos jurats o consellers.

(F 1) Consell cradat e ajustat en la Sala del Consell de la Vila de Vilarreal, de orde, manament e provisió del lloctinent de Justícia y Jurats de la mateixa Vila, en lo qual Consell assistiren: Pere Cabrera lloctinent de Justícia, Joachim Gosalbo, Vicent Font de Ursins y Joseph Renau, Jurats, Jaume Cabrera mustasaf, Francés Llorens Ayó (*Anyó*) sindich, Miquel Soler ciutadà, Victoriano Franch, Anthoni Peris, Vicent Mariner, Joseph Aliaga, Evaristo Çalon, Esteve Pesset, Miquel Canyada, Nicolau Ferrer, Hieroni Yvãñez, Agustí Aguilar, Pere Parra, Miquel Anyó, Jaume Blau major de dies ciutadà, Feliciano Serra notari infrascrit.

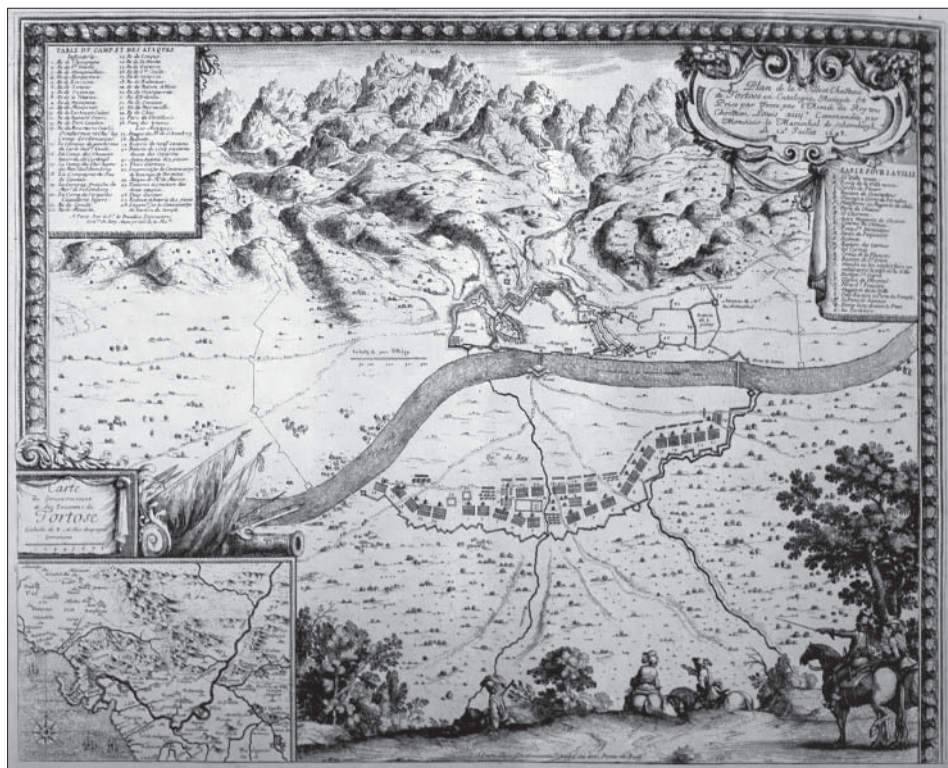
Transcripció²: Consell cradat i ajustat en la sala del Consell de la Vila de Vila-real, d'ordre, manament i provisió del lloctinent de justícia i jurats de la mateixa vila; en lo qual Consell assistiren: Pere Cabrera, lloctinent de Justícia, Joaquim Gosalbo, Vicent Font d'Ursins i Josep Renau, jurats, Jaume Cabrera, mustasaf, Francesc Llorens Anyó, síndic, Miquel Soler, ciutadà, Victoriano Franch, Antoni Peris, Vicent Mariner, Josep Aliaga, Evaristo Zalon, Esteve Peset, Miquel Canyada, Nicolau Ferrer, Jeroni Ivàñez, Agustí Aguilar, Pere Parra, Miquel Anyó, Jaume Blau, major de dies, ciutadà, Feliciano Serra, notari infrascrit.

Contracte de campaner (F 2 i 2v)

S'anota l'acord que pren el Consell de contractar algú per a campaner. És per a

¹ *Història d'Espanya*, vol. IV, Club Internacional del Llibre, 1989.

² Transcripcions realitzades per l'autor de l'article per a facilitar la comprensió dels textos originals.

Setge de Tortosa del 12 de juliol de 1648, cavaller de Beaulieu, París, s.XVII, BNM

l'església gòtica del carrer de Sant Roc, on hi ha una espadanya amb tres campanes a la part de dalt, prop de l'absis per la teulada, amb un lloc, **les cova**, per a resguardar-se el campaner, que al mateix temps fa de vigia o sentinella des del punt més alt de la vila; a més, hi ha una espadanya xicoteta per a una campaneta o **simbolet** i una torreta per a una campana d'hores³.

El campaner que es contracta resulta ser veí de la Vall d'Uixó i s'anomena Macià Fenollosa; només se'l contracta com a campaner, "franc d'altres càrrecs" i amb l'obligació de tocar a les festes més importants d'aleshores, com són:

La Puríssima Concepció; aquest any encara no s'ha fet el vot per part del Consell de celebrar al seu càrrec aquesta festivitat, cosa que es farà el 4 de desembre de l'any 1651, quan es pren aquest acord:

Item fonch notat per lo dit Consell que de huy avant (*d'avui endavant*) se solemnise la festivitat de la Inmaculada Concepció tots los Anys per conte de dita Vila amb la solemnitat que demana festejar tan gran Senyora.⁴

³ AMVr, Claveria 1362/63, F 1v. El campanar actual començava a alçar-se l'any 1682.

Setge de Barcelona, P. Reschi, s.XVII, GC

En la festa del Corpus i en la seua vuitava, que ja són documentades l'any 1362, quan es paga a dos homes perquè toquen les campanes “mentre la professó anàs e fos tornada a la Ecclésia major en lo present any”⁵.

Per la festa de sant Jaume (25 de juliol) i la de sant Bertomeu (24 d'agost) patró i copatró de la Parroquial i de la vila; i en la festa de la Mare de Déu d'Agost (15 d'agost) i en la seua vuitava:

Item fonch notat per lo dit Consell que queda contractat Macià Fenollosa del lloguer de la Vall, per a servir esta Vila en 27 sous cascun vol y franch de altres carrechs ab obligació de tocar en les festivitats de la Puríssima Copsesió, dia del Corpus y cap de octava, festivitats de San Jaume y San Berthomeu, nostra Sra. de Agost y cap de octava.

Transcripció: Item: fon notat per lo dit Consell, que queda contractat Macià Fenollosa, del lloc de la Vall, per a servir esta vila, en 27 sous, cascun vol, i franc d'altres càrrecs, amb obligació de tocar en les festivitats de la Puríssima Concepció, dia del Corpus i cap de vuitava, festivitats de Sant Jaume i Sant Bartomeu, Nostra Senyora d'Agost i cap de vuitava.

⁴ AMVr, Manual de Consell núm. 69 bis, 4 de desembre de 1651.

⁵ AMVr, Claveria 1362/63, F 1v.

Dia V (5) del mes d'octubre en l'any de la Nativitat del Senyor 1649

Obres en la capella de la Parroquial (F 3 i 3v)

Item fon notat per lo dit Consell que Joseph Aliaga, llaurador de la present Vila, sia coadjutor y asistisca juntament ab los administradors per a la obra de la capella que se ha de fer per a la Parrochial de la present Vila.

Transcripció: Item: Fon notat per lo dit Consell que Josep Aliaga, llaurador d'aquesta vila, siga coadjutor i assistisca juntament amb els administradors, per a l'obra de la capella, que s'ha de fer per a la Parroquial d'aquesta vila.

Es tracta de la capella de la Comunió que es vol fer a l'església major, la gòtica, i que es mamprendrà més endavant com veurem en aquest mateix treball.

Dia XVIII (18) del mes d'octubre en l'any de la Nativitat del Senyor MDCXXXVIII (1649) (F 5)

Pagament de *sençal* als frares de Sant Domènec de Forcall i a l'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia de Vila-real (F 5v)

Pº als frares de St. Domingo, hereus de don Blai Berga del lloch de Forcall, 28 lliures, 4 sous, 4 diners de la paga de Janer 1650, per com conseblant pensió de cençal, ço çon: 28 lliures, 4 sous, 4 diners.

Item al ospital de St. Miquel y Santa Lucia, dotse lliures, deu sous, de les pagues de la administració del Any següent que entrarà a Pasqua de Esperit Sant primer vinent, per dos cençals respon dita Vila, ço són 12 lliures, 10 sous.

Transcripció: Pagament: als frares de St. Domènec, hereus de Don Blai Berga, del lloc de Forcall, 28 lliures, 4 sous, 4 diners de la paga de gener 1650, per com conseblant pensió de censal, això són: 28 lliures, 4 sous, 4 diners.

Item: a l'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia, dotze lliures, deu sous, de les pagues de l'administració de l'any següent, que entrarà a Pasqua de l'Esperit Sant primer vinent, per dos censals dels quals respon dita vila, això són 12 lliures, 10 sous.

La vila paga als frares de Sant Domènec del convent de la vila de Forcall el censal per la pensió de què són hereus, segons l'herència o fruits de terres que administra aquesta vila. També satisfà per endavant, amb dos censals de la vila, allò que correspondrà per les pagues de l'administració a l'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia de Vila-real.

Dia XXVIII (29) d'octubre de l'any de la Nativitat del Senyor MDCXXXVIII (1649)

De les primícies: cebes i lli (F 13)

De cada collita es recullen les primícies, o primeres fruites, que recol·lecta el Consell; aquestes primícies es venen i serveixen per a poder pagar els serveis als quals ha de fer front el mateix Consell. Són primícies diferents de les que es donen a l'Església. En aquesta anotació veiem com el prevere Mn. Josep Eixea compra, amb 5 diners, el lli que s'ha recollit.

Present Thomàs Montero, nuncio ell huy, relació feu haver lliurat les sebes de la premisia a Misser Francés Llorens en 2 diners.

Die hodie: El dit Thomàs Montero relació feu haver lliurat lo lli de la dita primissia a Mossèn Joseph Exea prevere, arrahó de 5 diners per fex (*feix*).

Transcripció: Present Tomàs Montero, nunci (*pregoner*) ell hui, relació féu d'haver lliurat les cebes de la primícia a Misser Francesc Llorens, en 2 diners.

El mateix dia: El dit Tomàs Montero, relació féu d'haver lliurat el lli de la dita primícia a mossén Josep Eixea, prevere, a raó de 5 diners per feix.

LA LLEVA DE SOLDATS, PER MOTIU DE LA GUERRA AMB FRANÇA I LA REVOLTA DE CATALUNYA (F 13V)

El Regne de València, l'any 1626, ha quedat dins del projecte de la Unió de Armas del comte duc d'Olivares, al regnat de Felip IV (III de València), i per la guerra entre França i Espanya (1635) va quedar immers dins de la política fiscal que la monarquia espanyola practicava contra Catalunya, que intentava separar-se i aproximar-se al país veí.

La lleva obligatòria de soldats introduïda dins del Regne des de 1637, a causa de la guerra amb França, va portar malestar, fins a l'extrem que el comte d'Oñate indicava que els valencians, persuadits per la idea que el rei els portava “camino de quebrarles los fueros”, podien caure “en alguna desesperación como lo han hecho los catalanes”, però els estaments valencians es limitaren a deixar constància dels seus desacords i acabaren acatant sempre els desigs reials.

Les Corts de 1645 tingueren ja només com a objectiu institucionalitzar la contribució valenciana a la guerra contra Catalunya; açò representava l'èxit de la Unió de Armas, la inserció del Regne de València en la política de la monarquia i l'expressió de la feblesa estructural dels estaments valencians enfront dels avanços de l'autoritat reial.

Cavaller mallorquí, *Llibre dels cavalls forçats*, Palma de Mallorca, 1617, ARM

Al Regne de València es féu quotidià el servei fora de Corts, i les Corts de 1645 no van fer més que refermar la separació entre funcions legislatives i subsidis al rei, tot desvirtuant el sistema pactat, situació que, malgrat els conats de crisi del 1646 al 1648, no va canviar gens.

Així es mana fer lleva de soldats a la nostra vila amb motiu de la revolta o guerra de Catalunya, que arriba fins i tot a les nostres portes al febrer de 1649, quan les tropes franceses entren a Traiguera, fins on marxen soldats de Vila-real per a ajudar, com veurem. Tot açò es produeix fins a la mateixa caiguda de Barcelona en poder de Felip IV, l'any 1652. Són pàgines de la nostra història⁶.

⁶ *Enciclopèdia Catalana*, "Història política...dels Països Catalans", vol. 4, 1997, p. 63 i següents.

Dia 4 del mes de novembre de l'any de la Nativitat del Senyor 1649

Consell cridat e ajustat en la Sala de la Vila de Vilarreal per mitjà de Thomàs Montero, nuncio y trompeta publich, de P^o de Justícia y Jurats de la matexa Vila, en lo qual consell assistiren: Vicent Guitart Justícia, Joachim Gosalbo, Vicent Font de Ursins ciutadans, Andreu Mondina mercader y Joseph Renau Jurats, Jaume Blau major de dies ciutadà mustasaf, Pere Cabrera llochtinent, Francés Thomàs Año cindich, Hieroni Yvañez, Miquel Amposta, Miquel Canyada, Jaume Cabrera ciutadà, Esteve Pesset, Nicolau Ferrer (**F 14**) Evaristo Çalon, Vitoriano Franch major, Joseph Sales, Anthoni Peris, Pere Granell, Francés Vidal major, Miquel Año llaurador, Vicent Mariner, Llohis Cabrera, Feliciano Serra notari infrascrit, en lo qual consell ajustat, hoit y entés un mandato despachat per lo Noble don Vicent de Borja Governador de Castelló de la Plana, fonch determinat lo següent:

P^o fonch notat per lo dit consell que es nomenen cinquanta homes per a haver de anar a socorrer la frontera.

P^o fonch notat per lo dit consell que per cap destos cinquanta homens vaja per cap lo Señor Frances Vidal y que assistisquen aquells a tot lo que sia convenient.

Ittem fonch notat per lo dit consell que los Senyors Jurats busquen dines per a haver de socorrer dita gent, se busquen diner de ahon més comodament se (**F 14v**) pugua buscar per a haver de remediari dita necessitat.

Ittem, fonch confirmat per lo dit consell, que los tres caffiços, tres barcelles de ordi que es dona per via de prestamo, per horde de Sa ex^a als caps els fardos que passaren, reste confirmat.

Transcripció: Consell cridat e ajustat en la sala de la vila de Vila-real, per mitjà de Tomàs Montero, nunci i trompeta públic de part del justícia i jurats de la mateixa vila, en lo qual Consell assistiren: Vicent Guitart, justícia; Joaquim Gosalbo, Vicent Font d'Ursins, ciutadans; Andreu Mundina, mercader i Josep Renau, jurats; Jaume Blau, major de dies, ciutadà mostassaf; Pere Cabrera, llochtinent; Francesc Tomàs Anyó, síndic; Jeroni Ivànyez, Miquel Amposta, Miquel Canyada, Jaume Cabrera, ciutadà; Esteve Peset, Nicolau Ferrer, Evaristo Zalon, Victoriano Franc, major; Josep Sales, Antoni Peris, Pere Granell, Francesc Vidal, major; Miquel Anyó, llaurador; Vicent Mariner, Lluís Cabrera; Feliciano Serra, notari infrascrit. En el qual Consell ajustat, oït i entés un manament despatxat pel noble Don Vicent de Borja, governador de Castelló de la Plana, fou determinat el següent:

Primer: fou notat pel dit Consell, que es nomenen cinquanta homes per a haver d'anar a socórrer la frontera.

Segon: fou notat pel dit Consell que per cap d'aquests cinquanta homes vaja, per cap lo senyor Francesc Vidal i que assistesquen aquells a tot el que siga convenient.

Tractat dels Pirineus

Item fou notat pel dit Consell, que els senyors jurats busquen diners per a haver de socórrer dita gent, que es busquen diners d'on més acomodadament es puga buscar per a haver de remeiar dita necessitat.

Item: fou confirmat pel dit Consell, que els tres cafissos, tres barcelles d'ordi, que es dona per via de préstec, per ordre de Sa Excel·lència als caps, els farcells que passaren queden confirmats.

Dia V (5) del mes de novembre de l'any 1649

Consell cridat de ordenament e provisió de Justícia y Jurats per mitjà de Thomas Montero nuncio y trompeta publich, en lo qual consell assistiren: (*la mateixa relació anterior*) [...]

(F 15) [...] lo qual consell ajustat manà esser notat lo següent:

Pº que sia feta llista de tots los vehins de la present Vila excepto tots los malalts y altres perçones que tinguen llegitima causa de eser empedits y que estos sien posats en redolins y sien trets de aquells lo numero de cinquanta homens per a haver de anar a donar socorro a la frontera com així sia convenient a la defensa y conservació de la patria, Vila y asiendes,

los quals posats tots dins de un sach foren atretes les perçones següents:

Thomas Pitarch, Miquel Monçó, Jaume Vives de Portes, Joan Molés, Melcior Cantavella, Gabriel Uguet, Batte (Battiste) Rogera, Jaume Horti

(F 15v) Joseph Blay, Glaudi Conches, Vicent Garcia, Francés Gil, Joseph Pitarch de Miquel, Joan Granell, Jaume Franch, Vicent Bernabeu, Miquel Sirera, Joseph Ayora, Joan Gorris, Pedro Hernandes, Thomas Balaguer, Esteve ¿Jenesia?, Joseph Costa, Jacinto Rogera, Jaume Vinyals, Joseph Llatzer

(F 16) Jacinto Basset, Pasqual Granell, Sebastià Manrique, Bernat Matavaques, Llohis Bonet, Vicent Asensi, Francés Ruvio, Miquel Cabrera, Andreu Çaura, Vicent Quinto, Diego Giner, Joan Añó, Jaume Blasco, Llohis Niella, Thomas Exea minor, Vicent Navarro,

(F 16v) Macià de Llúpia, Jaume Blau minor, Joseph Carda, Hieroni Monfort, Thomas Gasset, Joan Roldan (*al marge*: "per ser vell" *i es ratlla*), Joan Vicent Çabater, Jaume Martí, Macià Pitarch (*al marge*: "eximit per sa muller" *i es ratlla*), Matheu Sirera.

Als quals soldats fench determinat per lo dit consell sien socorreguts a rahó de dos reals per cascun dia de socorro y al que anirà per cap deu reals castellans.

Transcripció: Consell cridat d'ordenament i provisió de justícia i jurats, per mitjà de Tomàs Montero, nunci i trompeta públic, en el qual Consell assistiren: Vicent Guitart, justícia; Joaquim Gosalbo, ciutadà; Vicent Font d'Ursins, Andreu Mundina, Josep Renau, jurats; Jaume Blau, mostassaf; Francesc Tomàs Anyó, ciutadà; Victoriano Franc, Josep Sales, Antoni Peris, Pere Granell, Joan Gil, Francesc Sancho, Nicolau Ferrer, Miquel Canyada, Esteve Peset, Jeroni Ivànyez, Vicent Mariner, Evaristo Zalon, Miquel Anyó, llaurador; Feliciano Serra, notari infrascrit; el qual Consell ajustat, manà esser notat lo següent:

Primer: que siga feta llista de tots els veïns d'aquesta vila, excepte tots els malalts i altres persones que tinguen llegítima causa d'ésser impeditos, i que aquests siguen posats en rodolins i siguen trets d'aquells el número de cinquanta homes, per a haver d'anar a donar socors a la frontera, com així siga convenient a la defensa i conservació de la pàtria, vila i hisendes, los quals posats tots dins d'un sac, foren tretes les persones següents: Tomàs Pitarch, Miquel Monsó, Jaume Vives de Portes, Joan Molés, Melcior Cantavella, Gabriel Hugueta, Batiste Rogera, Jaume Ortí, Josep Blai, Claudi Conxes, Vicent Garcia, Francesc Gil, Josep Pitarch de Miquel, Joan Granell, Jaume Franch, Vicent Bernabeu, Miquel Sirera, Josep Ayora, Joan Gorris, Pedro Hernandes, Tomàs Balaguer, Esteve Genèsia, Josep Costa, Jacinto Rogera, Jaume Vinyals, Josep Llätzer, Jacinto Basset, Pasqual Granell, Sebastià Manrique, Bernat Matavaques, Lluís Bonet, Vicent Asensi, Francesc Rubio, Miquel Cabrera, Andreu Saura, Vicent Quinto, Diego Giner, Joan Anyó,

Jaume Blasco, Lluís Niella, Tomàs Eixea, minor, Vicent Navarro, Macià de Llúpia, Jaume Blau, minor, Josep Carda, Jeroni Monfort, Tomàs Gasset, Joan Roldan (*al marge*, “*per ser vell*” *es ratlla*), Joan Vicent Sabater, Jaume Martí, Macià Pitarch (*al marge*, “*eximit per sa muller*” *i es ratlla*), Mateu Sirera.

Als quals soldats fon determinat pel dit Consell siguen socorreguts a raó de dos reals per cascun dia de socors i al que anirà per cap deu reals castellans.

Dia VI (6) del mes de novembre de l'any de la Nativitat del Senyor MDCXXXVIII (1649)

Consell cridat e ajustat en la Sala del consell de Vilarreal per mitjà de Thomas

(F 17) Montero nuncio y trompeta publich, de hordenament e provisió de Justicia y Jurats lo qual consell ajustat mana eser anotat lo següent:

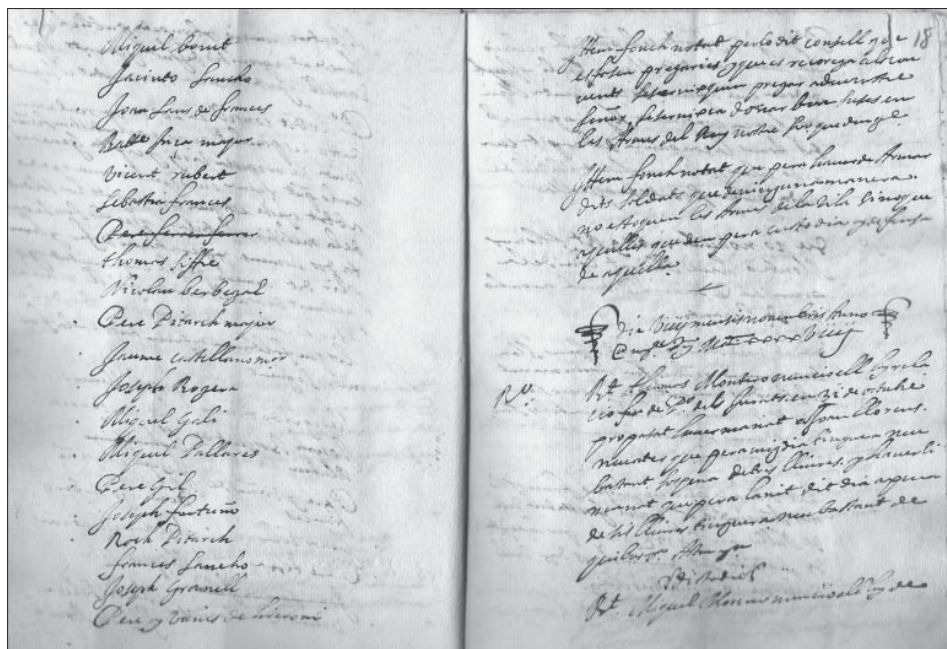
Pº lo dit consell en exº (*execució*) de un real mandatto despachat per lo exelentissim Señor Conde de Oropessa Virey y Capità General en lo present Regne, en lo qual mana que ab tot efecte estiguen prevenguts los soldats de la milisia efectiva, los quals sien sexanta dos homens y per a haver de fer y homplir dit numero per la enfermetat y per mort de aquells, lo dit consell mana eser anotat que es traguen arredolins los que faltaren y foren trets en la forma següent:

Meregildo Favra, Joseph Menero, Ambrosio Torres, Joseph Bosquet de Mateu, Llohis Chiva (*ratllat*), Joseph Estupiñà, Pere Ivañez de Francés, Joan Vilar, Pere Tena, Domingo Cubero, Nicolau Montañes, Miquel Ortí, Joan Sans de Joan (*ratllat*), Vicent Pruñonosa, Martí Silva, Frances Broch

(F 17v) Miquel Bonet, Jacinto Sancho, Joan Sans de Francés, Btte. Inça major, Vicent Rubert, Sebastià Frances, Pere Ferrer Ferrer (*ratllat*), Thomas Siffre, Nicolau Berbegal, Pere Pitarch major, Jaume Castellano minor, Joseph Rogera, Miquel Galí, Miquel Pallarés, Pere Gil, Joseph Fortuño, Roch Pitarch, Frances Sancho, Joseph Granell, Pere Ivañez de Hieroni.

Transcripció: Consell cridat i ajustat en la sala del Consell de Vila-real, per mitjà de Tomàs Montero, nunci i trompeta públic, d'ordenament i provisió de justícia i jurats, lo qual Consell ajustat mana ésser anotat lo següent:

Primer: aquest consell, en execució d'un reial manament despatxat per l'Excel·lentíssim Senyor Comte d'Orpesa, Virrei i Capirà General en aquest Regne, en el qual mana que amb tot efecte estiguen prevenguts els soldats de la milícia efectiva, els quals siguen seixanta-dos homes, i per a haver de fer i omplir dit número, per la malaltia i per mort d'aquells, el dit Consell mana ésser anotat que es traguen a rodolins els que

Pàgines del Manual del Consell amb el llistat de la lleva de soldats

faltaren i foren trets en la forma següent:

Meregildo (*Hermenegildo*) Fabra, Josep Menero, Ambrosio Torres, Josep Bosquet de Mateu, Lluís Chiva (*ratllat*), Josep Estupinyà, Pere Ivànyez de Francesc, Joan Vilar, Per Tena, Domingo Cubero, Nicolau Montanyés, Miquel Ortí, Joan Sans de Joan (*ratllat*), Vicent Pruñonosa, Martí Silva, Francesc Broch, Miquel Bonet, Jacinto Sancho, Joan Sans de Francés, Batiste Insa, major, Vicent Rubert, Sebastià Francesc, Pere Ferrer Ferrer (*ratllat*), Tomàs Sifre, Nicolau Berbegal, Pere Pitarch, major, Jaume Castellamo, minor, Josep Rogera, Miquel Galí, Miquel Pallarés, Pere Gil, Josep Fortunyó, Roc Pitarch, Francesc Sancho, Josep Granell, Pere Ivanyes de Geroni.

(F 18) ES DEMANEN PREGÀRIES ALS CONVENTS PER A LES ARMES I QUE NO ES TOQUEN LES ARMES DE LA VILA

Davant la lleva de soldats i amb el perill de la guerra, que sempre porta la mort, la vila sent la necessitat d'emparar-se en l'ajut de Déu i mana que resen, perquè aquests soldats de la vila tornen en bona salut, als convents de Vila-real, o siga, al convent de la Mare de Déu del Rosari dels frares franciscans alcantarins, on es troba el sepulcre del beat Pasqual Baylón, i al convent del Carme, habitat pels frares de l'orde dels carmelites calçats.

Item fonch notat per lo dit consell que es fasen pregaries y que es recorega als convents se servisquen pregar a deu nostre Señor se servixca donar bon suses en les Armes del Rey nostre Señor que deu guarde.

Transcripció: Item: fon notat pel dit Consell que es facen pregàries i que es recórrega als convents, se servesquen pregar a Déu nostre Senyor, se servesca donar bon succés en les armes del rei nostre Senyor, que Déu guarde.

Però, al mateix temps, la vila mana que les armes que hi ha per a la guarda d'aquesta no s'usen per a armar aquests soldats de la lleva, ja que en temps de guerra no se sap si s'hauran d'utilitzar en la defensa de la vila.

Item fonch notat que per a haver de Armar dits soldats que de ninguna manera no es toquen les Armes de la Vila sino que aquelles queden per a custodia y defensa de aquella.

Transcripció: Item fon notat que per a haver d'armar aquests soldats, que de cap manera no es toquen les armes de la vila, sinó que aquestes queden per a la custòdia i defensa d'aquesta vila.

“Die VIII (9) mensis novembris anno a Nativitate Domini MDCXXXVIII (1649)” - Dia 9 del mes de novembre de l'any de la Nativitat del Senyor 1649

Es continua enviant veïns a la guerra i ens adonem que el capità és el nostre veí Evaristo Çalon o Zalon, que es dirigeix amb els soldats a la vila d'Onda, segurament per a unir-se a la lleva que s'hi fa (avantpassat del canonge Zalon, que va predicar el sermó el dia de la inauguració del temple ara Arxiprestal, 30 de juliol de 1779; el carreronet de la plaça Major al carrer de Sant Antoni està dedicat a aquest prohóm).

També comprovem amb els jurats les armes de foc que es reben i les municions per a la defensa de la vila, en cas de necessitat. La guerra no era una broma!

(F 18v) S'ordena a dos veïns que vagen a les armes

Miquel Montero nuncio ell huy de Pº dels Justicia y Jurats de la present Vila relacio feu haver manat a Miquel Gali y Joseph Andreu que a preu de cinquanta lliures que en continent seguisquen ab ses Armes la companyia del capita Evaristo Çalon que va marchant a la Vila de Onda per ser soldats de aquella

Transcripció: Miquel Montero, nunci ell hui, de part dels justícia i jurats d'aquesta vila, relació féu d'haver manat a Miquel Galí i Josep Andreu que, a preu de cinquanta lliures, que en continent (*de seguida*) continuen amb ses armes la companyia del capità Evaristo Zalon, que va marxant a la vila d'Onda, per a ser soldats d'aquella.

(F 19) RECEPCIÓ PER PART DELS JURATS DE 1.000 ARMES DE FOC

“Die 12 mensis novembris Anno MDCXXXVIII (1649)” - Dia 12 del mes de novembre de l’any 1649

Vicent Guitart Justicia, Joachim Gosalbo, Vicent Font de Ursins ciutadans, Andreu Mondina mercader y Joseph Renau Jurats de la present Vila de Vilarreal, confessen haver rebut de Mans i poder del Comissari Vicent Gomis Mil Armes de foch, es a saber, cinchcents mosquets y cinchcents Arcabussos, de les quals Armes ya cinquanta quatre Arcabusso y cinquanta y sis mosquets per a haver de adobar, les quals tenen en sos poder a tot horde y disposicio del Sr. Conde de Oropesa de quibus ya actum fet a Vilarreal ya noranta nous flascos ab sos flasquillos testes Joan Sans maña (*es ratlla “y Pere Bari verguer”*) y Thomas Montero

Transcripció: Vicent Guitart, justícia; Joaquim Gosalbo, Vicent Font d’Ursins, ciutadans; Andreu Mundina, mercader; i Josep Renau, jurats d’aquesta vila de Vila-real, confessen haver rebut de mans i poder del comissari Vicent Gomis, mil armes de foc, és a saber: cinc-cents mosquets i cinc-cents arcabussos, de les quals armes hi ha cinquanta-quatre arcabussos i cinquanta-sis mosquets per a haver d’adobar, les quals tenen en son poder a tota ordre i disposició del Sr. comte d’Orpesa, de quibus (*de les quals*) hi ha actum (*acta jurada*) feta a Vila-real, i hi ha noranta-nou flascos amb sos flasquets; testimonis Joan Sans, manyà (*es ratlla “Pere Baró, verguer”*) i Tomàs Montero.

“Die 13 novembris 49” - Dia 13 de novembre del 49

Cristofol Font comissari entrega als dits Justicia y Jurats sis carregues de flascos amb sos flasquillos y dos carregues de forquetes per a els mosquets, testes Pere Baro y Joan Mari

Nota de l’autor: Deixem de fer la transcripció, perquè considerem que el lector ja s’haurà acostumat a entendre els textos originals, que a partir d’aquest moment resulten més fàcils de comprendre.

“Die XXV mensis novembris Anno a Nativitate Domini MDC XXXXVIIIJ (1649)” - Dia 25 del mes de novembre de l’any de la Nativitat del Senyor 1649 (F 19v)

Sobre el predicador de la quaresma: el pare carmelita, del convent de Santa Bàrbara de Vila-real (el Carme), fra Joan Bonillo

Item fonch notat per lo dit consell que per a predicador de la quaresma del present sia lo pare Joan Bonillo carmelita observant conventual en lo convent de Sancta Barbera de la present Vila offerintli a daquell la caritat acostumada

Allotjament per raó de la lleva de soldats

Item fonch notat per lo dit Consell que als tres Aguasils y notari que estan en la present Vila per horde de Sa ex^a que **(F 20)** se aloxen per les casses y que de huy a huyt dies se renoven les bolletes (*manera de traure la sort per veure a quina casa tocava allotjar*).

Item fonch notat per lo dit consell que es compren matalafs (*matalassos*) los que seran necessaris per a servisi de don Anthoni Ferrer provehidor (es ratlla “General al qual se li a donat aloxament en la present Vila”).

“Die XXVIIJ novembris Anno a Nte. Dny. MDCXXXVIIIJK” – Dia 28 de novembre de 1649

Fonch notat per lo dit consell que los Senyors Jurats acomoden a Joan Horts del major modo que puguen acomodantlo en un quarto de cassa.

Despeses per embarcar 30 soldats a Borriana

Item fonch notat per lo dit consell que lo gasto que feu Vicent Guitart Justicia en haver de portar los trenta soldats a en barcar (*embarcar*) a la Torre de Borriana que dit Justicia veja si porà (*podrà*) cobrar dit gasto de don Anthoni Ferrer fonder (*amo de la fonda*) o que la Vila vos ho fassa (*o es paga de la fonda o de la mateixa vila*).

“Die XX mensis januario Anno a Nte. Dni. MDCL” – Dia 20 del mes de gener de l’any 1650 (F 27)

La lleva de soldats porta com a conseqüència la necessitat de diners per a subvencionar l’empresa i, gravant els veïns, també es grava el clergat i fins i tot els convents. La situació és tan greu que les forces franceses i catalanes s’han apoderat de la vila de Traiguera, del Regne de València, en la frontera amb Catalunya, i açò fa que els estaments es preocupen més encara. Mirem com es desenvolupa aquest afer a la nostra vila:

Del romanent del clero

Consell cridat e ajustat en la Sala del consell de Vilarreal de hordenament y provisio del Justicia y Jurats en lo qual consell assistiren Evaristo Salon Justicia, Joachim Gosalbo, Vicent Font de Ursins ciutatans, Jurats, Jaume Blau mustasaf, Vicent Mariner llochtinent de Justicia, Thomas Año cindich, Vitoriano Franch mayor, Miquel Soler ciutada, Joan Gil, Anthoni Peris, Frances Vidal mayor, Francés Franchot, Joseph Aliaga, Jaume Cabrera, Miquel Canyada, Nicolau Ferrer, Pere Cabrera, Hieroni Yvañes, Vicent Guitart, Agosti Aguilar, Llohis Cabrera, Pere Parra, Feliciano Serra notari infrascrit, en lo qual consell ajustat mana eser notat lo següent:

Pº fonch notat per lo dit consell que es dona comissio als senyors Jurats que per al present busquen (F 27v) doscentes lliures per via de prestamo pagant factures arrahó (*a raó*) de un sou per lliura y que estes se prenguen del remanent (*del*) clero e o de altra perçona que es trobara per a subvencio de les nessessitats de dita Vila.

“Die VIIIJ (9) februari Anno a Nte. Dni. MDCL” (1650)

Al clero i convents de la vila sobre aportació per a les fortificacions de Traiguera

Consell cridat e ajustat en la Sala del Consell de la Vila de Vilarreal de horde manament y provisio de Justicia Jurats de la mateixa Vila, en lo qual consell assisteixen Vicent Mariner llochtinent (F 28) de Justicia, Joachim Gosalbo, Andreu Mondina, Josep Renau Jurats, Frances Thomas Año Sindich, lo qual consell ajustat llegida y entessa primerament una carta misiva despachada per los eleits dels tres elements del present regne fonch determinat lo següent:

Pº que es faça ambaixada al reverent clero y demes comunitats (*comunitats*) y convents representant-los la carta y memorial dels eleits dels tres estaments, si resoldran oferir alguna quantitat pera les dites fortificacions de Trayguera y aixi mateix los Senyors Jurats busquen y fasen un recapte entre los vehins y feta dita diligencia se escriga una carta als eleits dels tres estaments com se ha fet dita diligencia y que la dita Vila no pot acudir en altra cossa representant en aquella les necessitats y gastos tan exsecius que te dita Vila ab la provehedoria y altres gastos considerables.

El Consell de la Vila veu que les despeses de la lleva són *considerables* i que la vila no pot acudir a tanta demanda de diners. Al reverent clergat de la Parroquial i comunitats de frares franciscans i carmelites, se'ls demana “si podran oferir alguna quantitat per a ajudar a fortificar Traiguera, que és amenaçada per les forces franceses i catalanes” (de fet cau en mans d'aquestes). Es fa també un recapte d'almoines per les cases dels veïns, però així i tota la bona voluntat de tothom, es resol escriure una carta als estaments del Regne per a exposar la situació en què es troba aquesta vila de Vila-real. Quasi notem l'angoixa que el nostre Consell sent, angoixa que devien sentir els veïns avantpassats nostres!

Viatgers assaltats per bandolers. P. Snayers, s. XVII. MBAV

DETERMINACIONS REFERENTS AL CLERGAT I FRARES DE LA VILA

Al vicari de la Parroquial sobre l'Hospital (8 de febrer de 1650)

L'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia de Vila-real és administrat pels jurats i pel vicari perpetu de la Parroquial. Ambdós estaments acorden llogar un barber, que també aleshores fa l'ofici de sanitari, el qual, a més de la seua feina de barber, “faça sangria a qui la necessite i cure els malalts de l'Hospital”.

Item fench notat per lo dit consell que es fa comissio als Senyors Jurats pera que **(F 28v)** es confiaren ab lo Vicari de la Parrochial de la present Vila com administrador qui es juntament ab dits Jurats del ospital de la present Vila y asalarien un barber pera haver de sanchnar y demes curacio dels malalts del ospital.

“Die XXVJ mensis martij Anno 1650” – Dia 26 de març de 1650 (F 31v)

(F 32) Ajuda per al Capítol Provincial dels carmelites el 8 de maig de 1650 en la Parroquial de la vila amb 12 pares carmelites assistents

El pare provincial dels carmelites, Pedro Olginat de Médicis, que després arribarà a ser bisbe, sol·licitava a les primeries de l'any 1650 al Consell de la Vila el permís per a celebrar Capítol Provincial de l'orde a l'església Parroquial de Vila-real, ja que aquesta depenia en part dels jurats de la vila. El Consell acordava el permís i, a més, s'allargava amb benevolència, amb una subvenció per a ajudar en les despeses d'aquest⁷:

Item fench notat per lo dit consell que aserca (*en relació*) de lo que demana

⁷ Es fa ressò d'aquesta nota Mn. Benet Traver en la seua *Historia de Villarreal*, cap. LI, p. 383, i d'aquest cita el pare Rafael M. López Melús, en el seu llibre *IV Centenario del Carmelo en Villarreal*, Edit. Amarcar, 1993, cap. 3, núm. 2, p. 40 i següents.

a la present Vila lo molt reverent pare provincial de la orde carmelitana per ambaixada del prior del convent de Santa Barbera de la present Vila pera a (*que*) la congregacio y capitol provincial se ha de tenir en la present Vila en huit de maig primer vinent, que es done lloch (*permís*) per a que en la parrochial de la present Vila lo dia de la festivitat (*el dia del Capítol*) se done lloch per a que en lo presbiteral de dita Parrochial (**F 32v**) a la part del altar de St Berthomeu se posen los atrils (*que*) seran menester per a assistir en lo offici los dotse pares de la Provincia, perservant (*preservant*) sempre lo puesto (*el lloc*) dels banchs a on se asenten los officials de dita Vila y que per a subvencio del gasto (*que*) sels offerira en dit capitol provincial, se donen cinquanta lliures per via de Almoyna.

“Die IJ mensis Aprillus anno 1650” - Dia 2 d’abril de 1650

Consell cridat e ajustat en la Sala del (**F 33**) Consell de Vilarreal per mitjà de Joan Folques nuncio y trompeta Publica de Pº del Justicia y Jurats en lo qual consell assistiren Evaristo Çalon siutada Justicia, Joachim Gosalbo, Vicent Font de Ursins ciutadans, Joseph Renau, Jurats, Jaume Blau mustasaf, Vicent Mariner pr. Llochtinent de Justicia, Thomas Anyo cindich Joan Gil, Vicent Guitart, Victoriano Franch my. Miquel Soler, Joseph Aliaga, Jaume Cabrera, Llohis Cabrera, Pere Parra, Miquel Anyo llaurador, Feliciano Serra notari Infrascrit, lo qual consell ajustat mana ser notat lo següent:

Sobre 9 homes per a servir Sa Majestat

Pº llegida y entessa una carta missiva despachada per los elets dels tres estaments del regne de Valencia en la qual demana a esta Vila contribueixen en donar los nou omens (*9 homes*) toquen a dita Vila segons la oferta feta a sa Magestat en les ultimes corts y que dits hòmens se busquen llogats donant comissio als Senyors (*que*) los busquen y contesten aquells en la major comoditat.

(F 33v)

Ittem fonch notat per lo dit consell que per a subvenir los dits soldats al present se pose una tacha (*una taxa o peita*) per a recuperar tot lo gasto de dita gent.

Ittem fonch nomenat a vots per a colectar la present tacha a Martin de Inça vehi de la present Vila.

Ittem fonch notat per lo dit consell que es done comissio als Senyors Jurats que en lo sindicat de Miquel Amposta puguen añadir (*afegir*) y llevar partides segons es costumad.

Ittem fonch notat per lo dit consell que a Pere Sans tenedor de bastiments i a Mº Cosme Martorell que sels done a Pere Sans dos reals castellans y a Mº Martorell un real per a servi y a Joan Orts que es continue condonanli un real de huy avant.

Joan d'Àustria sostenint Carles II. P. Villafranca, 1678. BNM

“Die IIJ mensis Aprillis Anno 1650” – Dia 3 d’abril de 1650 (F 34)

Consell cridat e ajustat en la Sala de la Vila de Vilarreal per mija de Joan Folques nuncio y trompeta publich de hordenament e provísio de Justisia y Jurats de la mateixa Vila en lo qual consell assitiren Evaristo Çalon ciutada, Joaquim Gosalbo, Vicent Font de Ursins ciutada, Joseph Renau, Jurats, Jaume Blau mayor mustasaf, Vicent Mariner llochinent de Justicia, Frances Thomas Anyo cindich, Miquel Soler ciutada, Vitoriano Franch my., Joseph Sales, Joan Gil ciutada, Antoni Peris, Jaume Cabrera, Frances Sancho, Frances Vidal my, Miquel Amposta, Vicent Guitart, Joseph Aliaga, Pere

Cabrera, Llohis Cabrera, Pere Parra, Miquel Anyo llaurador, lo qual consell ajustat mana esser notat lo següent:

Obres per a fer la capella de la Comunió a la Parroquial

Pº fonch determinat que la fundacio de la obra de la capella per a la comunio que se ha de obrar en la Parrochial de la **(F 34v)** Present Vila que sia la capella fundada a la part de cassa el Vicari reservant sempre lo perjuhi de tercera persona.

Sobre la capella de la Comunió que hom ha fundat a l'església major, gòtica, i que està a punt de fer-se (abans ja hem vist que es nomena l'ajudant d'obrer), es mana que es faça en la part de l'església que dóna a la casa del vicari perpetu (casa abadia), per a no fer perjudici a tercers, o siga, que el lloc on es faça fóra dins de la mateixa església; potser era a la part que donava a l'hort del cura, a l'esquerra del presbiteri.

“Die XV mensis maij Anno 1650” – Dia 15 de maig de 1650 (F 37)

Consell cridat e ajustat en la Sala del consell en la Vila de Vilarreal per mija de Joan Folques nuncio y trompeta publich de hordenament e provisio de Justicia y Jurats de la mateixa Vila en lo qual consell assistiren Miquel Soler subdelegat de Justicia, Joachim Gosalbo ciutada, Andreu Mondina mercader, Joseph Renau, Jurats, Jaume Blau mayor de dies ciutada mustasaf, Frances Thomas Año cindich, Pere Granell, Joseph Aliaga, Joseph Sales sirurgia, Joan Gil ciutada, Anthoni Peris, Frances Vidal, Frances Sancho, Jaume Cabrera ciutadans, Nicolau Ferrer, Miquel Canyada, Miquel Año, Jeronim Yvañez, Miquel Amposta, Vicent Guitart, Pere Cabrera, Joseph Buessa mercader, Feliciano Serra my. Sro. En lo qual consell ajustat mana eser anotat lo següent:

S'envien soldats a Sant Mateu i diners

Pº fonch notat per lo dit consell que los senyors Jurats en continent enbien los soldats a la Vila de St. Matheu ab lo diner **(F 37v)** Que al present se troba y que lo cindich que servira procure diligencia en que es prengue lo diner y que vaja a fer dit entrego lo señor Vitoriano Franch.

Sobre diverses anotacions de la vila:

Ajuda als frares del convent del Rosari, franciscans alcantarins, convent on és el sepulcre del beat Pasqual Baylón:

Ittem lo dit consell ratifica y confirma lo determinat per una promesura (*promesa*) de que als frares del convent del Rosari sels done tantum (*sol/s*) per a este any vint lliures per ajuda de costa y aixi matex lo dit consell confirma los vint reals que es donacio a Joseph Marti.

Soldat. *Llibre de Passanties*, 1645. AHC

Treball de masser; el verguer o masser vell no pot fer el treball propi i el fa Pere Baró, per la qual cosa se li paguen extres:

Ittem fonch notat per lo dit consell que a Pere Baro verguer se li done pera ajuda de costa 4 lliures atnent al treball que reulte per ser lo altre maser molt vell.

Sobre gallines

“Die 16 maij 1650”

Present Joan Folques, ell huy de Pº dels Jurats Instant Martin de Inça, colector del llibre de la tacha, relacio feu haver manat a Pedro Montaña que buscat qui donar dita en les gallines als sino li dona continent sel lliurarien *(que s'ha buscat qui done preu per les gallines de la taxa que es paga o peita, i que al qui el done se li lliuren de seguida)*.

I el qui posa preu és el que prompte serà vicari perpetu de la Parroquial, Joan de Croquella, a qui es venen tres gallines.

Dita die. Present dit Folques relacio feu haver lliurat dites gallines a don Joan de Croquella les quals son tres arrahó *(a raó)* de set sous, 3 diners, que fan una lliura, de quibus *(de la qual cosa es dóna fe)* [...]

“Die XXXJ maiij Anno 1650” – Dia 31 de maig de 1650 (F 39v)

Sobre 46 homes per a soldats

En demanar-los aquests soldats, el Consell es pregunta si a les altres viles també en demanen, i ho investiguen abans de complir la petició.

Consell cridat e ajustat...
Lo qual consell ajustat llegida y entessa una real prematica *(pragmática)*, en la qual se mana que es faça nova extractio de quaranta sis homens *(que)* li toquen a esta Vila conforme la reparticio que es feu per a dita extractio, y que es veja les demes Viles conforme es portaran les **(F 40)** Demes Viles, y si fera esencial *(necessari)* enviaran un sindich a la ciutat de Valencia els tres estaments y es replicaran dites cosses per haveri molts capitols en dita prematica perjudicials a dita Vila.

I ara anota el secretari: “Asi puja Miquel Año”. Aquest ha fet tard a la sessió del Consell i arriba ara... Fidelitat notarial del secretari del Consell!

“Die IIIJ mensis Junij Anno 1650” – Dia 4 de juny de 1650 (F 41s)

Elecció de jurats per les parròquies de la vila, o les quatre parts o districtes, a les quals es dóna nom pels patrons principals: Santa Maria, Sant Jaume, Sant Bartomeu i Santa Llúcia. Podrien ser: dreta portal de Castelló, Santa Maria; esquerra, Sant Jaume (lloc de l'església major); esquerra portal de València, Sant Bartomeu, i dreta, Santa Llúcia.

Consell cridat e ajustat...

(llarg espai en blanc)

Y en continent se proseguí y en acta

(F 42)

En fer la nominació de legidors en la forma següent

De la Parrochia de Sancta Maria: Jaume Blau mustassaf, Miquel Canyada, Nicolau Ferrer, Frances Sancho, mal llavat

De la Parroquia de St. Jaume: Thomas Año cindich, Joseph Sales, Joseph Buesso, Llohis Cabrera

De la Parroquia de St. Berthomeu:

(F 42s)

Frances Vidal cindich, Miquel Amposta cindich, Vitoriano Franch, mal llavat

Vicent Guitart, mal llavat

De la Parroquia de Santa Lusia: Joan Gil ciutada, Joseph Aliaga, Jaume Cabrera ciutada mal llavat, Pere Granell mal llavat

Tots los quals sobredits elegidors juraren a nostre Señor deu Jesuchrist en ma i poder del dit y en virtut del dit Jurament prometeren fer electio de Jurats de dita Vila per al any venidor cascu de la parrochia que no sien deutors al Señor rey ni a la dita Vila y que no tinguen just enpediment los quals cascu de sa Parrochia feren electio en virtud del **(F 43)** Dit Jurament dels ... següents

De la Parrochia de Santa Maria, Victoriano Franch my

De la Parrochia de St. Jaume, Jaume Cabrera ciutada

De la Parrochia de St. Berthomeu, Antoni Peris llaurador

De la Parrochia de Sancta Lucia, Vicent Guitart llaurador

E feta dita electio per parrochies tots los dits elegidors e los tres Jurats de dita Vila se haptaren y recullgueren en un Aposento de la dita Sala los quals de tos los sobredits consellers per tota **(F 43v)** la dita Vila elegiren dos persones per al offici de Jurats, los quals ab dits quatre elets feren numero de sis y elegiren a Miquel Año Cor?, Esteve Pesset llaurador [...]

[...] los noms dels quals sis [...]

(tota la pàgina resta en blanc i les següents 44, 44v i 45)

Ajuntament
de Vila-real
Promoció Lingüística

creixem
amb **tu!**

**CAIXA RURAL
VILA-REAL**

F U N D A C I Ó

facsa^f
ciclo integral del agua

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló